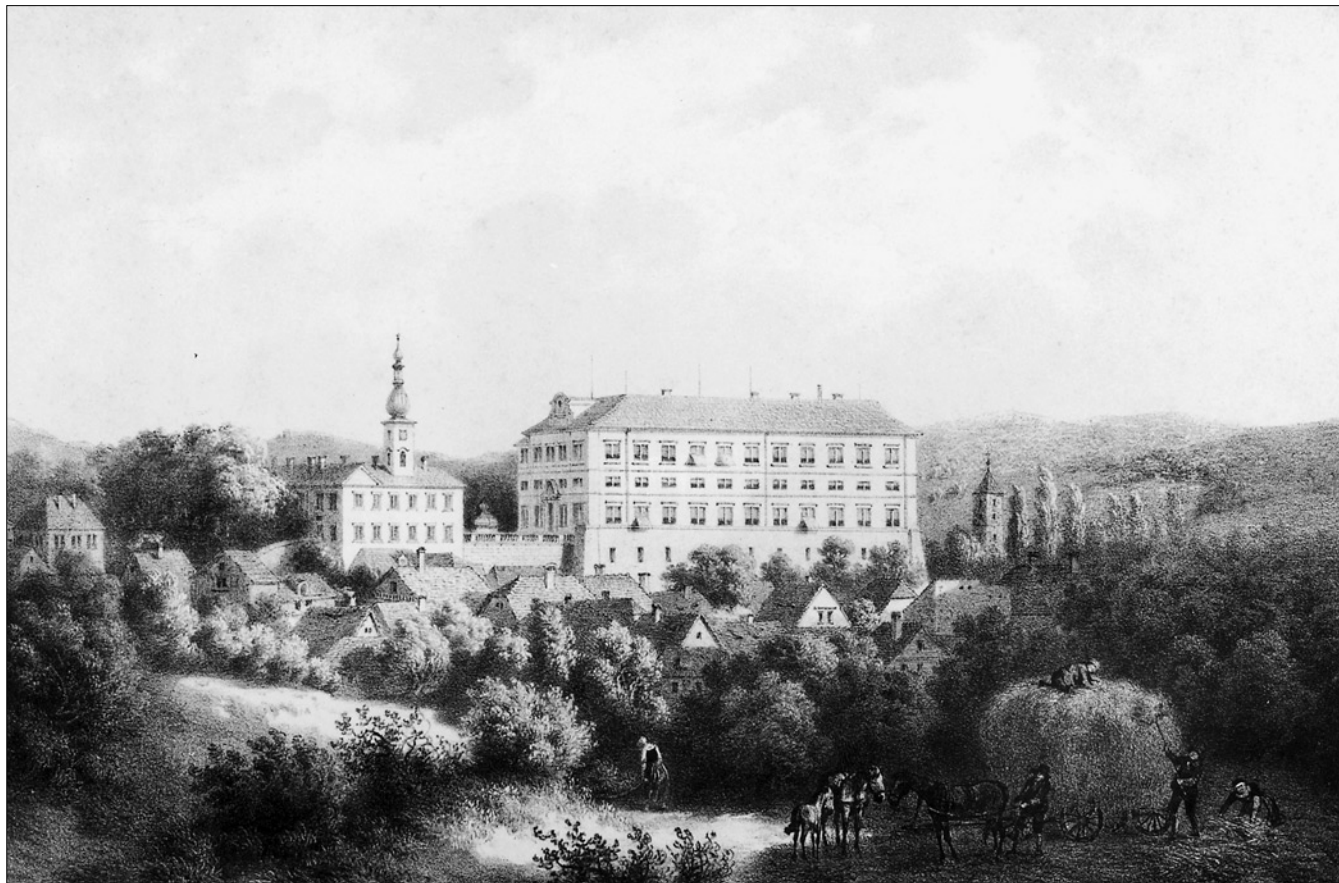

ZÁMECKÝ AREÁL V ZÁKUPECH

PETR MACEK, PAVEL ZAHRADNÍK

Obr. 1: Zákupy - zámecký areál. Pohled od jihovýchodu. F. Kalivoda dle A. Hauna, 1. pol. 19. století. Vlevo předzámčí, vpravo za zámek vodárenská věž, v popředí tzv. „italská čtvrt“.

Zákupský zámek (okr. Česká Lípa) je již dávno součástí evropské historie. V rámci četných dějinných paradoxů je však ve většině případů spojován s osudy Napoleonova syna „Orlíka“, jenž byl podle německého názvu Zákup titulován jako „Herzog von Reichstadt“, ale jenž toto místo nikdy nenavštívil. Pro naše dějiny umění i pro dějiny habsburského domu má nepochybný význam i adaptace zámku pro císaře Ferdinanda Dobrotivého a jeho doprovod po císařově abdikaci. Při bližším pohledu však zjistíme, že pod vrstvou 19. století zůstala dochována podstatná část jedné z našich nejvýstavnějších venkovských barokních rezidencí, která doposud unikala zasloužené bližší pozornosti a které se v následující stati chceme především věnovat.¹⁾

I tato rezidence je však výsledkem delšího stavebního vývoje, počínajícího nejpozději ve 14. století. Starší stavební dějiny jsou do jednotlivých objektů nesmazatelně vepsány a významně se podílejí na pozdější podobě rozlehlého areálu. Ve studii uvádíme mimo zásadní stavební počiny i četné další údaje, někdy i marginálnějšího charakteru. Domníváme se totiž, že právě zmínky o četných drobných aktivitách napomohou zařadit a posoudit rozhodující činy v náležitém kontextu, což je v tomto případě možné důkladněji sledovat díky podrobnému studiu dochovaných archivních pramenů i výsledkům dlouholetých průzkumů prováděných na místě.²⁾ Jedině kombinací výše uvedených přístupů bylo možno postihnout i některé peripetie, které

1) Zejména je nutno zmínit:

Wachsmannová, V.: Život a dílo Abrahama Leuthnera, Památky archaeologické - skupina historická 42, 1939-1946, s.14-60.
Menclová, D.: Zákupy, zámek. Strojopis pro Památkový ústav v Ústí nad Labem, bez data a místa, 50 str. textu bez příloh.
Macek, J. - Macek, P. - Preis, P. - Horyna, M.: Oktavián Broggio, 1670-1742. Katalog výstavy, Galerie výtvarných umění v Litoměřicích, 1992. Z dalších prací:
Bertel, J.: Schloss Reichstadt, Praha 1876
Fuchs, R.: Reichstadt und das kaiserliche Lustschloss. In: Warnsdorfer Hauskalender für Stadt und Land das Jahr 1885, Varnsdorf 1885, s. 58-63.

Sedláček, A.: Hrad, zámek a tvrz v království Českém 10, Praha 1895, s. 314-318.

Hobzek, J.: Zákupy, Ústí nad Labem 1975.

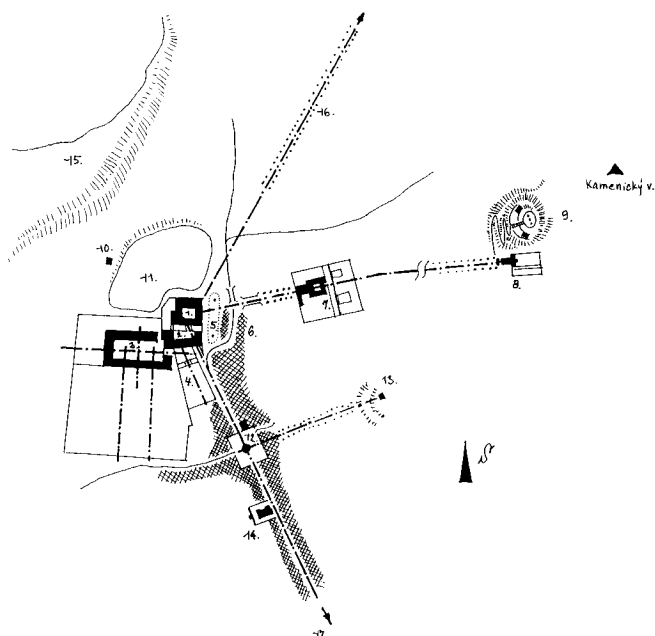
Kaack, H.-G.: Markgräfin Sibylla Augusta, Konstanz 1983.

2) Macek, P. - Zahradník, P.: Zámek Zákupy. Stavebně historický průzkum I. (Vlastní zámek). Strojopis. SÚRPMO, 1985. (Zde uveden rozsáhlý přehled literatury).

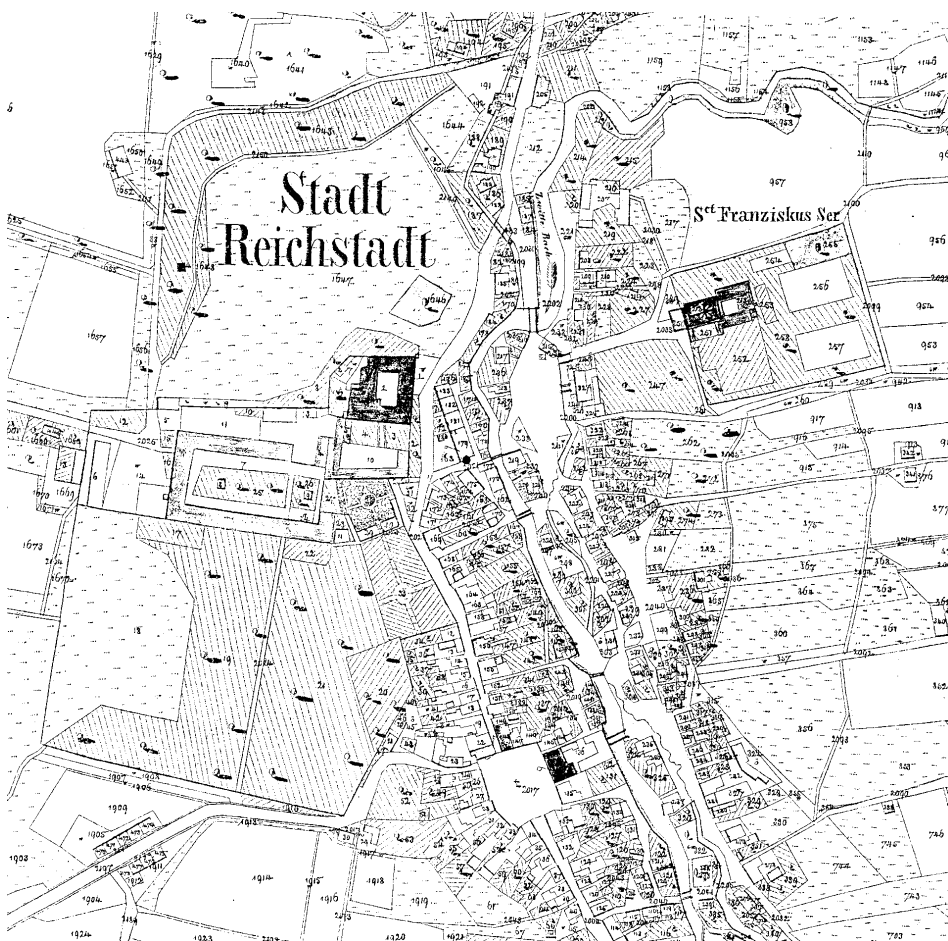
Macek, P. - Zahradník, P.: Zámek Zákupy. Stavebně historický průzkum II. (Předzámčí). Strojopis. SÚRPMO, 1986.

Macek, P. - Zahradník, P.: Zákupy, kapucínský klášter. Stavebně historický průzkum. Strojopis. SÚRPMO, 1987.

Macek, P.: Nálezové zprávy hloubkového průzkumu (od r. 1989).

Obr. 2: Zákupy - orientační kompoziční schéma areálu. 1 - zámek, 2 - předzámčí, 3 - hospodářský dvůr s navazující zahradou, 4 - barokní zahrada s terasami, 5 - závoďště, 6 - „italská čtvrť“, 7 - kapucinský klášter s přístupovou cestou s alejí a mosty, 8 - kaple sv. Josefa v poustevně, 9 - výšina s Kalvárií, 10 - vodárenská věž, 11 - býv. rybník, 12 - náměstí s trojčinnou státní a radniční, 13 - cesta s alejí k vyvýšenině s terasami a barokním (?) objektem, 14 - farní chrám, 15 - obora, 16 - pozdější cesta s alejí k baroknímu „Novému dvoru“, 17 - směr k obci Brenná s dominantním barokním kostelem, poustevnou sv. Jiljí za vsí a rozlehlým loveckým revírem (náleží k zákupskému panství).

Obr. 3: Zákupy. Výřez z mapy stabilního katastru, 1843.

by jinak nutně unikly pozornosti. Pro pochopení vývoje areálu i pro získání konkrétních poznatků z oblasti historických technologií, řízení stavby, podílu stavebníka na výsledné podobě, či postižení množství nahodilých vlivů, které výslednou podobu mnohdy zásadně poznamenaly, je zvolený přístup podle našeho mínění jediný možný.

Zákupy se v písemných pramenech objevují poprvé roku 1352.³⁾ Roku 1359 ke zdejšímu farnímu kostelu podávali bratři Fridhelm, Pavel a Ondřej ze Smojna, jimž tedy tenkrát Zákupy patřily.⁴⁾ Jelikož jejich sídlo Smojno nelze dnes lokalizovat, vyskytují se názory, že se tak původně nazývala tvrz v Zákupích. Již roku 1365 se však v Zákupích objevují páni z Vartemberka,⁵⁾ jimž Zákupy patřily až do druhé poloviny 15. století. V roce 1383 je v Zákupích prvně výslovně uvedena tvrz.⁶⁾

Zmíněný farní kostel sv. Fabiána a Šebestiána v Zákupích stojí při cestě ve směru sever - jih. Zámek, obsahující středověké jádro, je od něj vzdálen téměř kilometr. Pravidelně vysazené středověké město pak leží mezi oběma lokalitami. Z toho by bylo možno usuzovat, že prvotní Zákupy vznikly v okolí kostela a že severně od této obce, při ostrohu s panským sídlem, se rozkládalo samostatné Smojno. Tomu ostatně odpovídá i barokní zpráva o existenci „starého“ kostela v předpolí zámku, patrně v místech stávající horní terasy zámecké zahrady.⁷⁾ V jediný celek by pak obě sídla mohlo propojit nově vzniklé město německých osadníků se zcela odlišným názvem „Reichstadt“, doloženým poprvé v roce 1378.⁸⁾ Jeho poloha nad ideálním křížením severojižní komunikace s druhou, spojující Mimoň s Českou

Lípou, tuto variantu podporuje. Podle skoupých náznaků by mohlo být vysazeno někdy ve druhé polovině 14. století.⁹⁾

Dispozice zámeckého areálu je až doposud určována středověkou situací. Jeho centrum leží na ostrohu, respektive vyvýšenině, orientované k severu a chráněné od severu a částečně i od východu rybníkem, od východu pak říčkou Svitávkou. Na mírně se zvedajícím jižním předpolí stojí předzámčí, které je příčným příkopem odděleno od akropole s vlastním sídlem. Nejstarším zjištěným objektem je torzálně dochovaná hradební zeď o sí-

3) Registra decimarum papalium, ed. W. W. Tomek, Praha 1873, s. 85.

4) Libri confirmationum (dále LC) I. 1, ed. F. A. Tingl, Praha 1867, s. 81.

5) LC I. 2, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 64.

6) Archiv český 31, Praha 1921, s. 272.

7) Konvolut opisů a zpráv různého zaměření, majících vazbu k historii sasko-lauenburského rodu a jeho panství (bez titulní strany). Psáno od roku 1689 asi do r. 1718. Biskupský archiv Litoměřice, bez inv. čísla.

8) LC III.-IV., ed. J. Emler, Praha 1879, s. 78.

9) Uvedenou hypotézu však může ověřit pouze archeologický průzkum.

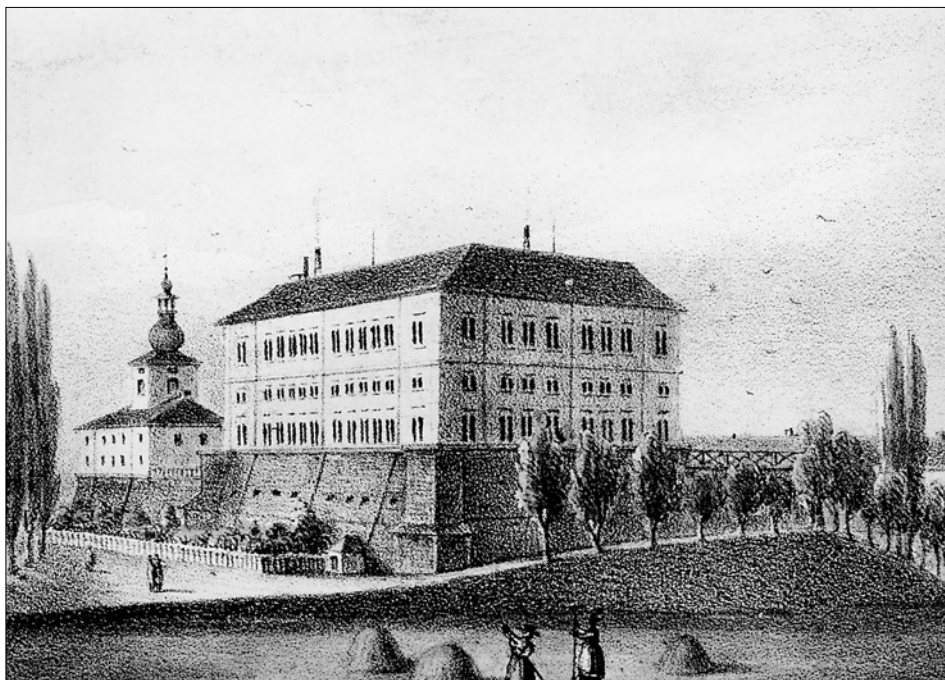
le dosahující až 2,5 m. Podle zjištěných úseků uzavírá mírně zkosený obdélný prostor o rozměrech cca 40 × 45 (případně až 55) metrů, formovaný skalním výstupkem. Do hradební zdi, oddělující předhradí od centra, byla podle slabší síly zdiva (kolem 1,6 m) snad až dodatečně vložena velká středověká budova (palác?) o rozměrech cca 14 × 28 metrů. Její zkosení odpovídá průběhu tušené hradby. Dispozice budovy je sice trojdílná, užší prostor průjezdu však není ve středu, ale při východním průčelí. Budova zaujala nejvyšší skalní výchoz, který v tomto místě klesal k východu. Proto je západní úsek v přízemí zcela vyplněn přisekanou skalou, do které byla teprve v 19. století vysekána sakristie přiléhající kaple.

Posledním zjištěným středověkým objektem je zcela samostatný drobný sklep, přístupný nyní z východního renesančního křídla.¹⁰⁾ Významný je zde otvor ve východní stěně, zazděný při renesanční přestavbě, určující průběh vnějšího ohrazení. Druhý větrací otvor ústící původně do příkopu naznačuje, že sklep náležel objektu při jižní příčné hradbě. V této souvislosti se lze tázat, zda původně středověká budova nezačínala celou šíří ostrohu. Byla by pak zhruba o 10 metrů delší a průjezd by se ocitl v pravděpodobnější poloze - blíže ke středu.

Pokud lze vůbec z výše uvedeného usuzovat, zdá se, že nejstarší nalezené zbytky panského sídla pocházejí zejména vzhledem k pravidelnějšímu půdorysu až z pokročilejšího 14. století. Z polohy stávající středověké budovy nelze ani v hypotetické rovině vyloučit dvoupalácovou dispozici s druhým křídlem při severním okraji areálu. Toto časové zařazení by mohl potvrzovat a snad i upřesňovat doposud jediný výraznější nález gotického prvku, totiž pravé stojky gotického okna, objeveného v severní boční stěně křídla s kaplí, do níž je zapojena nejstarší hradební zeď. Pozoruhodná je výška jeho prostě vyžlabeného ostění, která přesahuje 2,5 metru. Srovnatelným prvkem snad mohou být okna dvorního průčelí paláce na hradě Točnicku ze samotného konce 14. století. Sledované torzo ostění váží se nesporně k významnému interiéru není rozhodně součástí dochované středověké budovy, vložené do jižní hradby, a nepřímo tak potvrzuje odlišnou dobu vzniku.

Sídlo mělo nesporně již ve středověku opevněné jižní předhradí. Analýzou byla hypoteticky určena středověká zeď v jihozápadním koutu předzámčí. Nejasné zprávy však hovoří o nálezech základů masivnějších zdí v nádvoří, a proto nelze vyloučit, že předhradí bylo prvotně menší a postupně rozšiřované.

Od sklonku 15. století náležely Zákupy Berkům z Dubé; Petr Berka je uváděn jako jejich majitel roku 1493.¹¹⁾ Zdi-

Obr. 4: Zákupy - zámecký areál. Pohled od severovýchodu. Anonym, 1. pol. 19. století. Dominantní roli přes zásadní barokní přestavbu stále sehrává mohutné východní renesanční křídlo (palác) s přilehlým severním křídlem.

slav Berka z Dubé, horlivý přívrženec Ferdinanda I., nejvyšší soudí a poté nejvyšší hofmistr království Českého, jakož i zemský fojt v Lužici, jemuž postoupil „zámek Zákupy“ i s dvorem pod zámek roku 1518 Petr Berka z Dubé,¹²⁾ své zákupské sídlo přestavěl. V minulém století podstatně opravený nápis¹³⁾ nad zámeckou branou praví, že Zdislav „tentoto zámek rodu Berkovskému, vlasti a sobě zdola až k hvězdám nebeským vyzdvíhl.“

Nový majitel přistoupil k přestavbě středověkého sídla vskutku velkoryse. Zásadně byla přestavěna jižní středověká budova, patrně z této doby může pocházet na střední podporu sklenutá síň v patře a její přetínavý portál - první datovatelný architektonický prvek čerpající ještě z gotických vzorů. Jeho plošné provedení ale určuje pozdní dobu vzniku.

Daleko zásadnější význam však měla výstavba, respektive přístavba nového rozměrného paláce. Protože byl prostor středověkého sídla poměrně stísněný, byla monumentální budova o půdorysných rozměrech 15 × 55 metrů¹⁴⁾ zevně přisazena od východní strany k ostrohu. Protože je úroveň nádvoří vůči údolní nivě umístěna značně vysoko, musel být nový palác opatřen dvojicí vyrovnávacích podlaží. Vůči nádvoří se proto jednalo o sklepy, z vnější strany se obě úrovně osvětlované pravouhlými okénky s okosenou hranou ocitly nad terénem. Prvořadou úlohou substrukce tedy nebylo jejich funkční využití, ale vytvoření základu pro vlastní, podle všeho jednopatrový palác.¹⁵⁾

11) A. Sedláček (cit. v pozn. 1), s. 315.

12) Státní ústřední archiv (dále SÚA), Desky zemské větš (dále DZV) 45 F 14r - F 16v.

13) Při opravě byl zřejmě nápis pozměněn, smysl některých slov dnes není zcela zřejmý. Rovněž nad nápisem osazený berkovský znak byl v polovině minulého století v podstatě přemodelován v umělého kamenném.

14) Např. královský palác na Pražském hradě s Vladislavským sálem má půdorysné rozměry cca 20 × 60 metrů.

15) Přístavba paláce ke staršímu celku má předchůdce (např. palác litoměřického městského hradu), současníky (palác v Ledči nad Sázavou) i následovníky (např. mladší palác v Jindřichově Hradci, jehož základní technické řešení je zákupské stavbě blízké).

10) D. Menclová (cit. v pozn. 1) uvádí zbytky věže, umístěné severně od paláce. Její existenci průzkum neprokázal.

Zejména z členění horního podlaží sklepů si lze vytvořit částečnou představu o podobě vlastního paláce, respektive jeho přízemí. Jednalo se o jednotrakt s pěti prostorami, částečně snad i v přízemí sklenutými na střední podporu(?), při nádvoří opatřený nejspíše dřevěným ochozem. V přízemí se doposud dochovala čtvercová renesanční místnost s křížovou klenbou, jejíž hřebínky pouze zde vybíhají přímo z koutů místnosti. V prvním patře byl podle účtů raně barokní přestavby umístěn velký sál, zaujímající celou šíři křídla.

Při sledování architektonických detailů je nutno zmínit zejména jednoduché půlkruhové portály, ve větším počtu dochované zejména v horním sklepním podlaží. Jejich prosté okosení hrany se v soklu pravoúhle zalamuje, zachovány jsou ojediněle kamenické značky. Dalším jednoduchým, ale jako v případě portálů ušlechtilým detailem, jsou střední kamenné pilíře. U nich okosené hrany přecházejí do krycí pravoúhlé desky pomocí koutových jehlanků.

Pozoruhodný je renesanční charakter objektu, minimálně ovlivněný gotickými reminiscencemi.¹⁶⁾ To potvrdil i nedávný nález okna v přízemí východního průčelí nad dochovaným úsekem renesanční patrové římsy. Sdružené okno mělo mimo renesanční jednoduché profilace přímou nadokenní římsu, kterou podle všeho vynášely drobnější, nejspíše volutové konzolky. Nepochybně renesanční je i kamenná, šedě natíraná římsa, dochovaná nad jižním úsekem západního průčelí, která se po přístavbě vysazeného traktu s kaplí ocitla v podkroví.

Výše uvedené svědčí o tom, že stavebník podle všeho získal kameníky z významné renesanční huti. S ohledem na postavení a funkce Zdislava Berky z Dubé je nutno prošetřit zejména pražský a lužický okruh. Doba stavby je určena post quem rokem 1518, podle všeho nemohla příliš přesáhnout polovinu století. Rozhodně se jedná o jeden z největších a nejvýstavnějších paláců první poloviny 16. století, srovnatelný s nej přednějšími stavbami tohoto typu na našem území.

Proměny v dalších částech sídla již nejsou zřejmé, byt lze předpokládat určitou zástavbu při severním konci ostrohu. V předzámčí doposud stojí do raně barokní stavby zapojená obdélná patrová stavba, jejíž valené kamenné klenby přízemí (stáj?) s pětibokými výsečemi odpovídají renesančním klenbám východního zámeckého traktu. Přesnější datace však není možná, nelze vyloučit vznik až ve druhé polovině 16. století.

Stavebník výstavného renesančního zámku Zdislav Berka zemřel roku 1553 a Zákupy se po několika letech dostaly do majetku Zbyňka Berky, za něhož zámek roku 1573 vyhořel, načež jej Zbyněk dal opravit.¹⁷⁾ Nejdříve k tomuto datu lze přiřadit nález renesančního štítu nad východní stěnou stávajícího průjezdu. Jednoduchá sgrafitová rustika zdobí jeho východní stranu, což naznačuje, že navazující část byla v této době pouze patrová. Na štít se váže několik vazeb renesančního krovu, který až doposud určuje sklon střech celé čtyřkřídlé budovy. Již v tomto období vznikla alespoň část traktu s kaplí, který obsahuje řadu stavebních etap. K nejstarší se váže dvojice velkých arkád v přízemí,

otevřených na vyvýšenou terasu. Tato přístavba mohla mít tedy charakter jakési loggie.

Roku 1612 přešly Zákupy z rukou rodu Berků do majetku Kolovratů Novohradských.¹⁸⁾ Posledním majitelem Zákup z tohoto rodu byl Zbyněk Novohradský z Kolovrat; za něj je v letech 1630-1631 v zámku výslovně zmiňována kaple a rovněž „věž na nové budově“,¹⁹⁾ což dokládá podobu odlišnou od současné stavby. Rozsah tehdejších stavebních úprav není zřejmý, je zde možná kolize s datováním předcházejících mladších renesančních úprav, dosud nebylo možno ani lokalizovat nedochovanou, ale v pramenech připomínanou věž.

Daleko významnější otázkou je však přesnější datování pozoruhodné západní raně barokní fasády traktu (risalitu) s pozdější kaplí. Na jeho západní fasádě byla vsazena v přízemí i patře pozoruhodná okna, částečně sdružená. Přes určitou rustikalizaci detailu naznačuje jejich celkové řešení i profilace neobyčejně těsnou vazbu na okna Valdštejnského paláce, respektive architekturu počátku 17. století (viz např. okna presbytáře olomoucké katedrály). Tuto výraznou fasádu, převážně zničenou při Orsiho raně barokní přestavbě, je nutno považovat za jeden z prvních projevů směřujících k novému slohu v daném regionu i na celém území Čech. Ná vaznost na valdštejnskou architekturu je nepochybná. S ohledem na tyto vztahy je pravděpodobnější, že tato mimořádná činnost nenáleží do období působnosti Novohradských z Kolovrat, ale až jejich následovníků, jejichž vazba na Albrechta z Valdštejna byla daleko těsnější.²⁰⁾

Po Zbyňkově smrti roku 1632 zdědila Zákupy vdova Anna Magdaléna, rozená z Lobkovic, která se ještě téhož roku provdala za Julia Jindřicha, vévodu Sasko-Lauenburského, jenž přišel do Čech teprve roku 1617 a získal zde brzy značný majetek, ať již jako odměnu za vojenské služby (Ostrov nad Ohří), anebo sňatkem (Zákupy). Za něj byl zákupský zámek v roce 1639 vyplněn Švédy,²¹⁾ což mohlo vyvolat větší stavební aktivitu.

Na sklonku svého života zamýšlel zřejmě vévoda Julius Jindřich zámek přestavět. Nasvědčují tomu údaje z účtů zákupského panství, podle nichž bylo zapláceno 57 zl. 15 kr. lamačům kamene, kteří od května do listopadu 1665 lámali kámen (45 sáhů kamene a 1000 opracovaných kusů) „k obnově (*Renovirung*) zdejšího zámku.“²²⁾ Julius Jindřich však 20. listopadu téhož roku zemřel a byl pochován v Ostrově. Panství po něm spravovala vdova Anna Magdaléna, která však zemřela už roku 1668, načež všechna česká panství po otci i matce zdědil jejich syn, vévoda Julius František.

Nový majitel Zákup se narodil již v Čechách, a to v Praze roku 1641, studoval v Bamberku, Římě i Paříži (byl to prý

18) SÚA, DZV 185 K 9v - K 11v; DZV 136 G 3v - G 7r.

19) SÚA, Administrace toskánských statků (dále ATS) - účetní archiv, odd. Zákupy, účty za r. 1630-1631, kart. 1513. Naprostá většina archivních pramenů, jež budeme dále citovat, pochází z fondu ATS, a to buď z účetního archivu, anebo ze staré registratury zákupského velkostatku. Tento fond není ještě uspořádán a zinventarizován (přesto však při citaci pramenů uvádíme pro lepší orientaci i čísla kartonů, byť s vědomím, že jde jen o prozatímní označení), takže se lze nadít, že po jeho uspořádání v něm mohou být nalezeny ještě další písemnosti, které by mohly doplnit naše vědomosti o stavebním vývoji zákupského zámku.

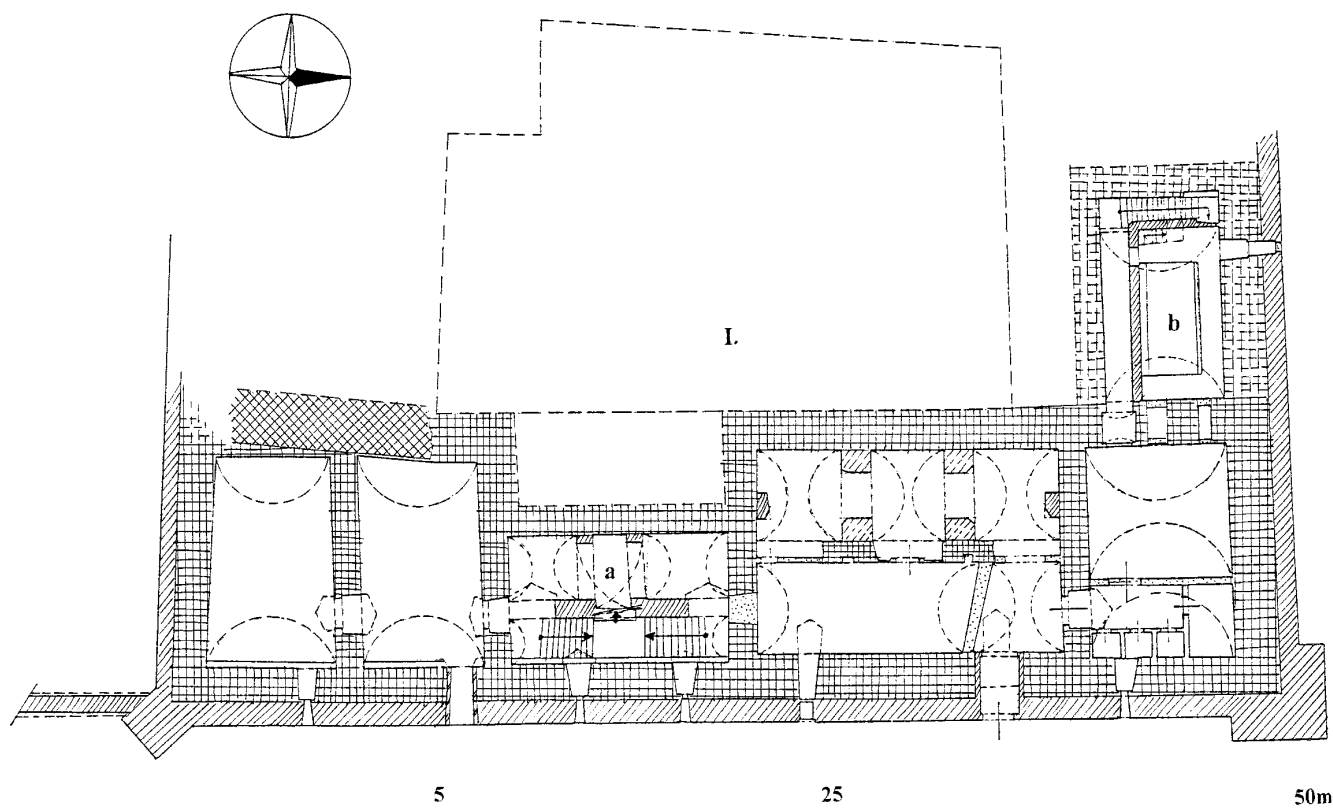
20) Byl jeho generálem, po Valdštejnově zavraždění se však přidal jako mnozí další na císařskou stranu.

21) F. B. Mikowec (cit. v pozn. 17), s. 63-64.

22) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, peněžní makulár za r. 1665-1666, kart. 1537.

16) Z tohoto pohledu je zajímavý odlišný stylový ráz berkovské přestavby zámku v Mělníku.

17) Mikowec, F. B.: *Malerisch-historische Skizzen aus Böhmen* 1, Vídeň - Olomouc 1859, s. 62.

Obr. 7: Zákupy - zámek. Druhé (spodní) podlaží sklepů. Renesanční, barokně upravené prostory pod východním křídlem (a - náročně koncipované barokní schodiště, b - lednice vestavěná G. Broggiem ve vazbě na raně barokní kuchyni do suterénu severního renesančního křídla). Gotické a renesanční zdi-vo značeno ve vztahu k nadzemním partiím, protože rozsah skalního podloží nelze prokázat. Legenda viz přízemí.

vůbec „scientiarum amator“, jak píše jeho kapucínský životopisec), oženil se roku 1668 s Marií Hedvikou Augustou, rozenou falckraběnkou ze Sulzbachu, podnikal velké stavby na svých sídlech Ostrově a Zákupěch, nejvíce však ve své době proslul jako zkušený válečník v bojích proti Turkům, zvláště v bitvě u Svatého Gotharda roku 1664 a při obléhání Vídně roku 1683. Po smrti svého bratra se posléze stal i panujícím vévodou v Sasku-Lauenbursku.²³⁾

S Juliem Františkem a jeho dcerou je pak spojena nejvýznamnější etapa barokní přeměny zámku na rozlehlou venkovskou rezidenci. Přípravy na zásadní přestavbu zámku proto pokračovaly i po smrti Julia Jindřicha. Roku 1666 bylo lamačům, kteří od dubna do listopadu lámali kámen, „aby byl při ruce pro nařízenou stavbu zámku (Schlossbau)“, zapláceno už 164 zl. a roku 1667 již 206 zl. 30 kr.²⁴⁾ Zprávy vztahující se k vlastním stavebním pracím se však dochovaly až od roku 1670, kdy byla zřejmě přestavba zámku zahájena. Usuzujeme tak i podle skutečnosti, že také v zákupských matrikách se setkáváme se jmény řemeslníků, pracujících na stavbě zámku počínaje právě rokem 1670, kdy je tu uveden Jiří Spanniger, „knížecký saský stavitel z Ostrova“, což je opraveno na „z Toužimi“;²⁵⁾ ve sku-

tečnosti šlo ovšem o knížecího tesařského mistra, jak je uváděn v účetních písemnostech.

Z peněžního makuláře pro období od dubna 1670 do dubna 1671 se dovídáme, že tu tehdy pracovali zedníci Václav Klein ze Zákup a Tomáš Anderhart z Mimoně, kteří dostali celkem 40 zl. 25 kr. 3 pen., tedy nepříliš velkou částku, za různé práce v zámku a jeho okolí. V zámku mimo jiné opravili a vymalovali 8 pokojů, vezdili 5 nových dveřních obrubní, v 8 pokojích modře (!) natřeli obnovené okenní hlavice,²⁶⁾ dveřní obrubně a dolní okraj (zřejmě pás soklu).

Pozoruhodným poznatkem dokládajícím postup oprav je zpráva o tom, že kameník Adam Stielinger (Stüllinger) ze Šafhůz dostal 100 zl. 10 kr. za práci, kterou vykonal v létě a na podzim 1670, totiž za to, že „u vysokého sálu a nad kaplí (beim hohen Saal und übern Kappelstock) vyňal ze 7 velikých dvojitých oken staré kříže, doprostřed osadil nový pilíř a vytesal nové falce ke 14 oknům, také udělal 5 zcela nových dveřních obrubní a zřídil ještě jiné věci, jež byly nezbytné.“ Tato zpráva se podle všeho týká starší středověké budovy, protože renesanční okna nového východního paláce příčné kamenné dělicí prvky s určitostí neměla.

Zpráva o činnosti v patře nad kaplí odpovídá zjištění, že v první fázi bylo i horní podlaží prováděno jako klenuté. Pouze zde, tedy nad kaplí a v rámci gotické budovy jsou totiž provedeny valené výsečové klenby. Jinak je nejen horní, ale i střední patro důsledně plochostropé. Je tedy otázkou, zda tato činnost ještě neprobíhala v době, kdy posléze postupně realizovaná velkorysá koncepce nebyla ještě zcela ujasněna. Mohla by pak ovlivňovat podobu navazující-

23) Knihovna kapucínského kláštera Praha-Hradčany (dále Kapucínská knihovna Praha), rkp. sign. A 9/S, s. 691-694; viz též A. Paudler, Herzog Julius Franz von Sachsen-Lauenburg, Mitteilungen des Nordböhmschen Excursions-Clubs (dále MNEC) 12, 1889, s. 337-340.

24) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, peněžní makuláře za r. 1666-1667 a za r. 1667, kart. 1516/II.

25) Státní oblastní archiv (dále SOBA) Litoměřice, Matriky, sign. L 185/1, fol. 38r. Nicméně i v dalším matričním zápise z roku 1681 je Jiří Spanniger titulován jako „knížecí dolnosaský dvorní stavitel“ (tamtéž, fol. 99r), zatímco v letech 1674 a 1686 je uváděn jako dvorní tesařský mistr (tamtéž, fol. 60r, 121r).

26) Mohlo by jít o trakt pozdější kaple s okny blízkými valdštejnské produkci.

cích křídel, která spojujeme s pražským stavitelem Domenicem Orsim.

Tesaři vedení Jiřím Watzelem z Brenné během roku 1670 pracovali podle příkazů nám již známého dvorního tesařského mistra Jiřího Spanigera (Spaniera) - nejprve byli činní na novém letohrádku, pak při pobíjení pokojů a posléze na nové konírně a novém kravíně. Lokalizace těchto objektů není bohužel jednoznačná. Nejzajímavější je zpráva o letohrádku. Tak by bylo možno teoreticky nazývat západní křídlo předzámčí, kde skutečně vznikl samostatný raně barokní objekt s náročnější šedo-bílou iluzivní výmalbou. Jeho návaznost na následnou Orsiho stavební činnost by pak mohla naznačovat jeho účast v Zákupích o rok dříve, než je doloženo prameny.

Z truhlářů jsou ve sledovaném roce uváděni zákupský Kašpar Heinke a cvikovští Valentin a Jiří Goldehammerové, kteří pracovali pro zámek, letohrádek i u čtyř vrat do zámku či do dvora. Posléze častolovický sklenář Jan Hölzel zhotovil mimo jiné 24 zcela nových velkých oken do nových knížecích pokojů.²⁷⁾

V roce 1671 je v Zákupích prvně doložen „p. stavitel Dominico Ursin“, tedy Giovanni Domenico Orsi, na jehož příkaz pracovali zedníci „v zákupském zámku na kapli.“ Jako Orsiho „adjunkt“ tu tehdy působil Dominik „anual“ (zřejmě Canevalle).²⁸⁾ Pro období od dubna 1672 do dubna 1674 se konečně dochovaly stavební účty. První z nich, pro duben až říjen 1672, obsahuje vyúčtování za práce „na přikázané budově, zámecké oboře, nové stáji a zahradě“ a za všechno bylo řemeslníkům zaplacen 2487 zl. 36 kr. Zedníkům, kteří pracovali pod vedením políra Jana Antonína Strintze, bylo z toho vyplaceno celkem 760 zl. 30 kr., v čemž jsou obsaženy i dva platy po 30 zl. „mistru Dominikovi“, tj. snad spíše Canevallemu, neboť Orsi, jak uvidíme, dostával plat mnohem větší. Kameník Stielinger dostal 383 zl. 30 kr., tesaři obdrželi 459 zl. 38 kr. za práci pro zámek i novou stáj, kterou úplně postavili, a truhláři dostali 130 zl. 27 kr. Ve zprávě z 1. září 1672 psal vévodovi zákupský hejtman Pellet, že se stále pokračuje ve stavbě, kterou vévoda projednal s Dominikem, takže se pracuje na zabezpečení základů na závodisti (tumlplace) a v příkopu u mostu.

Vyjmenování nových stavebních aktivit by bylo nejbližší přestavbě předzámčí a na ní navazující zahrady. Druhou možností je severní úsek zámku, o kterém se mluví v následujících pramenech („strana k rybníku“), což však byla spíše samostatná akce. Jediný objekt, který se ocitá mimo předpokládané centrum stavební činnosti je poslední uvedené závodisti, které je nutno lokalizovat pod východní zámecké křídlo, do míst stávající státní silnice.

V zimě 1672-1673 se pracovalo méně, ale hned po zahájení nové stavební sezóny, v květnu 1673, napsal zákupský úřad vévodovi list s některými návrhy, na něž vévoda, resp. vrchní úřad jeho jménem, odpověděl. Na dotaz, jak dlouho se asi ještě bude stavět, přišla odpověď, že podle Ursina může být stavba ukončena až v roce 1675. Návrh, aby práce byla staviteli zadána v úkolu, neboť pak by to nešlo tak špatně jako nyní, nýbrž pracovalo by se rychleji, byl zamítnut s tím, že by se pak pracovalo nejen rychleji, ale také hůře. Zákupský úřad dále sděloval, že zednický mistr Dominus (tj. Dominik, tedy asi Domenico Canevalle) se do-

mnívá, že strana k rybníku (podle všeho tedy severní křídlo zámku), kde bydlí vrchnost, by mohla být, pokud se týče zednické práce, tohoto roku hotova, avšak k tesařské práci není dost dřeva, takže horní část budovy (Obergebeu) a střecha nebudou moci být udělány; odpověď na to však zněla, že budova se letos nemá ukončit, nýbrž má být co nejdříve udělána skarpa a také kleště. Posléze by podle názoru zákupského úřadu měly být v celém zámku ponechány dřívější silné okenní obrubně a mohly by se jen vyjmout prostřední kříže a udělat slabší, na což však přišla odpověď, že sice vévoda o tom ještě rozhodne, ale že bude lépe, když se i obrubně udělají nové, což bylo ostatně při hloubkovém průzkumu doloženo. Nová raně barokní okna však díky návaznosti na starší niky zachovávají dimenze odpovídající staršímu období, v podstatě plně renesanční zůstává profilace jejich parapetních říms, které mohou být dokonce částečně i starší. Pro posuzování tolik důležité rozměry, a tedy proporce raně barokních oken, jsou tedy v našem případě diktovány snahou o zachování starších nik (středověkých, respektive renesančních), které přehlušily hlas dobových výtvarných kánonů. Bez hloubkového průzkumu, vážícího se na archivní rešerši by tak při uměleckohistorické interpretaci mohlo velice snadno dojít ke zcela mylným a zavádějícím soudům.

Za období od dubna 1673 do dubna 1674 bylo všem řemeslníkům dohromady zaplacen 5289 zl. 38 kr. Z této částky zedníci dostali 1729 zl. 15 kr., v čemž je obsaženo i 150 zl., které dostal jako svůj plat „pan vrchní stavitel Orsini“, a 198 zl., jež obdržel polír se zedníky za kleště do zámecké budovy.²⁹⁾ Zmíněných kleští udělali zedníci celkem 40, v tom i čtyři kleště ve „velkém sále proti závodisti a zámeckému nádvoří“ a dvoje kleště ve vedlejším pokoji, „kde se dříve sloužila mše svatá.“³⁰⁾ Podrobnější údaje se z tohoto období dochovaly pro kamenickou práci. Kameníkovo jméno není v účtech uvedeno; byl jím však nepochybně nadále Stielinger, zmiňovaný často v zákupských matrikách.³¹⁾ Za svou práci od počátku roku až do listopadu 1673 si tento kameník účtoval 621 zl. 36 kr. (dostal pak ještě o 37 zl. 54 kr. více); tato práce, jak z jeho účtu vyplývá, spočívala v postavení skarpy u zámku,³²⁾ jednoho z nejvýraznějších znaků vnějších průčelí.

Uvedená činnost se evidentně vázala na východní palác, který měl být zapojen do jednotného celku nového čtyřkřídleho zámku. Oproti dnešní podobě však měla být více respektována jeho renesanční podoba. Rozhodně byl alespoň v rozměrech zachován velký sál, rozpínající se - soudě podle návrhu na nové zpevnění kleštinami - na celou šíři traktu.

V červenci 1674 se v Zákupích poprvé setkáváme se jménem litoměřického stavitele Julia Broggia, tentokrát ale

28) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za r. 1671, kart. 1538. Orsiho přítomnost v Zákupích prvně zjistila V. Wachsmannová, jež uvádí, že Orsi pracoval již pro vévodu Julia Jindřicha v roce 1642 (což bude spíše omyl) a že v Zákupích je veden ještě v účtech z let 1673-1674 (cit. v pozn. 1, str. 41); její zpráva však většinou pozdější literaturou zůstala nepovšimnuta.

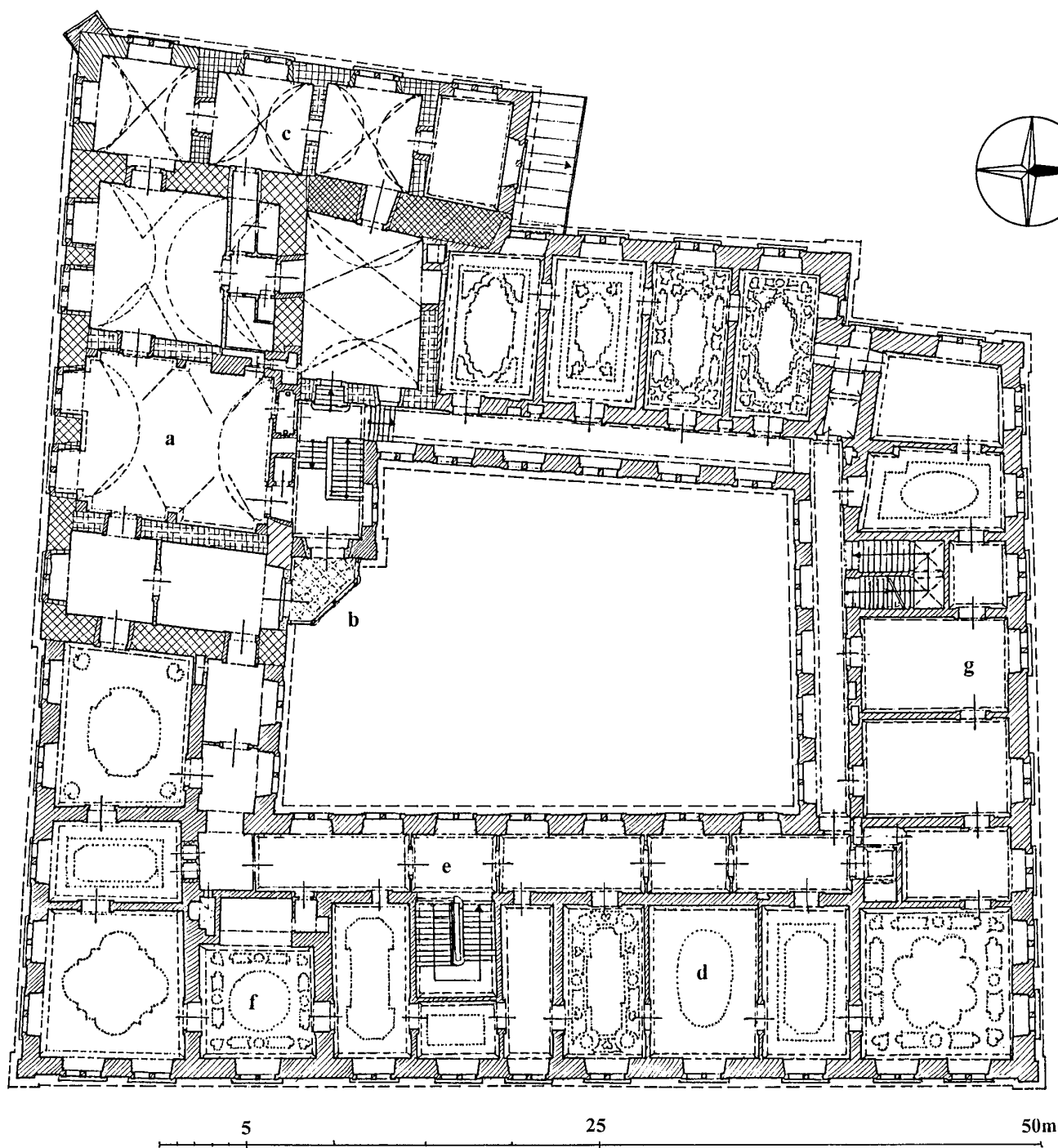
29) SÚA, ATS - Velkostatek (dále Vs) Zákupy, sign. 101/2.

30) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 68/2. Významná je jednoznačná lokalizace renesančního sálu a zřejmě i nedaleké starší kaple.

31) Stielinger se v zákupských matrikách vyskytuje až do roku 1676 (SOBA Litoměřice, Matriky, sign. L 185/1, fol. 70r). Jako zednický polír je v matrice ještě na jaře 1674 uveden Johann Schrintze (tamtéž, fol. 59r).

32) Viz pozn. 29.

27) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, peněžní makulár za r. 1670-1671, kart. 1516.

Obr. 9: Zákupy - zámek. Druhé patro s pianemobile. (a - gotický objekt s barokní jídelnou ve středním prostoru zdobeném malbou Halbaxovou a Noskovou, s přiléhajícím Spačkovým barokním výtahem a hl. komunikačním uzlem, b - neoslohová spojovací krytá pavlač, c - barokní pokoje nad kaplí s býv. výmalbou Noskovou, klenuté prostory náleží nejstarší etapě Orsim zahájené přestavby, d - východní hlavní zámecké křídlo s výmalbou Hieblovou a později Navrátilovou, e - neoslohově přestavěné schodiště, f - barokní ložnice s alkovnou, g - severní křídlo s nejstaršími pokoji Orsim upraveného obytného traktu, později s Hieblovou výmalbou).

ještě nikoli jako s provádějícím stavitelem, nýbrž jako se znalcem požádaným o dobrozdání. Toto prozíravé jednání stavebníka, dokládající jeho praktické ekonomické myšlení, se bude na stavbě ještě dvakrát opakovat. Dne 6. července toho roku Julius Broggio spolu s litoměřickým kameníkem Bernardem Foretou vypracovali zprávu o své prohlídce skarp u zámku, v níž se o této skarpě vyjadřují nadmíru kriticky. Podle nich „je tato skarpa velmi slabá a více škodí, než kdyby byly ponechány staré dobře vyzděné kvádry a silné kameny, které vyňali a znovu ji vyložili cihlami.“ Když

už chtěl stavitel udělat skarpu, měl ji udělat nikoli z cihel, ale z kvádrů. Další závadou je, že zeď u zámku nahore pod střechou vyčnívá dále,³³⁾ než kam sahá skarpa dole; jelikož budova má být zvýšena ještě o jedno patro, je velmi nebezpečné a takřka nemožné, aby to tato zeď, nyní zeslabená skarpou, mohla vydržet, zvláště když by střecha byla stržena a ukázalo by se, že krov drží tuto zeď pohromadě. Rovněž stažení zámeckých zdí kleštěmi nepomohlo, neboť tyto zdi se nedají stáhnout a otvory pro kleště spíše škodí.

33) Mohlo by jít o renesanční lunetovou římsu.

Nejlépe by bylo bývalo, kdyby místo skarpy byly mezi nárožními pilíři³⁴⁾ na každé straně postaveny dva silné pilíře proti příčné zdi. Uvedené řešení by bylo rozhodně z technického hlediska nesporně účinnější, vzniklo by však na úkor vzhledu východního průčelí zámku, které získávalo postupně na významu (viz závodíště a následná stavba kláštera).

Příkrý posudek, ve kterém je výslovně kritizován stavitel, nikoli kameník, je posléze uzavřen nesmělým upozorněním na Broggiova políra v Mimoni, jenž prý pracuje stejně jako jiní zedníci tovaryši, zatímco není Broggiovi a Foretovi známo, zda by polír v Zákupech tyto práce svedl. Nalezený pramen má i obecnější platnost, dokládá značnou sebejistotu Julia Broggia. V jeho vyjádření není znát sebe-menší stopy po respektu k jednomu z nejvýznamnějších soudobých pražských architektů. Nutno však dodat, že Orsim projektované práce byly přes uvedenou kritiku v podstatě realizovány, pouze byly ve větším rozsahu užity pískovcové kvádry.

Byť se ještě několik let pracovalo zvláště na objektech v zahradě, stavební práce většího rozsahu na vlastní budově zámku na jistou dobu spíše stagnovaly. V roce 1674 byl v zámku zřízen jeden pilír a byly vyklínovány a vybílány všechny pokoje; kromě toho se pro budoucí stavbu zámku zpracovalo na 700 velkých trámů, které byly prozatím uloženy v oboře. Již tento fakt svědčí o dalších rozsáhlejších plánech. Téhož roku byl však zcela od základů postaven zahradní dům, v přízemí zděný se 2 zelinářovými světnicemi, v patře hrázdný se světnicí a 3 komorami pro zahradníka a na půdě se sušárnou zeleniny, a rovněž v zahradě byl postaven hrázdný patrový dům pro bažanty.³⁵⁾ Za celé období od dubna 1674 do dubna 1675 bylo všem řemeslníkům za stavební práce na zámku a dalších budovách zapláceno 2601 zl. 15 kr. 3 1/2 pen.

V letech 1674 a 1675 byla také zařizována doposud zachovaná zámecká kaple, do níž Jan Hölzel zhotovil 7 oken, malíř Kristián Hoffmann pro ni vykonal malířské práce (natření kůru a dveří), oltář byl převezen z kostela v Dobranově, avšak žitavský sochař Tobias Dopelly k tomuto oltáři a ke křtitelnici ještě zhotovil slepá křídla a nástavec;³⁶⁾ nová sedadla v kapli, jakož i skříně na ornáty byly pomalovány obrazy.

Zařizování kaple je limitujícím termínem pro její stavební dokončení. Poněkud násilně byla vložena do postupným nárůstem vzniklého risalitu (traktu) při jihozápadním nároží zámku. V rámci kaple byla ponechána pozoruhodná okna náležející do valdštejnského výtvarného okruhu. Tattáž okna v patře byla zrušena a nová tvarově přizpůsob-

Obr. 10: Zákupy - zámecký areál. Pohled od jihovýchodu (foto P. Macek, 1982).

na v rámci celkové Orsiho koncepce. Rozmístění oken i skladba kaple dokládají existenci starší trojice samostatných, podle všeho světských prostorů, nahrazujících snad starší renesanční loggii, a jejich napojení na zcela přestavěnou renesanční vstupní halu, která ale i nadále zůstala hlavním zámeckým komunikačním centrem.

Pokud bychom se pokusili hodnotit Orsiho podíl na výsledné podobě zámeckého areálu, je nutno předem konstatovat, že to byl podle všeho on, kdo určil jeho výraz, a to nejpozději v polovině 70. let, patrně však již dříve. Jeho invenci možná odpovídal teprve se značným zpožděním realizovaný monumentální čtyřkřídlý zámek s jednoduchými průčelími a se společným hřebenem střech, uzavírajícím a sjednocujícím výraznou blokovou dispozici. Objekt podle dobových zvyklostí využil a v tomto případě zcela pohltil mnohé starší části, které jej ovlivnily v mnoha směrech. Již základní patrování muselo reagovat na středověký objekt s vloženými renesančními klenbami. V této části přestavba logicky započala, protože navazující renesanční křídla více odpovídala barokním představám než nejstarší část sídla. Velkorysý projekt si tedy vyžádal mimo úsek s gotickou budovou vznik zcela nového vyrovnávajícího mezípatra a piano nobile s důsledně propojenými enfiládami všech křídel bylo posunuto do posledního, zde druhého patra. Uvedené řešení se služebním patrem umístěným v prostředním podlaží tedy vychází z konkrétní situace při obvyklé snaze zachovat maximum ze starších konstrukcí.³⁷⁾

Nově budovaná křídla byla řešena jako dvoutrakty, při nádvoří s otevřenými arkádami v přízemí a uzavřenými chodbami v patrech. Přízemí bylo důsledně klenuto, patra jsou již plochostropá. Výše uvedené platí s výjimkou gotické budovy a východní strany zámku, kde Orsi pouze opravil starší palác se sálem zaujímajícím celou šířku křídla. Mimo bohatě štukovanou kapli byly ostatní prostory podle všeho spíše strohé, převážně se stlačenými valenými klenbami prolomenými trojbokými výsečemi. Prostory v severním křídle s výsečemi pětibokými odpovídají velké zámecké kuchyni, potvrzující písemné zprávy o tom, že panstvo zprvu bydlelo v části obrácené „k rybníku“.

Fasády podtrhovaly strohý vzhled objektu, který nezaprel určitý pevnostní výraz. Ten byl zdůrazněn z východní

34) Nárožní pilíře byly provedeny a existují doposud, nejsou tedy součástí renesančního paláce, jak by se mohlo na první pohled jevit.

35) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 68/2. Zahradka byla zřejmě rovněž zařizována od počátku sedmdesátých let. Roku 1670 se v zákupských matrikách prvně setkáváme s „knižecím saským zahradníkem (Lustgärtner)“, jímž byl Jiří Lile (Lilge, Liehle), jenž tento úřad zastával přinejmenším do roku 1677; roku 1681 však již byl mrtev (SOBa Litoměřice, Matriky, sign. L 185/1, fol. 38v, 212r, 218v). Zároveň se však v letech 1675-1680 v matrikách vyskytuje další zahradník (Kunstgärtner či Lustgärtner, poté i Hofgärtner) Johann Lyl (Lihn, Lühn, Lehrle), jehož vztah k předešlému zahradníkovi není jasný (tamtéž, fol. 66r, 86v). V únoru 1685 se však již v Zákupech ženil nový knížecí zahradník Jiří Fridrich Knechtel (tamtéž, fol. 185v), který pak tento úřad zastával dlouhá léta, přinejmenším do roku 1706, kdy zemřela jeho manželka (SOBa Litoměřice, Matriky, sign. L 185/2, fol. 389r).

36) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1674 až 1675, kart. 1517; účetní přílohy za léta 1674-1675, kart. 1541, 1542.

37) Pražské paláce mají rovněž piano nobile přesunuto do druhého patra, zde jde patrně o vliv těsnějších uličních prostorů (viz Clam-Gallasův palác, stavby Alliprandiho, případně malostranský Pálffyho palác, podle všeho od F. M. Kaňky).

Obr. 11: Zákupy - hlavní portál předzámčí s průhledem k portálu zámku (foto P. Macek, 1982).

a severní strany vysokou skarpou, zpevňující starší zdivo, které mělo unést postupně prováděné nástavby mezipatra a třetího podlaží s pianem nobile. Rovněž jižní vstupní fasáda díky ponechání příkopu měla fortifikační prvky včetně později provedeného nového padacího mostu, zachovávajícího pevnostní ráz objektu. Barevnost fasád zámku i předzámčí byla v „Orsiho etapě“ raně barokní přestavby šedo-bílá, pokračovala tedy spíše v renesanční tradici, i když právě v předzámčí dosáhla velice zajímavých detailů, doplňujících v iluzivní podobě plasticky nevyjádřené články. Šedá byla okenní ostění, korunní římsa i římsa nad skarpou, či pilíře arkád v západní části nádvoří. Otázkou je šedě malovaná armatura nalezená na jižním průčelí, která však spíše náleží iluzivnímu zvýraznění renesančně upravené středověké budovy, respektive jejího jihovýchodního nároží.

Pokud srovnáváme podobu zákupského zámku s jinými Orsiho stavbami, je nutno s ohledem na více styčných bodů zmínit zejména malostranský profesní dům jezuitského řádu, případně rezidenci v Tuchoměřicích. Určitým paradoxem je skutečnost, že podoba jinak velkoryse pojeté zákupské rezidence je blízká této strohé řádové budově, jejíž podoba byla ovlivněna negativními ohlasy z Říma na dříve dokončená průčelí staroměstského Klementina. Naopak Orsim ve stejné době projektovaná jezuitská kolej v severočeském Bohosudově měla zdobenější a snad i „zámečtější“ charakter s výraznějším členěním průčelí. Z toho pak nutně vyplývá otázka, zda podoba zámku nebyla ovlivněna představami stavebníka. Mimo bohatě dekorovanou zámeckou kapli, která však mohla být zcela dokončena i poněkud později, je na místě zachováno pouze několik portálů. Orsiho tvorbě by mohl odpovídat jednodušší portálek v arkádě severního křídla, jehož trojúhelný fronton navazuje

na ostění s výraznými uchy. Dalším portálem, bohužel zbaveným podle všeho štukové dekorace v nadpraží, je vstup do předsíně kaple z haly ve zvýšeném přízemí při jihozápadním koutu nádvoří. I v těchto případech však nelze zcela jednoznačně určit autora, rozhodně však předchází následně barokní etapě spojené s odlišně pojatým dílem Julia Broggia.

Rok 1675 znamenal dle všeho určitý předěl; na zámku byla (kromě adaptací, o nichž dále) opravena jak tašková, tak i šindelová krytina, dokončen byl zahradní dům a domek pro bažanty, tedy budovy postavené v předešlém roce. S dalšími stavebními pracemi se tehdy nepočítalo (na dotaz zákupského úřadu ze 4. ledna 1675, zda „*když se pochybuje o stavbě zámku v tomto roce*“, mají kameníci dělat více okenních obrubní, došla odpověď, že ano, neboť jich bude zapotřebí k úřednímu domu), ale k menším pracím vskutku došlo, a to z podnětu vévodkyně. Ta někdy v zimě 1674-1675 navštívila Zákupy a před svým odjezdem (jak se dovídáme z listů z 26. ledna a 17. února 1675) přikázala provést některé změny, a to zřídit nový „*vchod čili altán*“ ze dvora, udělat nový strop v alkovně, postavit nové schody se sálovými dveřmi z velké jídelny do dolního velkého kvelbu, ve kterém mají být ve zdi proražena větší okna, a v celém horním podlaží zřídit místo cihelných podlah prkenné.

Nejdříve byly tyto práce zadány zřejmě Juliu Broggiu, který pro vévodu působil i v západočeském Ostrově (snad proto, že Orsi nebyl zrovna na místě), takže 2. března 1675 bylo ze Zákup oznamováno, že „*stavitel Broschy z Litoměřic sem včera přibyl a určil k práci políra se 3 tovaryši*“; na tuto zprávu však došla odpověď, že toto ujednání bylo zrušeno a vše bylo zařízeno tak, jak to bylo ujednáno s mistrem Abrahamem, tj. Abrahamem Leutnerem, novým sasko-lauenburským stavitelem. Broggiu byly pak 10. března zaplaceny jen 4 zl. 30 kr. za to, že tu byl třikrát kvůli pracím zadaným vévodkyní, které prohlédl a vyslovil dobrozdání; jeho polírovi byly za 5 dní zaplaceny 2 zl. 30 kr. I druhý Broggiův pokus uplatnit se v Zákupě tedy skončil nezdařen.

Podle Leutnerových návrhů bylo pak vskutku s výše uvedenými pracemi započato, avšak ještě v březnu začal proti nim okamžitě protestovat „*mistr Domínik*“ (asi Canevalle?). V listě z 23. března píše ze Zákup, že „*mistr Domínik se domnívá, že nově začaté schody jsou nesprávné, a chce je dokonce dát celé znovu strhnout*“, a že i kamna prý „*mistr Abraham*“ chce dát postavit na špatné místo; odpověď na tuto zprávu zněla, že se má stát, jak to chce Domínik. Hned nato přijel do Zákup stavitel Jan Jiří Rossi (Rosse), „*společník (Mitconsort) pana Orsiního*“, spolu s polírem Bernardem Canevallem z Prahy a se dvěma zednickými tovaryši a začali neprodleně pracovat na tom, co přikázala vévodkyně. Schody, které začal Leutner, dal Rossi vskutku strhnout a zřídil nové šnekové schody, aby tak měl kvelb více světla a aby v něm schody nezabíraly tolik místa. Evidentně se jedná o dosud existující točité schodiště při venkovní stěně ze západní renesanční místnosti gotického objektu. Dále Rossi přemístil kamna, avšak zvětšení oken v dolním kvelbu nedoporučoval. I se zadáním těchto prací Rossimu byly jisté potíže, neboť Rossi se zpočátku vzpěchoval zadání prací přijmout s tím, že „*principálem při této stavbě je pan vrchní stavitel Orsiní*“; z vrchního úřadu však odpověděli, že Orsimu tyto práce nikdo nezadal a že ostatně

Obr. 12: Zákupy - hospodářský dvůr, chodba v 1. patře jižního křídla (foto P. Macek, 1982).

Orsi by měl nést u vévody odpovědnost „za tu tak špatně provedenou práci, jak se to nyní ukazuje z praskání.“ Během jara r. 1675 pak Rossi zmíněné adaptace vskutku provedl.

Tato podrobněji sledovaná stavební akce dokládá jednu z obecněji platných, avšak málokdy doložitelných, či většínou vůbec nezvažovaných eventualit. Jestliže byl Orsi podle všeho v úzkém vztahu ke stavebníkovi Juliu Františkovi, Abraham Leutner byl podle všeho řízen jeho ženou. Mimo tyto dvě osobnosti zde jistou samostatnou roli sehrál i stavitel Rossi. Vzniklé rozpory, stojící zcela mimo uměleckou či stavební oblast, se zde ukázaly jako zcela rozhodující. Kolik obdobných situací rozhodlo o konečné podobě mnohých dalších objektů, můžeme většinou jenom tušit.

Roku 1676 byla zvětšena zahrada a na dolní straně opatřena novou stěnou z prken; k dalším větším pracím již nedošlo. Jelikož dřevo na stavbu zámku již třetí rok leželo v oboře, dotázali se ze Zákup, co s ním mají učinit, načež došla odpověď z 28. ledna 1677, aby se tohoto dřeva, jelikož ke stavbě zámku tak brzy nedojde, raději použilo k nějaké jiné stavbě. Roku 1677 bylo uděleno od arcibiskupské konzistoře v Praze povolení sloužit mše v zámecké kapli,³⁸⁾ což dokládá její úplné dokončení. Téhož roku tesaři postavili již výše zmiňovaný padací most k zámku.³⁹⁾ V období od dubna 1676 do dubna 1677 tak bylo na zámek a další hlavní budovy vydáno již jen 493 zl. 18 kr. 4 1/2 pen.; v období od dubna 1677 do dubna 1678 sice opět více, totiž 1843 zl. 34 kr. 4 pen., avšak šlo zřejmě o práce netýkající se většinou vlastního zámku, nýbrž spíše zahrady, což platí i pro následující léta.

V účtu za období 1678-1679 jsou zmiňovány stromy do nové zahrady pod zámek a nové portály či mušle v zahradě. V roce 1679 byl zřízen neidentifikovatelný nový altán nad šnekem v zámku a kupoval se i rákos pro nové rákosové kvelby; stavební práce v této době, vesměs malého rozsahu, vedl polír Kryštof Prauss z Ostrova, a to pod dohledem Abrahama Leutnera, jenž také Zákupy navštívil a podepisoval spolu s Praussem účty.⁴⁰⁾ Zajímavý je údaj

38) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 68/1, 68/2; SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za r. 1675-1676, kart. 1545.

39) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za r. 1677, kart. 1569.

40) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1676-

o omítaných rákosových stropěch, protože bychom v této době spíše předpokládali nezakryté trámované stropy, které zde nebyly nikde objeveny.

Údaj, uváděný tradičně v literatuře, o stavbě zámku v roce 1683, kterou měl provádět Jeremiáš Süssner, nena-chází potvrzení v pramenech. Zcela vyloučit nějakou činnost Jeremiáše Süssnera pro Zákupy (nejspíše pro právě zařizovanou zákupskou zahradu) ovšem nemůžeme, neboť ten měl v roce 1683 za sebou zřejmě už jakési práce vykonané pro Julia Františka - dne 21. května 1683 totiž saský kurfiřt Jan Jiří III. listem z Drážďan žádal Julia Františka, aby mu tohoto svého „poddaného Jeremiáše Süssnera z Ostrova“, který byl Janu Jiřímu doporučen, poslal do Drážďan, kde by se Süssner usadil či po několik let tu setrval a zhotovil tu pro kurfiřta do zahrady 16 soch, jakož i další sochařskou práci.⁴¹⁾ Je velká škoda, že nemáme bližší údaje o této nejstarší barokní zákupské zahradě. Její umístění lze však dle všeho spojit se stávající zahradou opatřenou pozoruhodnými terasami. Nutno je však přiznat, že zde existuje i další možnost, byť méně pravděpodobná. Zahradní úpravu mohlo mít i okolí zcela zaniklého závodiště, situovaného pod východním křídlem zámku.

Na počátku osmdesátých let 17. století stavební činnost v Zákupěch znovu ožila, nikoli však na zámeckých objektech. Vévoda Julius František se totiž rozhodl, že dá poblíž svého zámku postavit klášter s kostelem pro tehdy velmi populární kapucínský řád. Tuto nabídku sdělil provinciální kongregaci kapucínského řádu listem z července 1678, psaným přímo ve vojenském ležení. Následujícího roku řádová provinciální kapitula nabídku přijala a počátkem roku 1680 přišli určení řeholníci do Zákup. Pro velký mor, který toho roku v Čechách řádil, však tehdy nebylo ještě se stavbou započato.⁴²⁾ Až v prosinci 1680 zhotovil jeden ze čtyř řádových architektů české provincie, P. Bruno Budějovický, plány ke stavbě kláštera,⁴³⁾ v březnu 1681 si kapucíni vybrali v Zákupěch vhodné místo („místo za říčkou, směrem k horám, veselá a úrodná“), které bylo pak neprodleně vyměřeno, a 24. dubna 1681 byl položen základní kámen ke klášternímu kostelu. Stavba pak pokračovala poměrně rychle - v dubnu 1682 se začaly klást základy klášterní budovy, v červenci 1683 byl kostel benedikován a během let 1683 a 1684 byl dokončen i klášter; v září 1684 byl pak kostel pražským arcibiskupem slavnostně vysvěcen.⁴⁴⁾

1680, kart. 1517, 1518; účetní přílohy za léta 1676-1680, kart. 1548, 1569, 1570, 1571.

41) Archiv Národního musea, sign. F 144, Ostrov n. O. - originál listu. Nelze ovšem vyloučit, že Süssnerovo jméno se v této souvislosti mohlo ocitnout i omylem, a to záměnou se jménem některého z dalších příslušníků ostrovské rodiny Süssnerů (grotiéri Matěj a Jan Kašpar Süssnerové či vrchnostenská úředníci téhož jména), jenž mohl v Zákupěch působit. Na možnost záměny s ostrovskými úředníky či grotiéry Süssnery upozornila již Wachsmannová (cit. v pozn. 1, s. 38).

42) Kapucínská knihovna Praha, rkp. sign. A 6/S, s. 800, 809; sign. A 7/S, s. 150, 158-159, 168; SÚA, Řádový archiv (dále ŘA) Kapucíni, kart. 455, inv. č. 608, sign. A 1/2, A 4; SOBa Litoměřice, ŘA Kapucíni Zákupy, rkp. 2, s. 3.

43) SÚA, ŘA Kapucíni, kart. 459, inv. č. M 49. P. Bruno Budějovický se již dokončení zákupského kláštera nedožil, neboť zemřel krátce poté, 8. ledna 1683, na svém novém působišti v Rumburku (Kapucínská knihovna Praha, rkp. sign. A 8/S, s. 3, 5); v dopise sasko-lauenburskému inspektorovi Rosslauovi jej kvardián zákupského kláštera označil za „našeho nejmilejšího a nejlepšího stavitele“ - viz SÚA, Ředitelství státních lesů a statků (dále RSLS/P) 1848-1918, kart. 488, sign. 274/1.

44) Kapucínská knihovna Praha, rkp. sign. A 7/S, s. 452-453. sign. A 8/S, s. 114, 370, 380-382; SÚA, ŘA Kapucíni, kart. 455, inv. č. 608, sign. A 4; SOBa Litoměřice, ŘA Kapucíni Zákupy, rkp. 2, s. 5-7.

Stavba kláštera stála celkem 19 440 zl. 29 kr. 3 1/2 pen.⁴⁵⁾ a prováděli ji zedníci pod vedením políra Pavla Thomase. Pře-
vážná většina kamenických prací včetně hlavního chrámového portálu (chronogram: DEO ET SANCTO FRANCISCO/ EXTRV-
XIT/ IVLIVS FRANCISCVS DVX SAXONIAE ANGRIAE/ ET VVESTPHALIAE, dávající rok 1683) je dílem mimoňského kameníka Matěje Laurentia; jen v prvním roce stavby tu pracoval valtinovský kameník Jiří Steiner. Malíř Kašpar Sittner vymaloval mimo jiné obraz sv. Františka na průčelí kostela a znaky na klenbu; nedochované štukatéřské práce byly dílem Giovannioho Spazia z Prahy. Sochař Mikuláš Kitzinger zhotovil roku 1683 sasko-lauenburský znak na průčelí kostela (snad dle Broggiova návrhu), zatímco nápis na průčelí vytesal Jan Abraham Pantaleon Kietziger.⁴⁶⁾ Hlavní oltář z let 1683-1684 je dílem truhláře Matěje Wagnera.⁴⁷⁾

Ze vztahu kláštera a zámku je zřejmé, že si kapucíni nezvolili umístění kláštera zcela libovolně, byť jeho polohu ovlivňovalo nesporně i jejich přání. Lze zde totiž sledovat záměrně budovaný vztah dominujícího zámku, respektive jeho východního nejmonumentálnějšího průčelí odpovídajícího světskému centru, a jeho duchovního protějšku, kláštera. Pokud si uvědomíme základní skladbu jednotlivých prvků kompozice, navlečené na mírně k zámku natočené kompoziční ose - tj. budova zámku, pod ním nutně příčně orientované a architektonicky vybavené závodíště, most přes říčku Svitávku a následující alej vedoucí k průčelí kostela, vstřícně vystupujícího jako mohutný rizalit ze symetricky za ním přisazeného konventu, a navazující velké zahrady, nemůžeme nevzpomenout nejznámější obdobné, dobou vzniku však mladší kompozice ve Šporkově Kuksu. Zákupský příklad ukazuje, že tento proslavený východočeský urbanistický celek měl i v našich zemích své ideové předchůdce.

V rámci těchto úvah je zajímavé, že stavebník, alespoň dle dosavadních znalostí, nehodlal využít klášter jako pohřební místo. Tím zůstala samostatná kaple u piaristického kláštera, umístěného na okraji známé zahrady při ost-

Obr. 13: Zákupy - celkový pohled na areál od východu. V popředí kapucínský klášter. Stav před r. 1945 (reprofoto SÚPP).

Obr. 14: Zákupy - kapucínský klášter. V popředí barokní most s plastikami, další sochařská výzdoba terasní zdi před kostelem. Stav před r. 1945 (reprofoto SÚPP).

rovském zámku - hlavním sídle rodu na našem území.⁴⁸⁾

Pro sledovanou kompozici se ideálně hodila výše zmíněná, důsledně symetrická sestava kapucínského kláštera s dominantním středním, hmotově nadsazeným prvkem. Je s podivem, že tento prvek nebyl doposud odpovídajícím způsobem zhodnocen. Pokud si uvědomíme zcela zásadní podíl kapucínského řádu v duchovní sféře 17. století, pak jejich architektura bývá přehlížena a označována bez bližšího rozboru jako „typicky kapucínská“, případně jí jsou téměř zcela upírány architektonické kvality.⁴⁹⁾ Podle všeho to však byli právě kapucíni, kteří na našem území hned po skončení třicetileté války uplatnili hotový stavební typ, kde je neorientovaný kostel situován jako středový risalit obracející se vždy do významného prostoru, kdežto klášter je za ním symetricky umístěn v tichu a uzavřenosti velké za-

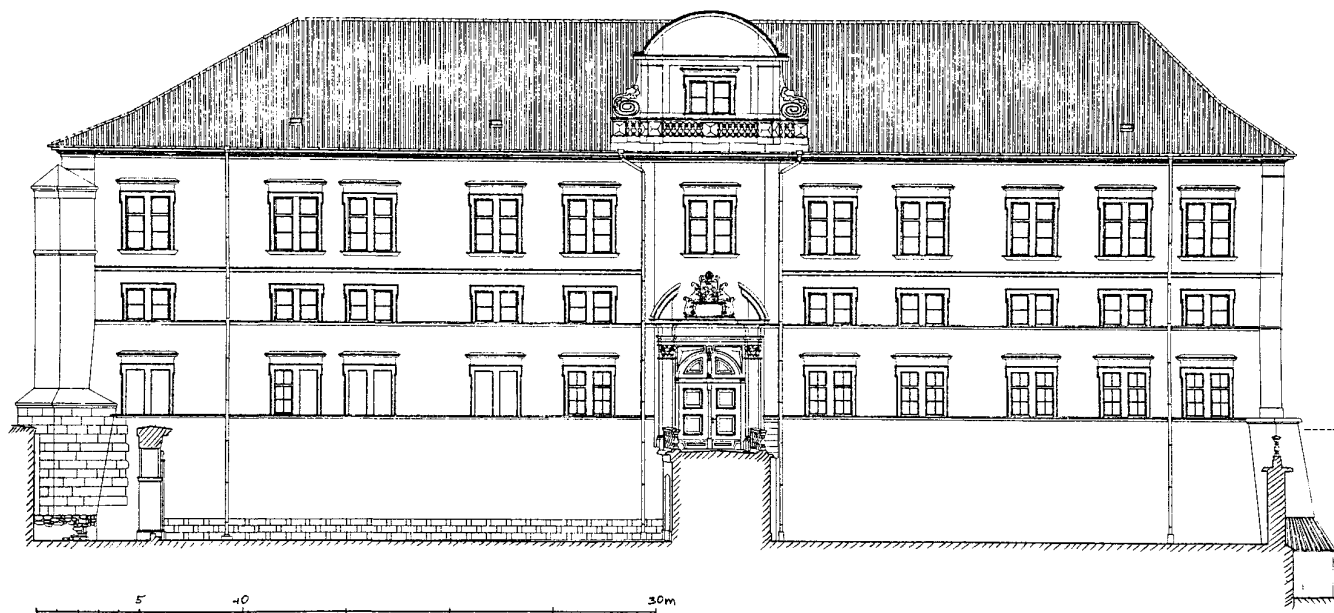
45) SÚA, ŘSLS/P 1848-1918, kart. 488, sign. 274/3.

46) Děčínští Kitzingerové byli častými spolupracovníky J. Broggia.

47) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za léta 1681-1685, kart. 1573-1581. Wagnera doporučil vévodovu inspektorovi, jenž dohlížel na stavbu, kvardián kláštera, neboť Wagner již pracoval úspěšně pro kapucíny v Opočně i v Zatci (SÚA, ŘSLS/P 1848-1918, kart. 488, sign. 274/1).

48) Ostrovská kaple byla stavěna na okraji pozoruhodné zahrady. K ní byl dodatečně připojen již zmínovaný piaristický klášter s kostelem a později i Einsiedelská kaple. Stavbu kláštera vedl Martin Reiner. Podle zobrazení areálu i variant hrobní kaple v tzv. Dientzenhoferovském skicáři lze usuzovat, že se zde uplatnil i Wolfgang Dientzenhofer. Ten s Reinerem prokazatelně spolupracoval i při stavbě kláštera v Hostiněm (zobrazeném ostatně v témže konvolutu). Těmto nálezu bude věnována samostatná práce.

49) Viz např. Braunfels, W.: *Abendländische Klosterbaukunst*, Köln 1985, s. 231.

Obr. 15: Zákupy - zámek. Nárys jižního vstupního průčelí. V popředí řez příkopem upraveným na raně barokní zahradu s mostem a voliérou (vlevo).

hrady.⁵⁰⁾ Již nejstručnější popis dokládá uplatnění barokního principu, odrážejícího se v aktivním vztahu ke svému okolí, přičemž uvedená dispozice současně ideálně vyhovuje přísným řádovým předpisům.

Samozřejmě i pro tento formálně vyhraněný typ lze nalézt určité předstupy. Na našem území musíme zmínit již raně gotickou komendu v Chomutově, zejména pak pražský gotický Karlov. I když je základní vazba kostela a kláštera shodná, chybí zde právě onen aktivní vztah k okolí, respektive výrazně odlišení hlavní fasády, kde je dominantou prosté, avšak výrazně vysunutě kostelní průčelí završené typickým vysokým štítem.⁵¹⁾

Samotná architektura formulovaná nejpozději v intencích tvorby přelomu 16. a 17. století byla ve druhé polovině 17. století již skutečně zastaralá a její další existenci umožňoval pouze ojedinělý způsob architektonické tvorby, uskutečňované vlastními kapucínskými staviteli, dodržujícími prvořadě několik zavedených schémat. V naprosté většině případů proto opakovali starší typy, či maximálně kombinovali určité skladebné jednotky podle konkrétní situace. Variant však bylo pouze několik.⁵²⁾

Zákupský jednolodní kostel s odsazeným pravoúhlým presbytářem má valenou klenbu pročleněnou styčnými výsečemi, což odpovídá vlastně jediné zásadnější proměně vzhledem ke starším kapucínským stavbám.⁵³⁾ Boční kaple zde je pouze při severní straně, ke druhé přiléhá vstupní chodba, vedoucí do kláštera. Jeho čtyři křídla mají typickou konstrukci, kdy nad přízemím byl prvotně (patrně mimo

klenutý refektář) proveden neobyčejně masivní trámový strop, jehož záklopová prkna byla ukládána rovnoběžně s hustě řazenými trámy. Tato značně únosná konstrukce, u nás jinak ojedinělá, umožňovala v patře pomocí hrázdných překrsek poměrně svobodně vytvářet dvoutrakty či trojtrakty.

Řádová architektura je tedy přes svoji záměrnou konzervativnost a jednoduchost navýsost originální a snadno čitelná. Její snad až určitá primitivnost byla však s určitostí záměrná, jasně vyjadřovala duchovní atmosféru žebravých řádů, preferující chudobu a prostotu.⁵⁴⁾ Přes snahu o určité vymezení oproti ostatní tvorbě se zde ovšem soudobé umělecké tendence nesporně projevovaly. V architektuře je to zejména ona hmotová sestava celku. Tento nesporně progresivní kompoziční prvek by neměl být v rámci dějin architektury rozhodně opomíjen.

Pokud se navrátíme do zámeckého areálu, pak máme stavební práce většího rozsahu doloženy po delší přestávce poprvé až roku 1686, tedy až po dostavení kapucínského kláštera. I postup prací tedy dokládá, že byl klášter plnoprávnou a organickou součástí celkové urbanistické kompozice. Zedníci pod mistrem Václavem Kleinem tu toho roku stavěli pivní sklep a budovu nad ním (či nad sladovnou), za což dostali 491 zl. 13 kr. 1/2 pen. Na této dnes zřícené budově se staršími základy nad zmíněným sklepem, kterou je snad možno lokalizovat západně od Orsiho křídla v předzámčí, jakož i na luthauzu v malé zahradě u kapucínského kláštera a na jiných stavbách tehdy pracovali i tesaři. Kamenické práce byly dílem mimošského Jana Jindřicha Wohlmannna, kterému pak vykonanou práci vyměřil polír Abrahama Leutnera Kryštof (tj. Dientzenhofer, neboť polír Kryštof Prauss zemřel v červenci 1685 v Ostrově nad Ohří, kde byl 9. července pohřben⁵⁵⁾). Wohlmann udělal mimo jiné i dva patníky „do nové budovy pod starou bránou“, kterou by snad bylo možno umístit do později zcela přestavě-

50) První z početnější řady těchto kompozic byl zřejmě klášter v Horšovském Týně. Nutno upozornit, že nedlouho nato byl přistavěn ve shodném duchu konvent františkánů ke staršímu kostelu ve Slaném. Nutno dodat, že u kapucínů šlo o jednu z variant, která se projevila až v polovině 17. století, starší komplexy z přelomu 16.-17. století měly tradičnější řešení.

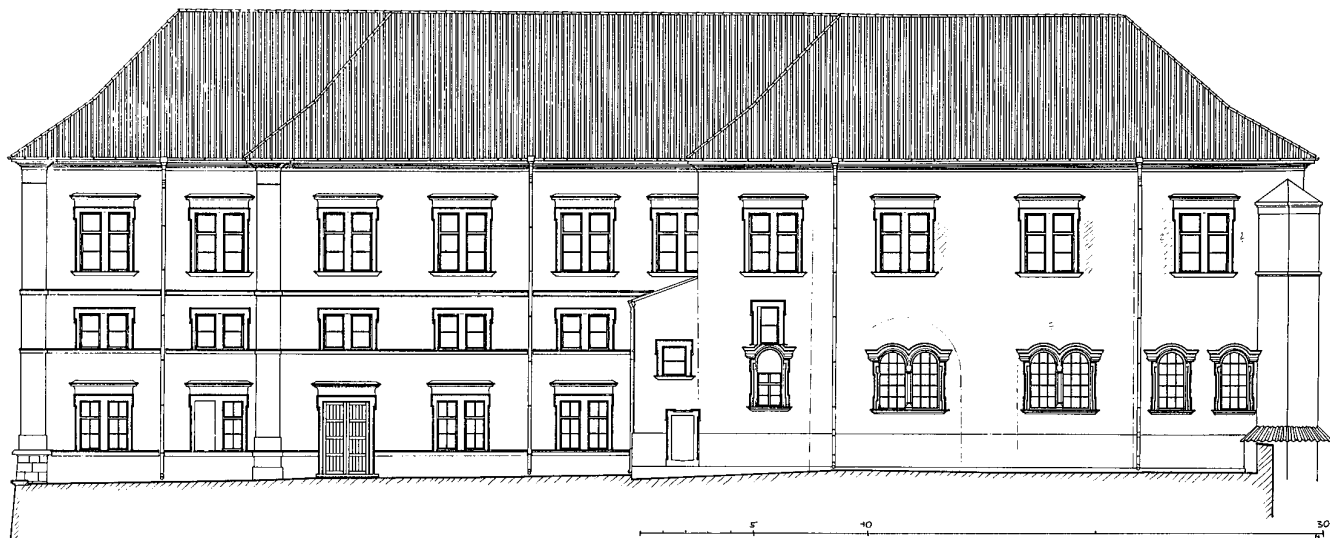
51) Pokud tuto kompozici zvažujeme v obecnější rovině, nabízí se zde srovnání se světskými stavbami, zejména zámky se středním dominantním risálem obsahujícím hlavní prostor - sál.

52) O to zajímavější bude objasnění popisovaného „barokního“ řešení, jeho původu a stylové orientace.

53) Nejstarší skupina kapucínských kostelů má důsledně plnou valenou klenbu bez výsečí (viz oba pražské kostely).

54) Podrobnější rozbor staveb kapucínského řádu na našem území s odpovídajícím podrobnějším zdůvodněním zde jen naznačených tezí je připravován.

55) SOBA Plzeň, Matriky, sign. Ostrov n. O. 5, fol. 256v.

Obr. 16: Zákupy - zámek. Nárys západního průčelí. V pravé (jižní) části vystupující trakt přiložený ke středověké budově. Čerchovaná čára vymezuje střední renesanční úsek s dvojicí velkých arkád, vlevo pak drobnou komunikační přístavbu z 18. století. V patře šrafované vyznačeny úseky s jednoznačně doloženými okny první pol. 17. století, shodného typu s přízemím (zrušeno při Orsího přestavbě).

ného předzámčí. Malíř Jan Konrád Miller tehdy odevzdal blíže neurčenou práci za 105 zl.⁵⁶⁾

Roku 1687 zedníci i kameníci pracovali nadále na nové budově nad novým pivním sklepem a rovněž na nové skarpě v zahradě; lamači kamene odstraňovali skálu v nové dolní zámecké zahradě, tedy v bývalém příkopu. Téhož roku se v Zákupích prvně objevuje litoměřický kameník Ambrož Walde, častý spolupracovník Julia Broggia, zatím však jen při pracích menšího rozsahu. Za blíže neurčenou práci dostal 24 zl. sochař Jan Křtitel Diefarth.⁵⁷⁾ Následujícího roku 1688 prováděli zedníci pod polírem Dominikem drobnější práce ve vlastním zámku, ale hlavně pracovali na nové budově na závodíšti, na které pracovali i tesaři. Později novou silnicí zcela zničený a dodatečně zastavěný prostor závodíště dosud obsahuje zajímavé, bohužel neurčité a obtížně datovatelné torzo stavby kruhového půdorysu, jejíž charakter i umístění vylučuje fortifikační účel. Kameníci tehdy dostali zapláceno mimo jiné i za portál v nové budově proti poplužnímu dvoru a za „kamenné nové roury v dolní zahradě u luthauzu, kudy jde odtok z grotty.“⁵⁸⁾

V roce 1689 se v Zákupích prvně setkáváme s Juliem Broggiem jakožto s provádějícím stavitelem,⁵⁹⁾ jemuž bylo v září zapláceno 202 zl. a dva sudy piva v ceně 16 zl. za již provedené stavby sklepní světnice se 3 malými kvelby u schodů, nové lednice v zámku se 2 kvelby a záchoda za knížecí kuchyní.⁶⁰⁾ Podle této zprávy by se mělo jednat o práce ve starších sklepech severního křídla, kde je doposud zachována lednice, vážící se na provoz velké panské kuchyně. Mimo zámecký areál postavil Broggio i „nové stáje u nového panského domu“, za což tehdy dostal 510 zl., šest kor-

ců obilí a dva sudy piva. Jako polír tu pracoval Ferdinand z Mimoně (tj. zřejmě Ferdinand Seyde),⁶¹⁾ jemuž bylo placeno mimo jiné za nový pilír v kvelbu, který již předtím dělal vlašský polír Dominik. Kameník Ambrož Walde zhotovil novou nádrž na vodu i se stupni a obdržel za ni 147 zl. 17 kr.⁶²⁾

Téhož roku 1689 změnil zámek i celé panství svého majitele. Vévoda Julius František totiž dne 30. září toho roku na zákupském zámku zemřel; jeho tělo bylo převezeno do Ostrova, kde bylo pohřbeno v kapli při piaristickém kostele.⁶³⁾ Veškerá jeho panství zdědily dcery Anna Marie Františka a Františka Sybila Augusta, které se roku 1692 o majetek rozdělily tak, že Zákupy s Ploskovicemi a Buštěhradem dostala Anna Marie Františka, provdaná v letech 1690-1694 za falckrabího Filipa Viléma Falcko-Neuburského a od roku 1697 za Jana Gastona III., velkovévodu toskánského, posledního mužského potomka slavného florentského rodu. S ním se však brzy poté rozešla a žila až do smrti roku 1741 na svých českých statcích,⁶⁴⁾ kde mezi její další aktivity náležela neobyčejně rozsáhlá a zajímavá stavební činnost.

Po smrti Julia Františka stavební práce, vedené Juliem Broggiem, v Zákupích plynule pokračovaly. Roku 1690 bylo Broggiovi zapláceno 182 zl. a dva sudy piva v ceně 16 zl. „za postavení nového kamenného mostu u zdejšího knížecího zákupského panského domu nad tekoucí vodou“ - tedy za některý z barokních mostů situovaných východně od zámku - a další 103 zl. a jeden sud piva v ceně 8 zl. za drobnější práce na zámku (mimo jiné za rozšíření velké kuchyně i malé kuchyně, opravu horních pokojů aj.). Téhož roku byla Broggiovi zadána stavba dosud jednoznačně nelokalizovaného „nového domu nedaleko jatek pro knížecího vrchního

56) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1686, kart. 1519; účetní přílohy za r. 1686, kart. 1583, 1586.

57) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1687, kart. 1519; účetní přílohy za r. 1687, kart. 1588.

58) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1688, kart. 1520.

59) Broggio byl do služeb velkovévodových přijat od ledna 1688, kdy mu byla předána stavba ostrovského zámku (V. Wachsmannová, cit. v poznámce 1, s. 38).

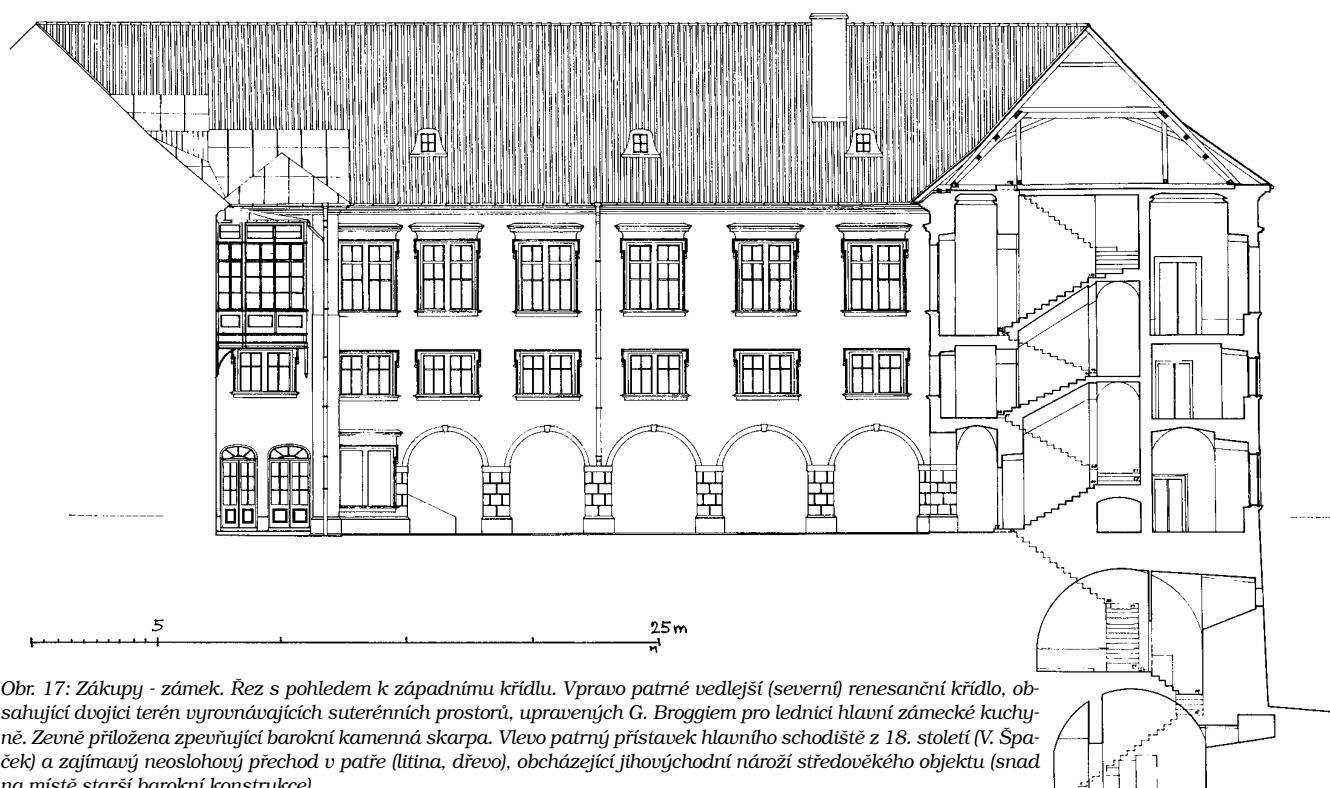
60) Julius Broggio byl koncem 17. století pro tuto vrchnost značně činný - mimo činnost v Ostrově nad Ohří a Zákupích to byla stavba kostela v Horní Polici, kostela v Soběnicích aj.

61) Ferdinand Seyde tu poté jako Broggiův polír zřejmě pracoval po více let, neboť se s ním setkáváme v zákupských matrikách v letech 1695 a 1698 (SOBA Litoměřice, Matriky, sign. L 185/2, fol. 28v, 46v).

62) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1689, kart. 1520.

63) Kapucínská knihovna Praha, rkp. sign. A 9/S, s. 694.

64) O majitelích Zákup od 17. století zpravuje přehledně Posloupnost největších majetníků tak zvaných Sasko-Lauenburských či Toskánských statků v Čechách, nyní J. C. M. císaři Ferdinandovi I. náležejících, Lumír 3, 1853, s. 713-715, 740-741. O Anně Marii Františce pojednává hlavně starší regionální literatura, zejména A. Paudler, Von der Reichstädter Grossherzogin, MNEC 27, 1904, s. 370-378.

Obr. 17: Zákupy - zámek. Řez s pohledem k západnímu křídlu. Vpravo patrné vedlejší (severní) renesanční křídlo, obsahující dvojici terén vyrovnávajících suterénních prostorů, upravených G. Broggiem pro lednici hlavní zámecké kuchyně. Zevně přiložena zpevňující barokní kamenná skarpa. Vlevo patrný přístavek hlavního schodiště z 18. století (V. Spaček) a zajímavý neoslohový přechod v patře (litina, dřevo), obcházející jihovýchodní nároží středověkého objektu (snad na místě starší barokní konstrukce).

lesního“; roku 1691 byla již tato stavba hotova a Broggio za ni obdržel 250 zl. a jeden sud piva v ceně 8 zl.

Roku 1692 zedníci „natřeli starý zámek zvenku červeně“, což byla zásadní změna proti Orsiho koncepci. Barevné řešení není zcela běžné, mimo červeně zdůrazněná kamenná ostění je zajímavé pojednání nárožních pilastrů, kde červený nátěr lemující jejich plochu končí u podloženého oblounku na místě architrávu. Výše je včetně korunní římsy užita pouze bílá barva, kryjící i základní plochu stěn. Zde se projevuje barevnost známá z díla Broggiova kolegy Antonia Porty, kterou Broggio užil například při barevném řešení litoměřické biskupské rezidence.

Zdá se tedy, že po nástupu Anny Marie Františky již Orsiho plány nebyly zcela respektovány a postupně se začaly uplatňovat odlišné představy Julia Broggia. Roku 1692 tesaři mimo to zhotovili loubí v zahradě a spolu s truhláři pracovali na nové jízdárně (tato práce pokračovala i následujícího roku). Jízdárna jako významná a jistě i výrazná součást sídla nebyla dosud lokalizována, dnes po ní nezbyly žádné výraznější stopy.

Nejdůležitějším počinem těchto let však byla stavba východní části předzámčí a kamenného mostu, překlenujícího starší příkop upravený již dříve na zahradu. Na této stavbě (označované v pramenech většinou jako stavba nové budovy proti závoďišti) se pracovalo nepochybně už roku 1690 a ukončena byla roku 1692. Broggio za ni dostal 2023 zl. 12 kr. a dva sudy piva v ceně 16 zl. (šlo celkem o 2529 sáhů zednické práce) a dalších 180 zl. za postavení nového mostu, když starý most museli předtím tesaři strhnout. Kamenické práce byly dílem Ambrože Waldeho, kterému bylo zapláceno 563 zl. 37 kr. za práci na předzámčí (zhotovil zde mimo jiné 19 dveřních zárubní, 50 okeních zárubní po 2 zl. 30 kr., 3 malá okna po 1 zl. a 4 velká okna do věže po 3 zl.) a 442 zl. 36 kr. za práci na novém mostě; zbývalo pak ještě, aby zhotovil „schody na závoďišti,

schody do dolní zahrady a levé křídlo od mostu až ke kanceláři.“ Věž na předzámčí i s krovem udělal za 45 zl. a jeden sud piva v ceně 8 zl. litoměřický tesař Jan Jiří Wiedemann a plechem ji pokryl nejmenovaný klempíř z Ostrova.⁶⁵⁾

Předzámčí do sebe pojalo starší renesanční objekt a napojilo se na západní křídlo, které vzniklo podle všeho již pod Orsiho vedením. Přesto bylo budováno v intencích nového architekta. Měřitkově drobná budova byla podle našeho soudu záměrně koncipována jako předstupěň mohutného zámku, který v dané vazbě ještě získal na monumentalitě. Broggio reagoval na starší situaci a ve směru mírně natočené přístupové komunikace vytvořil působivý prvek, kdy je barokním portálem předzámčí rámován průhled na nový hlavní portál zámku. Po nástupu rampou a překonání úzkého průjezdu předzámčím se otevírá pohled na dodatečně zvýrazněné zámecké průčelí, což odpovídá snaze o určitou rytmizaci a gradaci celkového řešení. Samozřejmě je ale nutno současně zvažovat, do jaké míry se jedná o záměr umělce a co vyplynulo z dané urbanistické situace a již existujících objektů. Záměrnost řešení však potvrzuje mimo jiné i prvotní barevné řešení, které bylo vůči zámku inverzní, se světlými plastickými prvky umístěnými na červené stěně. Pouze kamenné části skarp, reagujících na řešení hlavní zámecké budovy, byly podle všeho stejně jako u zámku barveny šedě. Odlišnost hmot zámku a předzámčí byla tedy podtržena i odlišným řešením barevnosti, která však navazovala aktivní vztah k hlavní zámecké budově.⁶⁶⁾

V rámci předzámčí je nejzajímavější právě východní část, navržená a od základů postavená Broggiem. V siluetě předzámčí sehrávala výraznou roli jeho až neuvěřitelně plochá

65) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, duchovní účty za léta 1690-1692, kart. 1519, 1521.

66) Průzkum na místě byl potvrzen nábrusy, vyhodnocenými ing. Maršíkem.

střecha o výšce hřebene pouhých 170 cm, jejíž sklon nedosahoval ani 14°. Takto plochou střechu, podle všeho italského ražení, která se stala v našich zeměpisných šířkách trvalým zdrojem závad, Broggio v areálu použil ještě u hospodářského dvora, plošší je rovněž zastřešení biskupské rezidence v Litoměřicích. Tento pro nás atypický sklon by mohl být ovlivněn prvotní střechou litoměřické katedrály, doloženou pouze otiskem ve štítu.

Výrazným prvkem zvyšujícím malebnost sledované části předzámčí je subtilní věž, umístěná ve středu křídla. Je do kompozice jakoby volně zasunuta. Toto neobvyklé řešení má však určitou předlohu, se kterou se Broggio mohl setkat v rámci své působnosti v západočeském Ostrově. Takto nezvykle je zde zakomponována do křídla piaristického kláštera navazujícího na konventní kostel samostatná stíhlá zvonice. Na zákupskou věž je vázáno schodiště propojující všechna podlaží včetně suterénů, odkud byl přímý vstup na přiléhající závodíště. Schodiště je vedeno střídavě okolo a uvnitř těla věže. V úseku, kdy schodiště věž opouští, je iluzivně naznačeno druhé symetrické schodišťové rameno. Tato formální hra má přes velice jednoduchý detail jistou působivost.⁶⁷⁾

Součástí Broggiových úprav předzámčí byla smluvně a autorsky doložená stavba nového mostu, či spíše rampy s jednotlivými průchody, nahrazující raně barokní padací most. Její boční stěny člení většinou slepé arkády, prostřídání užšími poli s mělkými nikami. Toto náročnější rytmizované pojetí potvrzuje, že bývalý příkop byl řešen jako „dolní zahrada“, přístupná náročněji řešeným schodištěm z nádvoří předzámčí, uzavřeného vůči příkopu kamennou balustrádou, plynule přecházející na most.

Kromě zámeckého areálu se na počátku devadesátých let pracovalo i v kapucinském klášteře. Víme již, že roku 1686 tu byl stavěn luthauz; v roce 1691 bylo v klášterní zahradě postaveno eremitorium (poustejna) se 3 slunečními hodinami, věžičkou a 24 okny. Tento výraznější objekt bohužel beze stopy zmizel. Mezi lety 1690 a 1693 bylo v 15 „oknech“ v zahradní zdi vymalováno 15 obrazů s výjevy ze života sv. Františka z Assisi a další obrazy byly namalovány do refektáře.⁶⁸⁾ Okna v zahradě jsou ve skutečnosti půlkruhově uzavřené niky prvotní ohradní zdi, z nichž je většina na místě dochována a určuje systém původních, pravouhle se křížících cest, rozdělujících zahradu do několika patrně odlišně pojímaných celků. Velice zajímavý je i název nik, které po vymalování skutečně vytvářely okna, umožňující průhled do jiného světa.⁶⁹⁾

Přínejmenším od roku 1693 je doloženo, že Julius Broggio, jakožto dvorní stavitel Anny Marie Františky, dostával stálý roční plat ve výši 60 zl.;⁷⁰⁾ přesto mu však i nadále by-

Obr. 18: Zákupy - hlavní portál v jižním průčelí zámku. Při jeho osazení použita deska s nápisem o stavu renesančního zámku a berkovský erb (foto P. Macek, 1982).

lo placeno též za jednotlivé stavební práce jako každému jinému provádějícímu staviteli. Roku 1693 zřídil Broggio oratoř a hrobku v zákupském farním kostele,⁷¹⁾ dále v zámku u kaple zřídil tři pokoje se štukatérskou výzdobou (nejmenovaný pražský štukatér pracoval toho roku i v samé zámecké kapli)⁷²⁾ a posléze postavil dvě vysoké zdi v malé zahradě. Podle všeho se jedná o zdi uzavírající z boků bývalý příkop. Současně Broggio postavil jakousi „malou zídku u fíkovníků“, kus skarpy u zámku a velkou skarpu od mostu až ke knížecí kanceláři, zatímco stará skarpa pod mostem byla stržena. Za všechny tyto práce dostal následujícího roku 735 zl. (místo původně smluvených 788 zl.). Pro předzámčí byly ještě v roce 1693 dokončovány práce truhlářské, sklenářské a zámečnické a tesaři a truhláři pracovali na nové přístavbě za zámek za správcovým bytem.

Kameníku Ambroži Waldemu bylo roku 1694 zaplacen (kromě prací pro farní kostel) též 38 zl. 33 kr. za práci „u nové cukrárny a u nové budovy při zadní části zámku

67) Zájem o složitěji řešené vertikální komunikace dokládá i Broggiovo schodiště litoměřické biskupské rezidence, jehož dvě od sebe odkloněné dvouramenné části jsou na našem území možná užity poprvé (s možnými vazbami na schodiště v Roudnici a Jezeří).

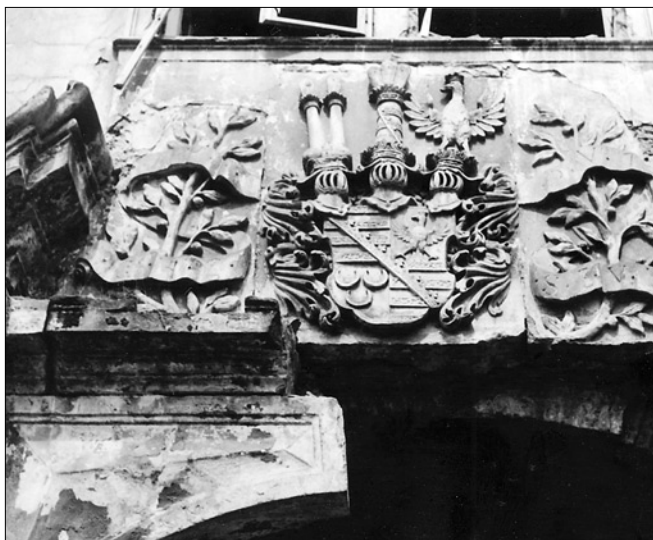
68) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1691, kart. 1521; SÚA, ŘA Kapucínů, kart. 455, inv. č. 608, sign. A 5.

69) Tento výrazný iluzionistický přístup je srovnatelný s další typickou výzdobou kapucinských kostelů. Po stranách dvoustanného oltáře, oddělujícího zadní část presbytáře se stallami, jsou umístěny dva boční vstupy. Aby nebylo do odděleného závěru z lodi vidět, cesta se za nimi pravouhle lomí. V průhledu pak byly někdy osazeny velké obrazy světců v životní velikosti, stojící jakoby na podlaze kostela (viz např. kapucinský kostel v Sušici).

70) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1693, kart. 1519, 1522; účetní přílohy za r. 1693, kart. 1516/III.

71) Zákupská matrika uvádí, že tato oratoř spolu s hrobkou byla zřízena pro pohřeb Filipa Viléma Falcko-Neuburského (SOBA Litoměřice, Matriky, sign. L 185/1, fol. 192r).

72) Rozsah případných změn (?) v kapli není jasný, v pokojích se dekorace nedochovala. Teoreticky lze uvažovat o podílu pražského štukatéra Maderny, s nímž Broggio spolupracoval při přestavbě konventního kostela v Doksaněch.

Obr. 19: Zákupy - hospodářský dvůr. Detail portálu jižního křídla se sasko-lauenburským znakem (foto P. Macek, 1986).

vedle kaple“ (šlo zřejmě o již uvedené tři pokoje u kaple, které roku 1693 zřídil Broggio a na nichž téhož roku pracovali i tesaři a truhláři), v čemž bylo obsaženo zhotovení 1 velké dvojité okenní zárubně, 1 velkého kulatého okna (tedy drobná úprava starší kaple) a 3 malých okenních zárubní. Dále Walde dostal 478 zl. 49 kr. 3 pen. za práci na nové skarpě v zahradě včetně zahradních schodů a 150 zl. a jeden sud piva v ceně 10 zl. za velký portál do zámku „podle přiloženého plánu“. Dalších 20 zl. 12 kr. obdrželi Waldeho tovaryši, protože „udělali okolo znaku, osazeného mezi výše uvedeným portálem, slepá křídla sochařsky provedená“ a provedli další menší práce na portálu i jinde. Kámen pro nový portál byl dovážěn z Ploskovic.⁷³⁾

Nový vstupní zámecký portál, u něhož je dobře patrné, jak byl do fasády osazen až po dokočení balustrády mostu, je výrazným dílem, které se zejména svou vypjatou plasticitou částečně vymyká z Broggiovy tvorby. Lze však pro něj nalézt vzory v dobových grafických předlohách.⁷⁴⁾ Součástí nového portálu bylo osazení, případně ponechání a neumělé „přizdobení“ starší desky s erbem a nápisem o renesanční přestavbě zámku Zdislavem Berkou z Dubé. Zejména u Anny Marie Františky, jejíž znak zdobil nejen téměř každou stavbu či sokl sochy, ale i oltářní menzy, je ponechání cizího znaku na tak čestném místě pozoruhodné.⁷⁵⁾ Lze jej však vysvětlit dobovým omylem, kdy byla do linie berkovského rodu řazena i svatá Zdislava, kterou velkovévodkyně velice ctěla. Snad chtěla tímto způsobem naznačit určitou duchovní spřízněnost.

Přikomponování nového portálu bylo prováděno v rámci větší úpravy jižní fasády, u které byl zvýrazněn střed, nad nímž byl umístěn náročněji členěný barokní štít typické broggiovské skladby.⁷⁶⁾ Jeho dodatečnému vzniku od-

povídají v detailech patrné disproporce ve vztahu k Orsiho fasádě.

Zásadní prací devadesátých let byla ale stavba nové patrové budovy, obsahující v přízemí stáje a v patře byt písaře a sálové prostory. Kvůli této stavbě byl už v září 1694 povolán do Zákup kromě Broggia též „stavitel hrabat Vršovců Petr“ (de Maggi ?) z Prahy,⁷⁷⁾ jenž tu pobýval spolu s Broggiem čtyři dny a obdržel diskreci 18 zl.⁷⁸⁾ Opět se zde projevuje snaha posoudit nestranným znalcem nový velký a finančně náročný stavební záměr. Výběr zřejmě ovlivnila Polyxena Vršovcová, jistou dobu zásadně ovlivňující Annu Marii Františku, na jejímž dvoře žila jakožto dvorní dáma.

Stavba stáje byla hotova roku 1697, kdy bylo provedeno vyúčtování; zedníci za ni dostali 6027 zl. 50 kr. a kameník Walde 2961 zl. Na nátěr této budovy se kupovala červená barva, a to jednak k natírání taškové střechy (!), jednak k natření dveřních a okenních ostění. Tesařská práce na stáji byla dílem litoměřického Jana Jiřího Wiedemanna; znaky nad oba portály zhotovil chomutovský sochař Tobiáš Serberger, jenž za ně roku 1698 dostal 105 zl.

Tento objekt v areálu hospodářského dvora náleží k nejvýraznějším stavebním počínům v Zákupích. Již půdorysné rozměry dvora dosahujícího cca 150 × 80 m i jeho vybavení dokládají mimořádný význam, který mu Anna Marie Františka přikládala. Zajímavá je již funkční náplň sledovaného nejstaršího jižního křídla. V klenutém přízemí bylo umístěno několik stájí, z nichž největší o 33 polích křížové klenby vynáší 20 toskánských sloupů na atypických polygonálních soklech. Velkou střední stáj (58 × 17 m) pro cca 60 koní (později zahuštěnou o další stání) doprovázejí z obou stran průjezdy. Funkční byl pouze východní, zatímco zřízení druhého, od počátku zaslepeného, si vyžádala snaha o dokonalou symetrii celku. Jeho funkci bylo oddělení západní části křídla, vázícího se na později stavěný pivo-
var. U druhého z dvojice shodných kamenných portálů typické broggiovské konfigurace,⁷⁹⁾ velice blízkých portálu předzámčí (kde však byl velkovévodkynin rodný sasko-lauenburský erb ještě uveden společně s erbem jejího prvního manžela), jsou ostění vyzděna z cihel a provedena v omítce. Východněji je umístěna menší stáj s klenbou o patnácti polích, nesenou šesti křížovými pilíři, a pak následují další prostory, vázící se k velkoryse pojatému provozu stájí.

Takto náročně vybavené rozlehlé stáje, obohacené řadou kamenných portálů několika typů, potvrzují dobové zprávy o velkovévodkyni, která měla koně velice ráda a péči o ně věnovala značnou pozornost.⁸⁰⁾ Vždyť i na středočeských

u kaple sv. Josefa.

77) V těchto souvislostech se lze domnívat, že přestavba paláce Vršovců (Praha, Nové Město, čp.1002, Hybernská 12) ze sklonku 17. století (podle pasportu SÚRPMO již 1686?) může pocházet od tohoto autora (myšlena úprava dispozice, zejména Maggimu odpovídající jednoduché fasády nádvoří, nikoli schodiště do zahrady a pozdější úprava hlavního průčelí, jež je blízká spíše dalšímu toskánskému staviteli V. Špačkoví). P. Maggi se dostal do bližšího styku se skupinou kolem J. Broggia, o čemž svědčí jím stavěný zámek v Toužetíně na Lounsku, jehož portál tesal Broggiův nejbližší spolupracovník, kameník Ambrož Walde (Umělecké památky Čech 4, Praha 1982, s. 69).

78) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1694, kart. 1523.

79) Na páskách po stranách sasko-lauenburského znaku jsou uvedena ve skupinách písmena A.M.F./ P.V.T./ G.H.Z./ S.E.V.W, což patrně značí Anna Maria Francisca, Principissa von Toscana, Grossherzogin zu Sachsen, Engern und Westphalen.

80) Z doby rozchodu manželů je tradována relace zaslaná do Vídně, označující mimo jiné, že se velkovévodkyně cítí „lépe ve stáji než na ple-

73) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1693-1694, kart. 1519, 1522, 1523.

74) Z tohoto pohledu je zajímavý raně barokní portál zahrady v Ostrově nad Ohří, který má určité styčné prvky. Naopak tamější málo plasticky vyvinutý vstupní portál zámku nese typické znaky Broggiovy tvorby.

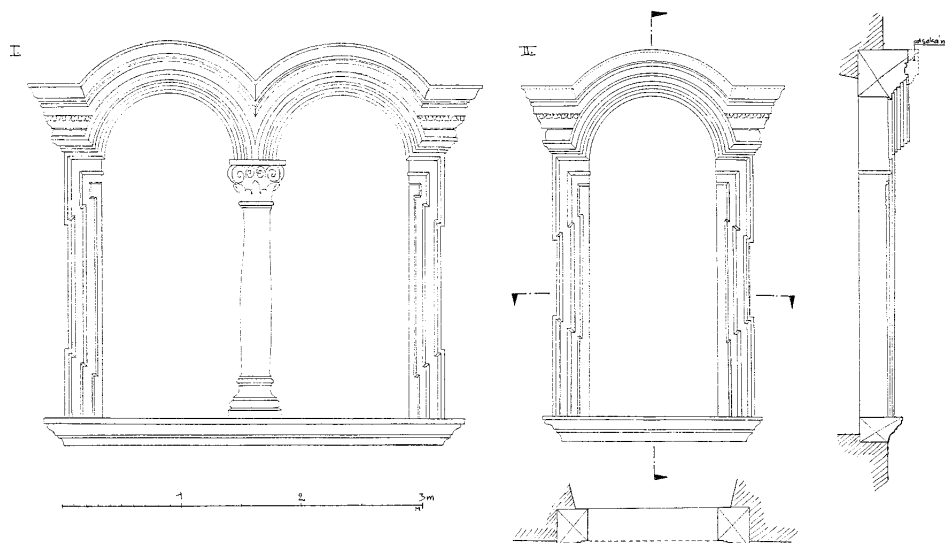
75) Např. na průčelí Toskánského paláce na Hradčanech byly minimálně přeseřeny tři starší thunovské erby (dva v risalitech, třetí v nároží při patě sochy archanděla Michaela) a nahrazeny sasko-lauenburskými (ne toskánskými, jak bývá někdy uváděno).

76) Uvést je nutno průčelí kostela v Dlazkovicích, či štít portiku ambitů v Mariánských Radčicích a z nich vycházejícího portiku v Zákupích

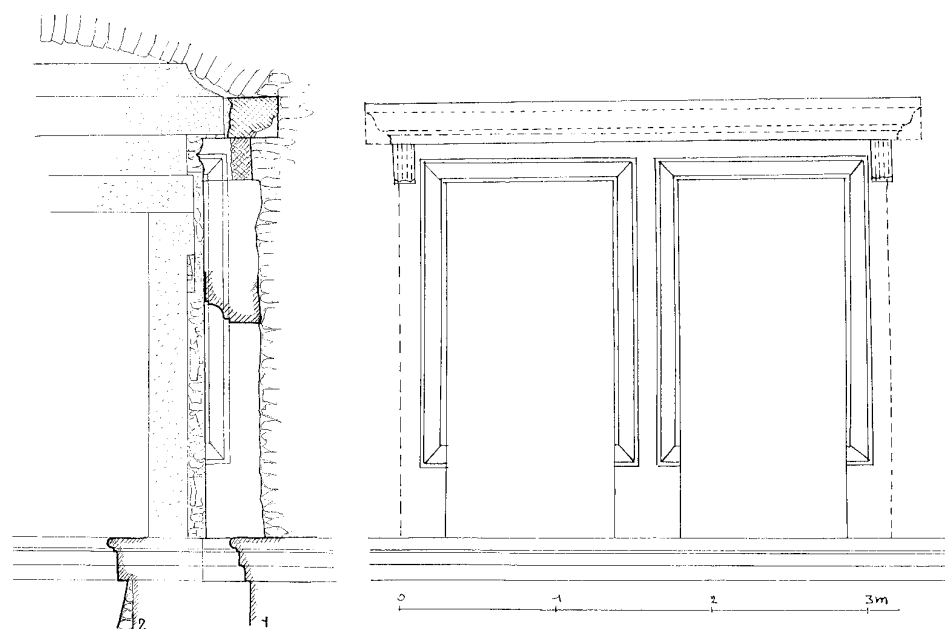
panství měla například v Rapicích konírny pro 200 koní.⁸¹⁾

Patro sledovaného objektu je řešeno jako dvoutrakt se širokou chodbou v udivující délce celého křídla, tj. přes 150 metrů. Stropy v rámci celého patra byly původně trámové, s překládaným jednoduše na hraně okoseným záklopem, později zakrytým omítanými podhledy. K chodbě jsou přiřazeny velké, zhruba čtvercové místnosti, celkem oprávněně v pramenech nazývané „sály“, obracející se do další zahrady, situované jižně od objektu.

Řešení interiérů předstihují bohatě řešené fasády, které jsou směrem do parku i dvora v principu totožné. Jejich zvládnutí bylo poměrně obtížné již s ohledem na délku, přesahující u jižního průčelí 150 metrů. Tuto úlohu ztížila i Broggiova tvrdošíjná snaha řešit je bez užití adičních principů, s důslednou gradací ke středu. Proto jsou krajní úseky fasády nejjednodušší a na ně se váží mělké risality, završené podle účtů za kamenické práce štíty s jednoduchými okny, koulemi a piniovými šíškami. Následuje bohatěji řešená střední část, odpovídající již velké konírně, v jejímž středu je dominantní širší risalit se štítem (nedochován), zvýrazněným představeným středním polem. Kompozice tedy odpovídá schématu (sledováno od západu): A (5 nejjednodušší řešených os, nárožní úsek), B (1-osý risalit s portálem a nedochovaným štítem - vedlejší dominanta podržena měřítkově i tvarově střední částí - viz úseky D a E), C (4 výtvarně zvýrazněné osy, vázící se na stáj), D (krajní osa středního, celkem 3-osého dominantního risalitu), E (střední osa risalitu s portálem, sdruženými okny a nedochovaným velkým štítem, která před risalit předstupuje), zpětně pak úseky D, C, B, A (zde 6 os). Barevnost byla ostře červeno-bílá, s tmavšími plastickými prvky, tedy běžného dobového typu. Zajímavé zde bylo pouze červenobílé zdůraznění bosovaných partií přízemí, vázících se opět na střední úsek flankovaný oběma průjezdy, obsahující velkou stáj. K výrazu křídla nesporně náležela střecha opakující nízký sklon zastřešení předzámčí, která však byla v 19. století podstatně zvýšena současně se stržením

Obr. 20: Zákupy - zámek, západní průčelí. Detail oken z 1. pol. 17. století v přízemí (později použité pro raně barokní kapli D. Orsiho).

Obr. 21: Zákupy - zámek, východní průčelí. Detail renesančního okna paláce z 1. pol. 16. století v úrovni přízemí (ve vztahu k nádvoří) a jeho ideální rekonstrukce. Přesná profilace římsy ani tvar konzoly nezjištěny (1 - profilace renesanční parapetní římsy, 2 - barokní úprava s navazující skarpou).

znižované trojice štítů. Prvotní sklon je dnes patrný pouze na nadezdění požárního štítu, jehož dochované kamenné ostění se rovněž vyskytuje v podrobných účtech za kamenickou práci, napomáhajících ideální rekonstrukci stržených štítů.⁸²⁾

82) Walde zhotovil do přízemí budovy do části od bytu úředního písaře až k průjezdu 1 velkou dveřní zárubeň v horní stáji u průjezdu, 1 prostřední dveřní zárubeň ze dvora v horní stáji, 9 dalších dveřních zárubní, 4 dveře ve sklepích, 2 dvířka u kamen, 22 velkých a 6 malých okenních zárubní, 8 čtyřhraných pilířů v horní stáji, 2 osmiúhlé pilíře ve zdi mezi horní stájovou světnicí a komorou na krmivo, 29 mušlí ve stáji, 20 patek proti pilířům, dlažební desky, žlaby a schody; do části od průjezdu až ke konci budovy 3 velké dveřní zárubně ve velké stáji, 1 prostřední dveřní zárubeň z velké stáje do světnice, 1 dveřní zárubeň z předsíně do dvora, 1 dvířka u kamen, 20 velkých oken ve velké stáji, 1 malé okno ve stáji ze světnice pro seno, 1 malé okno v předsíni nad dveřmi, 20 kamenných pilířů s podstavcem a kapitelou ve velké stáji, 60 mušlí v téže stáji, 24 kapitel na straně u pilířů, 4 patky proti podstavcům pilířů, dlažební desky, žlaby a schody; posléze dvojité sokl okolo celé budovy a desky pro chodbu do zahrady. Pro patro pak

se". V seznamu její osobní knihovny je delší řada titulů o chování koní, jejich výcviku a zvláště léčení.

81) Podlaha, A.: Posvátná místa království Českého, Arcidiecese Pražská VII., Vikariát Slanský, Praha 1913, s. 126.

Tato budova se tedy blíží více dalšímu zámeckému křídlu než součásti hospodářského dvora, kterou ve skutečnosti je. Vazba na konírny v přízemí tomu neodporuje. Pokud neuvažujeme častý výskyt stájí v přízemí městských paláců, lze uvést další zámek velkovévodkyně toskánské v Buštěhradě, kde značnou část přízemí pod pokoji Anny Marie Františky vyplňovala další velká stáj, která rozhodně nesloužila pouze pro několik tažných či jezdeckých koní.

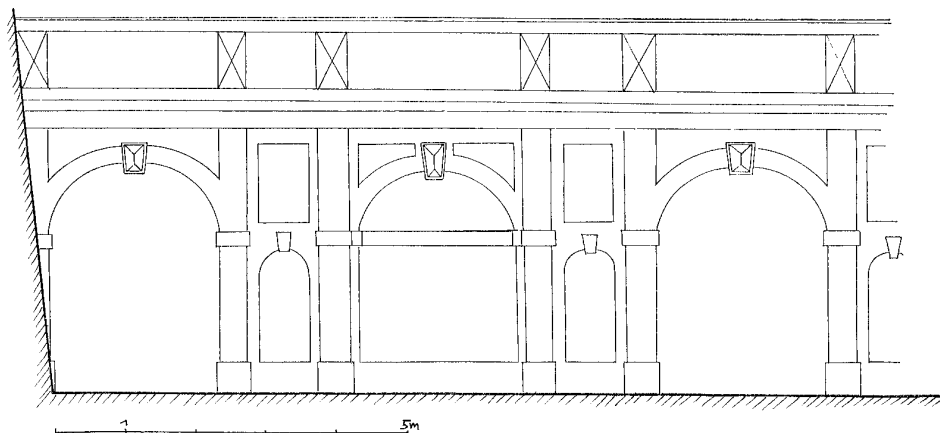
Rozpor mezi hospodářským využitím a „zámeckým“ charakterem však odpovídá spíše našemu současnému vnímání. Hospodářské objekty byly integrální součástí panských sídel, jejich výstavnost a velikost názorně poukazovala na bohatství a význam majitele. Tak tomu bylo jistě i v Zákupích, kde tuto vazbu názorně dokládá v torzu dochované barokní víceramenné schodiště opatřené balustrovým zábradlím, které propojilo horní terasu zámecké zahrady s dvorem vybaveným v jeho ose dvojicí velkých kamenných kašen (nádrží).

Prameny z této doby kupodivu zcela mlčí o severním křídle hospodářského dvora, které je měřítkem takřka shodné a jež je v členění dvorních fasád pouze nepatrně modifikovaným obrazem jižního křídla s konírnami. Tyto shody by nasvědčovaly spíše tomu, že jeho vznik nebyl příliš vzdálený době vzniku protilehlého křídla; nelze však vyloučit ani vznik v době pozdější. V interiérech je nejvýznamnější dnes částečně zřícený střední velký chlév a navazující drobnější prostory patrně obdobného účelu. V patře i zde byly obytné prostory, které však byly vícenásobně upravovány již od pokročilejšího 18. století.⁸³⁾ Úpravy se projeví i ve vkládání dalších kleneb do přízemí, což vytvářelo úseky se středním mezipatrem. Lze se domnívat, že naproti křídlu se stájemi, jehož provoz měl být alespoň v první etapě své existence spojován spíše se zámekem, bylo severní křídlo dvora od počátku určeno pro běžné funkce, zejména pro byty zaměstnanců. Otázkou je řešení západní strany areálu, kde stávající pivovar vznikl až později.

Během budování křídla se stájemi zedníci rovněž postavili místo staré novou zeď před dolní malou zahradou pod mostem proti závoďišti, za což jim roku 1696 bylo zaplacené

udělal do části od bytu úředního písaře až k prvnímu sálu 12 dveřních zárubní, 1 dveřní zárubeň bez římsy v kuchyni, 4 dvířka u kamen, 23 velkých oken, 1 okenní zárubeň bez římsy v prvé kuchyni, 1 malou okenní zárubeň nad kuchyňskými dveřmi a 1 okenní zárubeň před pecí; do části od prvního k prostřednímu sálu 9 dveřních zárubní, 1 dveřní zárubeň v kuchyni bez římsy, 2 dvířka u kamen, 10 okenních zárubní, 1 okenní zárubeň bez římsy v kuchyni, 1 malé okno nad kuchyňskými dveřmi, 1 malé okno před pecí a sokl u výlevního žlabu v kuchyni; do části od prostředního sálu až ke konci budovy 10 dveří, 1 dveřní zárubeň bez římsy v kuchyni, 2 dvířka u kamen, 10 velkých oken, 1 okno bez římsy v kuchyni, 1 malé okno bez římsy v kuchyni, 1 okno v příčné zdi před pecí a 6 dvojítkých oken pod 3 štíty v sále. Posléze pro střechu zhotovil Walde 2 dvojítká vikýřová okna uprostřed budovy, 10 jednoduchých vikýřových oken, dále na předním malém a prostředním velkém štítu 16 podstavců, 8 artyčoků, 8 koulí a 4 velké píedestaly a na půdě 1 dveře v příčné zdi (SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1697, kart. 1523).

83) Úpravy pro bydlení se projevovaly postupně, poslední stavbou nového schodiště v tomto století.

Obr. 22: Zákupy - zámek. Schéma boční fasády mostu (rampy) v „dolní zahradě“ proti voliéře. Patrna rytmizace typická pro tvorbu G. Broggia (nezakresleny barokní balustraty).

no 37 zl. 3 kr.; Walde dostal za práci na této zdi zaplacené roku 1697. Ukončena byla balustrádou, jejíž pojetí, respektive střídání baluster a soklů dokládá v drobném detailu typický broggiovský motiv, kterým je snaha o kompozici gradující k centru, bez prostého adičního skládání opakujících se prvků.⁸⁴⁾

Roku 1697 bylo provedeno též vyúčtování za stavbu nové voliéry, která jako poslední prvek doplnila „dolní“ zahradu v zámeckém příkopu. Její pětiosé kamenné arkádové průčelí se zdůrazněnou střední částí v mělce vysazeném vyšším risalitu vytvořilo protějšek architektonicky ztvárněné boční stěny mostu. Místo střechy byla provedena kovová konstrukce, potažená drátěnou sítí. Zdá se, že dochované řešení, odpovídající tvaru valené klenby, prostoupené ve středu kupolí s lucernou, odpovídá již prvotnímu výtvarnému záměru.

Julius Broggio, jenž navrhl a stavěl voliéru v roce 1696 jakožto „capo maestro“, jak se podepsal, za ni obdržel 1800 zl., ale celá stavba měla stát 1926 zl. 12 kr. 3 pen., z čehož pouhých 280 zl. činila práce zednická a 285 zl. práce kamenická, zato 775 zl. 13 kr. 3 pen. stálo železo. Konstrukce voliéry byla sestavována v Litoměřicích na dvoře jakési měšťanky; už na místě ji roku 1696 natíral malíř Kristián Beyer a studni do ní zhotovil kamenický mistr A. Walde.

V roce 1697 byla dokončena stavba nové kůlny na vozy a prádelny s pekárnou, v roce 1698 pak byla postavena „vlašská kaple“ na Kamenické hoře, zasvěcená sv. Josefovi (z nápisu v kartuši nad vstupem vyplývá, že šlo o podnik vlašských členů dvora velkovévodkynina manžela).⁸⁵⁾ Tato zajímavá solitérní stavba nevznikla náhodně. Byla umístěna v průhledu dlouhé cesty, prodlužující po mírném založení osu, určující vztah zámku a kapucinského kláštera. Umístění se rovněž váže k přilehlé vyvýšenině s kalvárií, kde postupně vznikala náročná barokní kompozice. Základním principem však bylo to, že kaple uzavírala jako point de vue uvedenou cestu. Proto byla opatřena otevřeným portikem završeným štítem, jenž je zjednodušenou transformací Broggiova štítu na jižním zámeckém průčelí.⁸⁶⁾ Význam zde má ale i opačný směr, z portiku se otevíral pů-

84) Jedná se tedy o princip, užité zde na detailu, ale shodný s řešením již zmíněného monumentálního jižního průčelí koníren v rámci hospodářského dvora.

85) IESU MARIAE IOSEPH/ IN AEGYPTO EXULANTIBUS/ OBSEQUII VOTIQUE ERGO/ GENUS ETRUSCA POSIVIT/ ATQUE DIE X. OCTOB. A. MDCXCVIII/ DICAVIT.

86) Viz pozn. 76.

Obr. 23: Zákupy - barokní voliéra v „dolní zahradě“, býv. příkopu (foto P. Maček, 1982).

sobivý pohled přes areál kláštera zpět k dominantní hmotě zámku. Kompozice tedy nevyzařuje „do nekonečna“, ale je ohraničena v obou směrech cílovými prvky.

Roku 1697 byly dále postaveny nové panské stodoly a rovněž další stodoly, jež nahradily staré obecní, které musely být strženy, neboť stály blízko zámecké zahrady a kazily výhled. Jedna z nich stála severozápadně od zámku ještě v 60. letech tohoto století. Byl to podélný hrázdný objekt s vjezdem v užší štítové stěně. Pozoruhodné bylo jeho dřevěné ostění, které tvarově vycházelo z raně barokní architektury do té míry, že byly nad bočními sloupky provedeny rovněž dřevěné postamenty nesoucí koule.⁸⁷⁾

Jestliže jsme nyní poněkud odbočili mimo nejužší zámecký areál, je nutno alespoň okrajově zmínit další součást barokního celku. Tou je částečně dochovaná řada patrových typových objektů, zachovaných dnes zejména po levé straně říčky Svitávky, které se poněkud vymykají z kontextu převládající místní lidové architektury. Podstatným znakem je absence podstávky a nepatrné vyložení horního patra na vykonzolovaných trámech, dále spíše malá hospodářská část i některé další detaily. Tyto stavby se podle naší hypotézy váží k zámku, bydlelo v nich služebnictvo, či členové neobyčejně rozsáhlého dvora.⁸⁸⁾ Rozlehlý zámecký areál totiž zaměstnal značnou část obyvatel Zákup, kteří byli existenčně na zámku vázáni. Část zástavby východně od zámku byla později nazývána „italská čtvrť“, což by opětne ukazovalo na život v zámku, v tomto případě přímo na krátký místní pobyt Gastona III. Medicejského a jeho četného italského doprovodu. Mohlo by se tedy jednat o barokní domy, pocházející z konce 17. století. Tvrzení, že zde byla takováto zástavba, podporuje již uvedená nedochovaná raně barokní stodola, či bohužel rovněž zbouraná raně barokní hrázdná radnice, ve které měla podle tradice velkovévodkyně místnost, odkud sledovala bohoslužby u trojiční státnice. V této souvislosti je nutno zdůraznit daleko složitější situaci v užívání jednotlivých technologií, než je zejména v lidové architektuře běžně uváděno. V Zákupích stály vedle sebe budovy zděné, hrázdné i roubené. Na stavbu některých panských hrázdných staveb byly dokonce povoláni tešaři ze středních Čech - z Buštěhradu, kteří se v dané technologii „lépe vyznali“.

87) Za upozornění a poskytnutí fotografie děkujeme doc. J. Škabradovi.

88) Seznam členů početného dvora uvedl A. Sedláček (viz pozn. 1).

Obr. 24: Zákupy - raně barokní hrázdná stodola. Stržena v 60. letech tohoto století (foto J. Škabrada).

Obr. 25: Zákupy - raně barokní stodola (stržena). Detail vstupních vrat, na ostění patrný přímý ohlas barokní architektury (foto J. Škabrada, 60. léta 20. století).

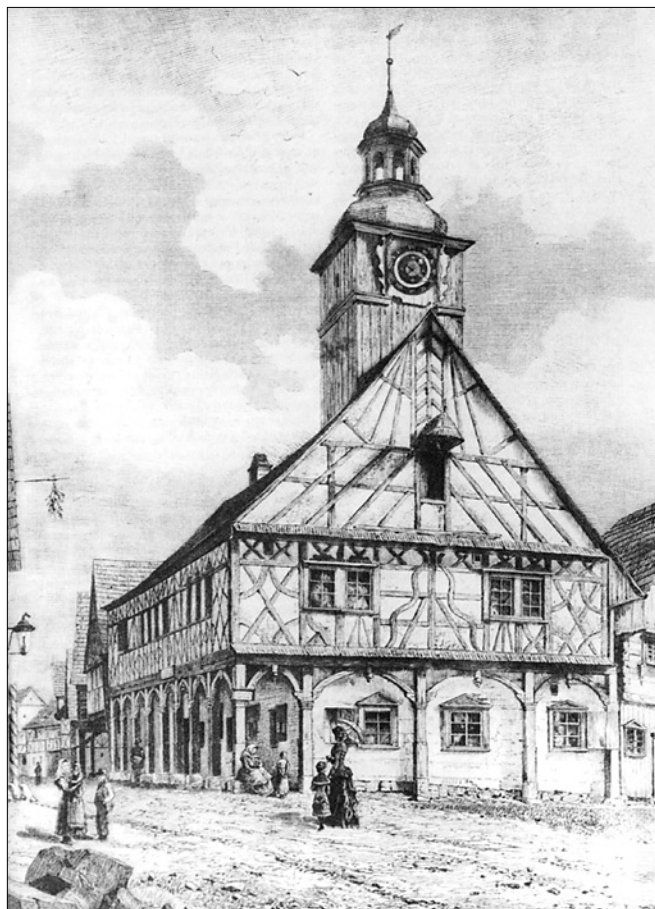
Zajímavá informace se vztahuje k říjnu 1698, kdy byl na rozkaz velkovévodkyně zákupský zahradník poslán do Libochovic, aby si tam prohlédl tamní zahradu. Téhož roku bylo zapláceno 5 zl. zedníkům, kteří postavili pec k vypalování uměleckých děl z terra sigillata, které zde pak dělali „jablonský kamnár a pražský sochař“ (pražským sochařem byl zřejmě Jan Oldřich Mayer, doložený níže k roku 1699).⁸⁹⁾

Roku 1700 dostal Julius Broggio svůj poslední stálý plat jako dvorní stavitel, avšak (na rozdíl od všech předšlých let) už jen ve výši 30 zl. Téhož roku obdržel svůj první plat jeho nástupce Jan Jindřich Klingensleitner (Klingensleitner) ze Starého Města pražského, jenž jej však pobíral jen do roku 1703. Jeho roční plat však již nadále činil pouhých 30 zl.⁹⁰⁾ Plat dobře dokresluje pokles stavební činnosti, která se následně zaměřovala na dokončení celku.

Rozsáhlé stavební práce na zámku i v zahradě byly provedeny v letech 1700-1701; vedl je však nikoli Klingensleitner

89) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1696-1698, kart. 1523; lesní účty za léta 1696-1698.

90) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1700-1703, kart. 1520, 1523, 1524.

Obr. 26: Zákupy - raně barokní hrázděná radnice. Dle kresby B. Havránka, před stržením v 60. letech 19. století. Převzato z Scheybal J. V., Scheybalová J.: *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*. Ústí nad Labem 1985, s. 87).

ner, nýbrž syn Julia Broggia Oktavián, s nímž bylo také v prosinci 1701 provedeno vyúčtování zednických prací, jež stály celkem 3171 zl. 44 kr. To odpovídalo situaci v Litoměřicích, kde Julius postupně předával živnost a zakázky svému synu Oktaviánovi. Julius Broggio však byl v Zákupích do určité míry i nadále činný, neboť ještě v prosinci 1701 sděloval, kteří zedníci na stavbě od září do prosince 1701 pracovali. Kameník (jeho jméno není uvedeno) si účtoval celkem 3503 zl. 7 kr. 3 pen., z toho 1316 zl. 51 kr. 3 pen. za práce na zámku a 2186 zl. 16 kr. za práce na zahradě; zapláceno mu bylo 3473 zl. 7 kr. 3 pen.

Z kameníkova účtu je vidět, že byla postavena část zámku o třech podlažích a se třemi štíty. Údaj se nám nepodařilo jednoznačně vztáhnout k určité části zámku, v úvahu připadá východní část jižního křídla. Významné je uvedení štítů, protože je pak možno zvažovat průčelí hlavní, kde dosud v ose nad vstupem existuje Broggiův štít. Zcela zřejmá je z toho však Broggiova obecněji platná snaha obohatit a pročlenit strohou hmotu zámku, která měla podle uvedených zpráv patrně štíty zvýrazněné vstupní průčelí. K jejich odstranění došlo později, při zřizování nových krovů nad většinou zámku. Zachován zůstal pouze jediný, již zmínovaný štít nad portálem ve středu vstupního průčelí. Patrně estetické ohledy jej zachovaly až do dnešní doby, a to včetně úseku renesančního krovu, do něž byl zděný nástavec opřen. Sklon renesanční střechy tedy i nadále určoval jednotný tvar zámeckých střech, které se až dodnes tomu to nepatrnému úseku podřizují.

V zahradě byla v letech 1700-1701 postavena balustráda, schodiště, fontána v nové části vodní zahrady, kanál pod mušle grot a 40 vodních nádrží, jak je vyměřil (či jen hotovou kamenickou práci na nich kvůli zaplacení kameníkovi?) pražský stavitel. Uvedený popis lze jednoznačně vztáhnout na dochované barokní terasy. Jejich autorem by pak pravděpodobně spíše než Oktavián Broggio byl nový velkovévodkynin stavitel z Prahy - J. J. Klingenleitner. Zároveň byly zámek i zahrada obohaceny o sochařská a malířská díla. Již roku 1699 bylo pražskému sochaři Janu Oldřichu Mayerovi zapláceno 104 zl. 24 kr. za zhotovení 2 kamenných soch (zřejmě týchž 2 soch, jež byly následujícího roku umístěny ve fontánách) a 4 nádob z terra sigillata do dvorské zahrady a roku 1700 dalších 86 zl. 42 kr. za „8 kusů kolon, 20 kusů krakorců a 10 kusů hlavic do kabinetu Její Jasnosti.“ Další pražský sochař Jan Jakub Harscher dostal roku 1700 ještě 60 zl. za jinou práci do kabinetu vévodkyně. Tyto sochařské práce do kabinetu pozlatil mladoboleslavský malíř Pavel Logotte.

Dne 20. června 1700 byla s pražským sochařem a grotiérem Janem Reinerem (otcem Václava Vavřince Reinera) uzavřena smlouva na zhotovení 4 grot; do roku 1702 byly tyto groty vskutku postaveny a Reiner za ně dostal 800 zl. Zároveň Reiner vykonával v Zákupích i drobnější práce (krb, dveřní ostění, listoví v pokojích). Českolipský címolijec Matěj Treschel dostal za svoji práci do těchto grot 275 zl. 19 kr. 3 pen.⁹¹⁾ Bohužel, z těchto prací se nám nic nedochovalo.

Kromě zmíněných sochařů přijala Anna Marie Františka právě roku 1700 do svých služeb dvorního sochaře se stálým ročním platem 90 zl., od roku 1702 pak 140 zl. Stal se jím Ondřej Dubke, který tuto funkci vykonával až do roku 1746; od roku 1747 pak dostával ve stejné výši penzi, avšak jen do 12. dubna 1749, kdy zemřel.⁹²⁾ Hned roku 1700 je doloženo, že Dubke přijímal od lamačů kámen pro sochařské práce do zahrady; jeho účast na vytváření zahrady tedy také musíme předpokládat, ovšem jelikož mu nebylo place- no za jednotlivé sochy, nevíme, které práce vykonával. Lze mu však patrně připsat dochované sochy polopostav zahradních teras. Dubke a následně další sochař Jan Pursch vytvořili pro velkovévodkyni desítky soch a řadu monumentálních sousoší.⁹³⁾

Výše uvedené údaje dokládají složitější situaci při určování autorského podílu v následující etapě výstavby areálu. Podle všeho autory nebyli Broggiové, ale pražský stavitel Klingenleitner, který ostatně současně pro velkovévodkyni stavěl zámek v Buštěhradu.⁹⁴⁾ Podstatným zjištěním je ale upřesnění doby vzniku nejvýznamnější součásti zahrady - dvojice teras, které jsou nejpravděpodobněji spojeny právě s tímto stavitelem i sochařem O. Dubkem. Řešení je v našich zemích spíše ojedinělé, pro srovnání není dostatek pramenů.⁹⁵⁾ Čela dvojice teras s balustrádovým pa-

91) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1699-1702, kart. 1520, 1523; účetní přílohy za léta 1699-1702, kart. 1663, 1665, 1667, 1688.

92) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1700-1702, kart. 1520, 1523; důchodní účty za r. 1746-1749, kart. 1552, 1553.

93) Bohatá sochařská výzdoba se váže mimo Zákupy zejména na areál i širší okolí zámku v Ploskovicích, rozměrné státní jsou umístěny především ve Chlumíně, Hostviciích, Horní Polici, Mikovicích a Svádově.

94) Buštěhradský zámek byl již zmínován v souvislosti s křídlem stávajícím v zá- kupském dvoře. Nelze vyloučit, že mohl být pro stavitele i inspirací.

95) Určité prvky by snad bylo možno vysledovat v barokní etapě ostrovské zahrady, zejména partie u Paláce princů (Bílého dvora).

Obr. 27: Zákupy - zámek. Vstupní jižní průčelí. Stav před stávající obnovou (Foto SÚPP).

rapetem a středním schodištěm jsou pročleněna mělkými nikami, původně opatřenými grottovou výzdobou. Z nich voda spadala do propojených nádrží, vytvářejících ve dlažbě bohatě tvarovanou, plasticky vyvinutou nervózní linii. Niky jsou oddělovány pilastry s dvojicemi objímajících se mužských a ženských polopostav, nesoucích římsu. Ta je provedena v kameni, avšak s umělým grottovým povrchem. Střední kvádry pak mají podobu maskaronů, jejichž rysy jen neznatelně pronikají iluzivní kamennou strukturou. Kamenné prvky byly prvotně výrazně barveny. J. Vágner zde doložil nátěry červené, šedé či modré, okrové i bílé.⁹⁶⁾ Je škoda, že v útech zmiňované četné další prvky vybavení zahrady jsou nenávratně ztraceny a nemáme o nich ani žádné konkrétnější představy. Zachované terasy však naznačují alespoň základní řešení této zahrady, jejíž osa směřovala od předzámčí k věži farního kostela. Nejednalo se pouze o další z point de vue, snažících se propojit veškeré místní dominanty. Kostel sv. Fabiána a Šebestiána byl totiž rovněž nepřímo zapojen do areálu. Nejen že byl v daném období upravován, ale v jeho hrobce byl pochován i první manžel velkovévodkyně a posléze po jeho boku i ona sama.⁹⁷⁾

Roku 1700 byla zaplácena také značně vysoká částka 1800 zl. pražským malířům Janu(!) Michaelu Halbaxovi a Václavu Noskovi „za zhotovenou malbu, totiž za jídelnu a audienční pokoj, item za ložnici Její Jasnosti.“ Václav Nosek dostal kromě toho dalších 200 zl. za vymalování kabinetu vévodkyně.⁹⁸⁾ Doposud je zachována výmalba stěn i klenby jídelny. V náročných architektonických rámcích s odvážnými perspektivními zkratkami jsou umístěny rozvinuté figurální kompozice na antická i biblická témata vztahující se k hostinám. V čele severní stěny proti oknům vévodí jídelně nejrozměrnější celek, znázorňující hostinu Baltazarovu. Slohová orientace byla doposud směřována spíše k severní Itálii, či dokonce do Nizozemí. Zajímavá je vazba fresky na západní pole se soudobými kvalitními kachlovými kamny, která byla využita jako součást kompozice. Noskovi je pak nutno patrně připsat nález malby v nice okna jednoho z pokojů v patře nad kaplí.

96) Uloženo ve fotoarchivu SÚPP Praha.

97) Na místě jsou dochovány bohaté zdobené cinové rakve obou manželů, dokumentace je uložena ve fotoarchivu SÚPP Praha.

98) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1700, kart. 1520; účetní přílohy za r. 1700.

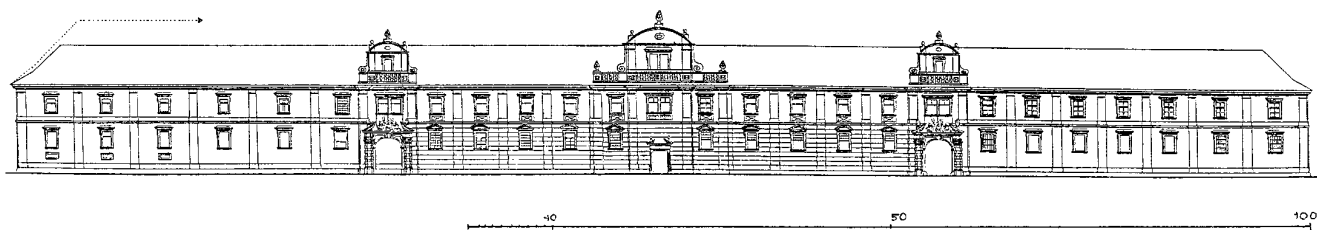
Obr. 28: Zákupy - terasy barokní zahrady. Stav kol. roku 1950 (foto SÚPP).

Hned roku 1702 byla zahájena další stavební činnost. Ještě před jejím započatím byl však do Zákup povolán Kryštof Dientzenhofer, aby se vyjádřil, zda tato „zámecká stavba nad sklepy“, jež má být velmi nákladná, nebude snad příliš nebezpečná. Hejtman Jan Florián Perman z Gabingu při té příležitosti představil Kryštofa Dientzenhofera, jenž zde zřejmě prvně přišel do styku s Annou Marií Františkou, jako „pražského stavitele, který postavil zesnulému panu baronu Kaiserštejnovi dům v Praze na Malostranském náměstí“ (tj. Kaiserštejnský palác čp. 37/III.). Za dobrozdání bylo Dientzenhoferovi v dubnu 1702 v Ploskovicích vyplaceno 12 říšských tolarů, tj. 24 zl.

Nesporně se jedná o doposud jen renovovanou část zámeckého komplexu - jeho renesanční východní křídlo. Dientzenhofer se zde objevuje opět jako přizvaný znalec, posuzující z technické stránky projekt jiného stavitele. Pro diskusi kolem této významné osobnosti našeho vrcholného baroka je pozoruhodné, že se v Zákupích neprezentuje vlastní stavbou, ale stavbou pražského paláce, který lze stylovým rozbohem připsat G. B. Alliprandimu.⁹⁹⁾

Zmíněná stavba pak byla provedena v letech 1702-1703. Šlo o podstatnou přestavbu východního křídla zámku proti klášteru, přičemž předešlá stavba na stejném místě byla mimo úsek východního vnějšího průčelí zbořena, jak tomu nasvědčují i časté zmínky o poddaných, kteří odváželi kámen a šterk ze zbořené části zámku. Při průzkumu bylo rovněž nalezeno ve zdivu neobyčejně četné druhotné užití starších kamenů s renesančním, či raně barokním šedým nátěrem. Nové zámecké křídlo se zcela nově stavěným dvorním průčelím zopakovalo dispozičně severní a západní křídlo a sjednotilo tak nádvoří, ve kterém pak pouze úsek při jihozápadním koutu svědčil o složitějším vývoji stavby. Přizpůsobení ostatním křídlům znamenalo vznik dvoutraktu s arkádovou chodbou v přízemí a uzavřenými chodbami v patře. Je zajímavé, že při této stavební aktivitě zcela zanikl starší velký sál, upravený z renesančního prostoru, který od té doby na objektu chybí. Naopak zde lze nalézt určitou vazbu na již sledovanou starší kompoziční osu, smě-

99) Naňková, V.: Die Architektur Böhmens um 1700 und die Tätigkeit des Architekten Giovanni Battista Alliprandi. In: Wien und der europäische Barock, 7, Wien - Köln - Graz 1986, str. 71 - 75 (zde uvedena další literatura).

Obr. 29: Zákupy - hospodářský dvůr. Nárýs jižního průčelí s rekonstrukcí Broggiovy fasády. Doplněný štítý (částečně dle arch. pramenů), průběh střechy doložen otiskem v požárním štítu. Vlevo naznačena úroveň hřebene stávající střechy z 19. století.

řující ke kapucinskému klášteru. Přesně do prodloužení této osy, která k zámku dohání poměrně nevýrazně (ne přesně do jeho středu a pod mírným natočením), byla zřízena větší místnost s ložnicí. Pokud zvážíme silné náboženské citění velkovévodkyně, pak tato vazba nemusí být pouhou náhodou, ale snad záměrem.

Tuto etapu (na rozdíl od předešlé z let 1700-1701) však již neřídil Oktavián Broggio, který se tedy ve službách velkovévodkyně příliš neprosadil jako stavitel a zřejmě vůbec ne jako architekt. Všechna vyúčtování za rok 1702 podepisoval pouze polír Zachariáš Riddel, za rok 1703 pak již vedle něj i Klingensleitner, který se ostatně objevuje v souvislosti s touto stavbou v pramenech i roku 1702, kdy však pouze obstarával pro stavbu nezbytné potřeby, jež bylo nutno zakoupit v Praze. Projekční práce však v tomto případě nebyly v podstatě nutné, protože se zde zcela evidentně pokračovalo v intencích Orsiho projektu ze 70. let 17. století. Zda byl tento projekt dále stavebníkem ceněn, či spíše sehrál rozhodující roli ekonomický zřetel, kombinovaný se snahou, aby celý zámek získal jednotný vzhled, nelze zcela jednoznačně rozhodnout.

Zednické a nádenické práce na stavbě východního křídla v letech 1702-1703 stály celkem 4558 zl. 7 kr., práce kamenické, které odvedl kameník Bartoloměj Einsele, celkem 1363 zl. 42 kr., z čehož však 321 zl. tvořily práce v zahradě (kuželník, altán proti stáji, schody u zahradní zdi, schody proti stáji). Kromě této nejdůležitější práce byla roku 1702 ještě postavena voliéra na Křížové hoře u kapucinského kláštera.¹⁰⁰ Jedná se o již dříve zmíněné návrší, u jehož paty byla postavena kaple sv. Josefa. Dodnes jsou zde dochovány zbytky četných schodišť, symetricky komponovaných cest i trosky drobnějších objektů. Jejich podrobnější analýza však již není bez výkopů reálná.¹⁰¹

Následujícího roku 1704 byla stavba zámku dokončena. Zednické a nádenické práce v tomto roce stály již jen 612 zl. 1 kr. (jméno stavitele ani políra tentokrát účty neuvádějí), kameník Einsele si účtoval za práce tohoto roku celkem 1064 zl. 18 kr. (z toho 1015 zl. 30 kr. za práce na zámku ve všech třech podlažích zadní části zámku i „zvenku proti rybníku“, zatímco v zahradě zhotovil 4 desky pod staré sochy a 16 postamentů pod malé sochy), ale dostal zaplacen jen 960 zl.¹⁰² Zmínka o úpravách severního zámeckého křídla je pochopitelná, zde byly přece na počátku přestavby zámku adaptovány místnosti pro majitele, a to patrně v době, kdy celková koncepce D. Orsiho ještě nebyla vyjas-

něna.¹⁰³ V roce 1705 bylo odstraněno 60 kamenných žlabů ve velké stáji a nahrazeno žlaby novými, jež zhotovil kameník Einsele; zároveň byla tehdy celá stáj uvnitř nově vyhlášena, přičemž sloupy byly natřeny modře. Téhož roku byla stržena skleněná huť v Juliovcé a s použitím materiálu z této hutě byla postavena tzv. myslivecká zbrojnice v zákupské oboře.¹⁰⁴

Rozsáhlá obora na návrší severozápadně od zámeckého areálu a bažantnice byly další nutnou součástí výstavně venkovské rezidence.

Po dokončení další stavební činnost přímo v rámci zámeckého areálu bylo přistoupeno ke stavbám, které do celku zapojovaly další části sídla i okolní krajiny. Roku 1706 se začalo pracovat na stavbě sloupu Nejsvětější Trojice na zákupském náměstí. Ještě v lednu téhož roku byla uzavřena smlouva s kameníkem Bartolomějem Einselem na kamenickou práci (dva postamenty a „galerii“) na této „kapli čili státui Nejsvětější Trojice“, za niž měl původně dostat 313 zl. 9 kr. 3 pen., což bylo poté sníženo na 300 zl.; tuto částku Einsele postupně dostal do konce roku 1708. Sloup byl dokončen do roku 1709; až toho roku se dělaly nádrže na vodu a na podzim se osazovaly sochy, přičemž za některé zednické práce se platilo dokonce až roku 1710. Práce na sloupu stály celkem 1005 zl. 43 kr. 1 1/2 kr., z čehož 429 zl. 24 kr. tvořily kamenické práce (300 zl. podle smlouvy, 29 zl. 24 kr. za menší výdaje a 100 zl. za tři nádrže), 118 zl. 16 kr. zednické práce a zbytek práce dalších řemeslníků (tesaře, kováře, zámečníka, kamenolamače, cínolijce, nádeníků a za barvy a jiný materiál). Sochařská práce není v tomto seznamu nákladů obsažena - vykonával ji totiž Ondřej Dubke, jenž též spolupodepisoval účty a dožíral na všechny práce, avšak nebyl za to zvlášť honorován, neboť to vše činil v rámci povinností velkovévodkynina dvorního sochaře se stálým platem.¹⁰⁵

Neobyčejně bohatá kompozice byla nesporně ovlivněna známou vídeňskou statuí Fischera z Erlachu. Té však odpovídá jen celkové řešení, zatímco ideová náplň, odrážející se ve volbě některých světců (a to jak soch, tak reliéfů), nápisů i znaků pochází nutně z okruhu velkovévodkyně a mož-

103) V účtech se na více místech objevují zprávy o postupném upravování částí zámku, aby získaly jednotný vzhled. Jde zejména o úseky středového objektu, renesančního paláce, ale i severního křídla.

104) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za rok 1705, kart. 1697. Téhož roku biskupský malíř z Litoměřic Kryštof Václav Tieze namaloval portrét velkovévodkyně, za nějž obdržel 24 zl. (tamtéž, kart. 1695, č. 268).

105) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za r. 1710, kart. 1732, č. 200. Mimo erb a monogram stavebníka je zachován několikrát obnovený, dnes špatně čitelný nápis: Anna Maria Francisca Dei gratia/ Principissa de Toscana/ nata/ Ducissa Saxoniae, Angriae et Westphaliae/ specialis pietatis affectu sese/ devovit/ ut praesens statua/ uno in essentia trinoque in personis Deo/ Patri et Filio et Spiritui sancto/ consecrata/ pro aeterna gloria/ perennaret/ MDCCVIII.

100) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za léta 1702-1703, kart. 1665, 1667, 1688-1691. Dientzenhoferova stvrzenka se nachází v kart. 1665, č. 12.

101) Byl by to zajímavý úkol pro novodobou archeologii (srovnej výkopy v zahradě zámku ve Valči).

102) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za rok 1704, kart. 1692, 1693.

ná i jejího velice vlivného kapucinského zpovědníka. Jako jinde v Zákupích, tak i v tomto případě byla státní součástí širších urbanistických záměrů. Nejen zcela ovládla malé čtvercové náměstí a objevovala se v průhledech základní severojižní komunikace, ale současně na ni navázala příčná osa, která po překonání Svitávky jedním z několika barokních mostů směřovala alejí za město k vyvýšenině, jejíž svah byl upraven terasami (vinice?) a završen drobným objektem (altánem?).¹⁰⁶⁾

Práce však pokračovaly i přímo na zámku. V letech 1709-1711 tam pracoval pražský malíř Jan Hiebel. Roku 1709 mu bylo zaplacen za výmalbu jednoho pokoje pro vévodkyni 89 zl. 1 kr. (z toho 75 zl. tvořila Hiebelova mzda, 12 zl. náklady na jeho šestitýdenní pobyt a 1 zl. dostal po ukončení prací v červnu na další cestu „do Krupky“¹⁰⁷⁾), roku 1710 za výmalbu neuvedeného počtu pokojů už 537 zl. (500 zl. tvořila mzda za malbu, 36 zl. náklady na 18 týdnů trvající Hiebelův pobyt v Zákupích, trvající od 25. dubna do 29. srpna, a 1 zl. odměna pomocníkovi) a posléze roku 1711 za výmalbu čtyř malých pokojů a tří průchodů v horním podlaží zámku, každý pouze jednou barvou a s jednou figurou, 264 zl. 24 kr., z čehož 250 zl. činil vlastní Hiebelův plat, 14 zl. stál jeho pobyt po 7 týdnů a 24 kr. dostal nádeník, který mu pomáhal.¹⁰⁸⁾

Z této výzdoby se v Zákupích zachovaly pouze dvě alegorické malby, provedené skutečně „jednou barvou a s jednou figurou“ v severní části posledního patra zámku. Výraznější kompozice byly později odstraněny. Snad pouze barokní rozvrh Navrátilovy malby „Setkání Alexandra s Roxanou“ v nárožním salonu východního křídla dokládá Hiebelovu práci pro Annu Marii Františku. Je zajímavé, že dochované torzo Hiebelových nástropních maleb zcela rezignuje na architektonický rámec, který je pro autora později tak typický.

V letech 1710-1711 bylo konečně dostavěno poslední, čtvrté křídlo zámku. Stavěl je Oktavián Broggio a jako jeho polír tu působil opět Ferdinand Seyde (Seide) z Mimone. Smlouva s nimi byla uzavřena dne 28. března 1710 a podle ní mělo být za tuto práci zaplacen 2444 zl.; ve skutečnosti stavitel a polír obdrželi 2400 zl. Plných 700 zl. však tvořila částka za stržení starých zdí a kleneb. Prvé podlaží mělo podle smlouvy obnášet 638 kubických sáhů, druhé podlaží, vysoké 6 loktů, 242 sáhů a posléze třetí podlaží, vysoké 11 loktů, 378 sáhů. Sklenářské práce pro toto křídlo zámku vykonával Jan Jiří Heltzel, jenž udělal 9 oken do dolního podlaží, 25 oken do prostředního podlaží a 28 oken do horního podlaží. Podle rozsahu práce se patrně jedná o střední úsek západního zámeckého křídla, kde existuje poměrně ucelená jednotka, vložená z obou stran do starší situace. Při její stavbě byla zcela odbourána masivní hradební zeď, zachovaná proto jen v úseku krytém traktem s kaplí.

106) Alespoň to lze odvodit z josefinského vojenského mapování. Nemůžeme však přesně určit dobu vzniku dané součásti urbanistické kompozice areálu. Lze jen uvést, že jsou zde uplatněny principy velice blízké barokní kompozici areálu zámku v Ploskovicích.

107) Mohlo by se jednat o jednu z kaplí oválného ambitu při poutním kostele - tzv. Zákupskou kapli (zmiňovanou již 1630, později patrně přestavěnou, velkovévodkyně do ní kolem roku 1697 pořídila 2 boční oltáře a nechala provést „pěkné malby“).

108) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1709-1711, kart. 1524; účetní přílohy z let 1709-1711, kart. 1729, 1730, 1733.

Po delší přestávce, a nutno předem říci že naposledy, se zde setkáváme s Oktaviánem Broggiem. Jeho role je ale opět minimální, pohybující se v oblasti stavebního podnikání bez patrných uměleckých ambicí. I zde, tedy po zhruba 60 letech, je zachovávalo řešení určené nejspíše již Domenicem Orsim. Tomu odpovídají i zjištění z dalších toskánských objektů (zejména z Ploskovic a Horní Police), kde oproti starším představám mladší z obou Broggiů rovněž nepůsobil. V Zákupích se zřejmě uplatnil v určité setrvačnosti a závislosti na působení svého otce Julia a s jeho autorským podílem podle všeho nelze v daném areálu spojit žádný výraznější počín.

V letech 1710-1711 byla rovněž postavena i zákupská vodárna jako nutné technické vybavení zahrad, v nichž voda sehrávala jednu z rozhodujících rolí. Smlouva s roudnickým „*wasserkünstlerem*“ Vavřincem Václavem Fischerem byla uzavřena 15. července 1710 a Fischer měl podle ní udělat „*vodovod od mlýnského potoka tekoucího u zákupského horního mlýna přes nyní pustý zámecký rybník až na místo, kde má stát z kamenů vyzděná věž o 4 rozích, která má mít uvnitř základ pro celý vodovod, a pak, kde se mu to bude zdát nejlepší, přes dvůr do okrasné zahrady k obohacení tamějších fontán*“ a dále k sloupu Nejsvětější Trojice v Zákupích; za to měl Fischer obdržet 225 zl., což také do dubna 1712 dostal. Zednické práce vedl jako polír Adam Steinbach; tesaři zřídili uvnitř věže patery schody a pět podlah.¹⁰⁹⁾

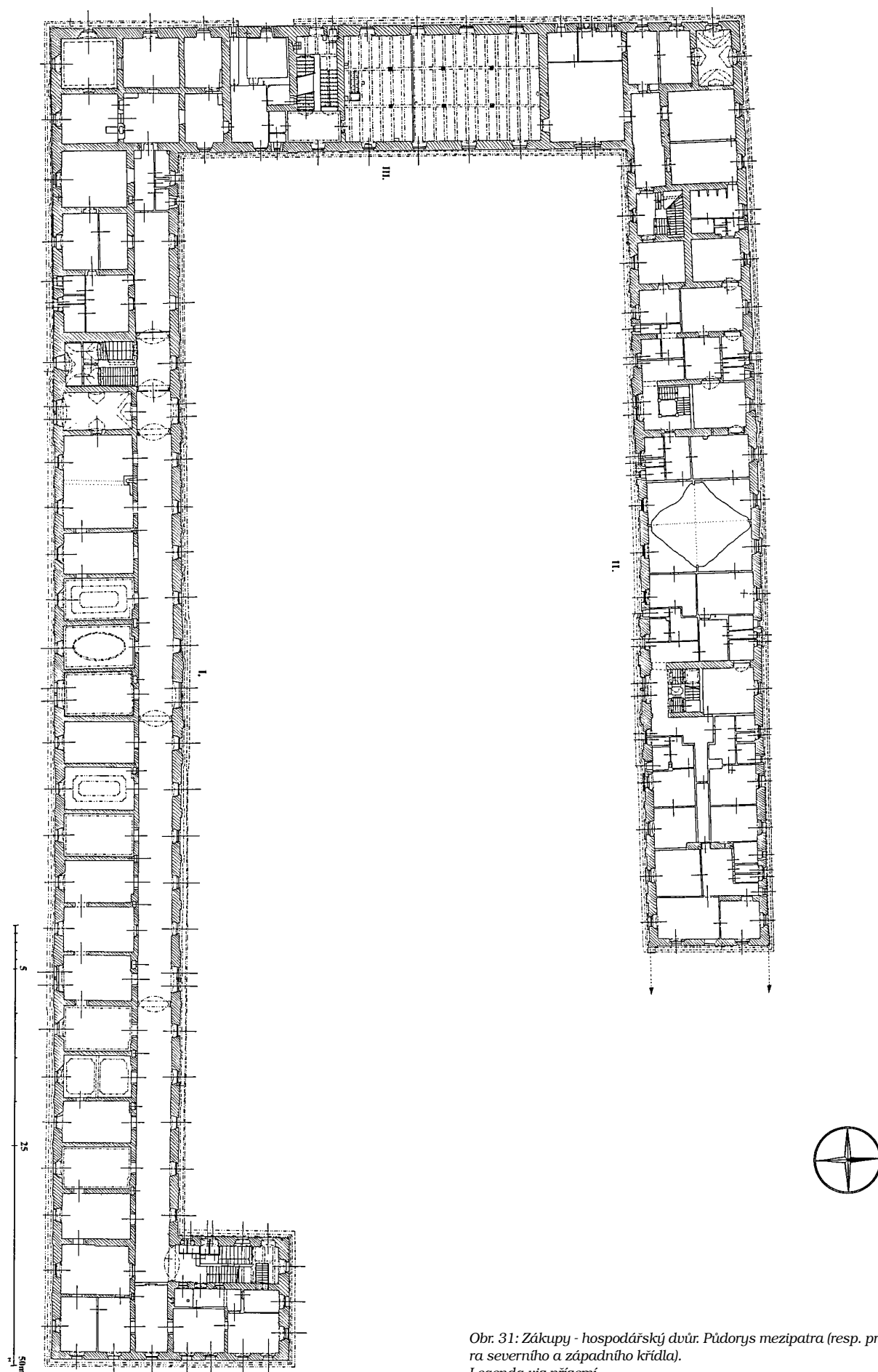
Vodárna dodnes stojí severozápadně od zámku, za rybníkem, zavezeným dnes odpadky, pod návrším s bývalou oborou. Tato vodárna však pouze doplňovala neznámý starší vodní rezervoár, jak ostatně dokládají výše uvedené archívni prameny.

Roku 1713 byl na cestě vedoucí ke kapucinskému klášteru postaven nový most, jak o tom svědčí letopočet umístěný na mostním klenáku. Na mostě byly osazeny sochy světců (na soklu označeny: S. Blasius, S. Procopius s monogramem AMF, S. Cosmas, naproti S. Valentinus, S. Valburga se sasko-lauenburským znakem, S. Damianus), jejichž autorem byl patrně O. Dubke.

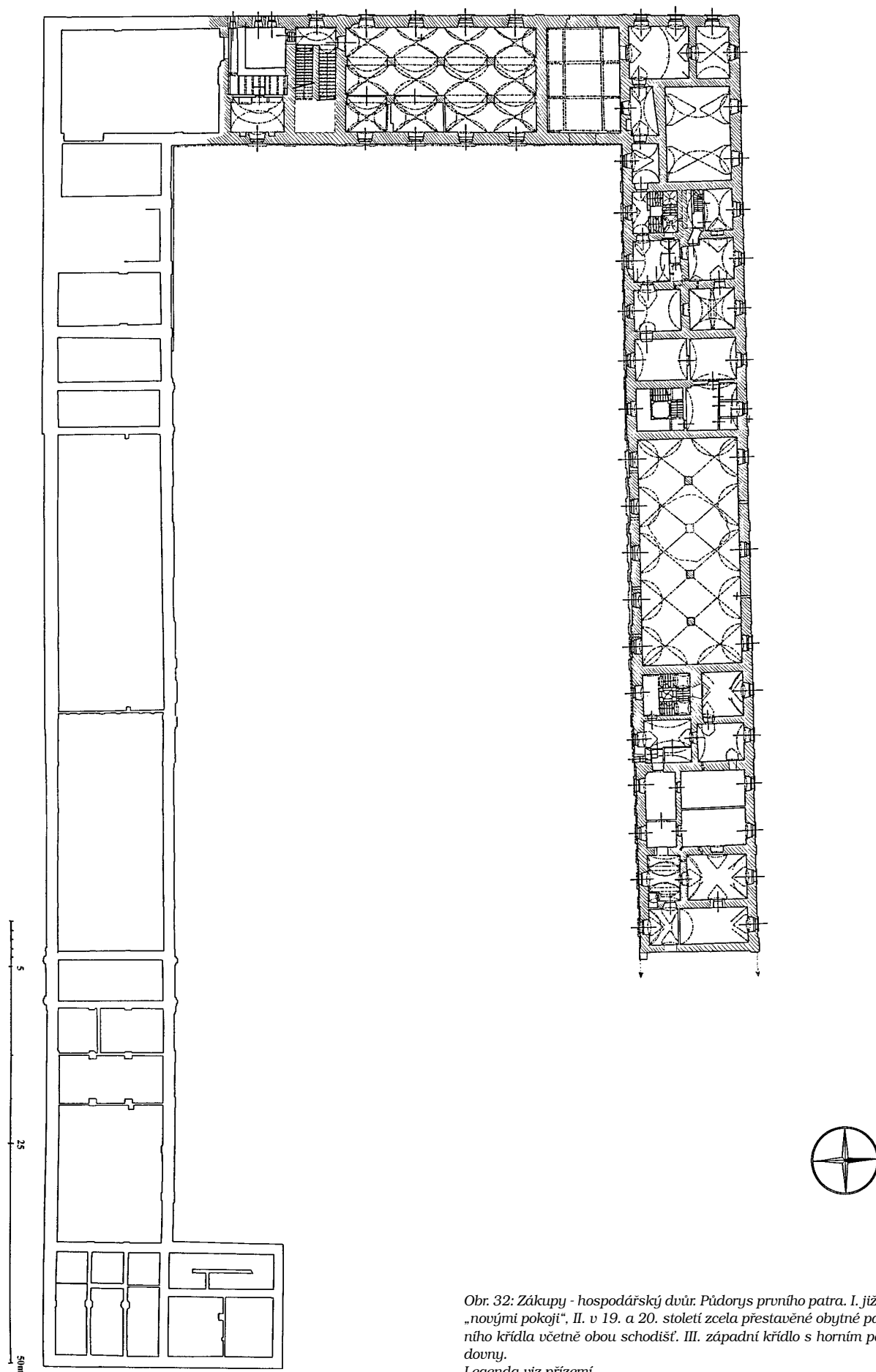
V letech 1715-1716 byly prováděny úpravy na „zadní části zámku“. Práce vedl stavitel Ferdinand Seyde, jako jeho polír tu působil Jiří Gutten (Gütten, Gutmann), kamenické práce pak vykonali roku 1715 Matěj Einsele a Kryštof (Kristián) Schindler, roku 1716 sám Schindler. Za těchto prací zedníci v roce 1715 „*ve vévodském zámku jeho zadní část proti oboře od nárožního pilíře až k domovníctví udělali nahoře na římse pomocí kamenných desek a cihel stejnou jako ostatní*“, osadili několik okenních obruční a „*zed' i s římsou odshora dolů vybilili, okenní obruň natřeli červeně a natřeli pět slepých oken*“, za což dostali 62 zl. 37 kr. 2 pen. Zdá se tedy, že teprve v této době byla i severní fasáda zcela připodobněna ostatním zámeckým průčelím.

Téhož roku také „*za vévodským zámkem počínaje od nárožního pilíře u kaple až naproti k rohu kuchyňské světničky provedli novou zed' 8 loktů v základech a 14 loktů nad zemí, tedy 22 loktů vysokou*“, za což dostali 264 zl. 58 kr. 2 pen. Nesporně se jedná o terasu západně od zámku, která byla posléze zcela přestavěna v minulém století.¹¹⁰⁾ Záro-

109) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, účetní přílohy za r. 1711, kart. 1734.

Obr. 31: Zákupy - hospodářský dvůr. Půdorys mezipatra (resp. prvního patra severního a západního křídla).
Legenda viz přízemí.

Obr. 32: Zákupy - hospodářský dvůr. Půdorys prvního patra. I. jižní křídlo s „novými pokoji“, II. v 19. a 20. století zcela přestavěné obytné patro severního křídla včetně obou schodišť. III. západní křídlo s horním patrem sládočny.
Legenda viz přízemí.

veň u městského kostela strhli malou starou věžičku u velké brány a postavili od základů novou věž pro umíráček, vysokou od země 13 loktů, za což obdrželi 37 zl. 45 kr. Roku 1716 pak zedníci natřeli novou zeď za zámek (tedy výše zmíněnou terasu), postavenou předešlého roku, šedou barvou a kvádřovali ji; stejně tak šedě natřeli i věž u kostela, na níž rohy, okenní zárubně a bránu vybilili vápnem. Kameník Schindler téhož roku zhotovil schody o 32 stupních od domovníctví až k hrázi rybníka.¹¹¹⁾ Tato zpráva naznačuje, že dobudovaná terasa obsahovala již tehdy schodiště, není však zřejmé, zda bylo pouze funkční, či mělo významnější roli.

V letech 1716-1718 byl postaven nový pivovar. Zedníci, vedení opět polírem Jiřím Guttenem, dostali za tuto práci v letech 1716-1717 celkem 1531 zl. 27 kr. a následujícího roku dalších 970 zl. 33 kr. 5 pen., býčkovický kameník Ondřej Khünel pak dostal roku 1717 za 583 loktů soklu pro pivovar 106 zl. 53 kr. a roku 1718 za další práci pro pivovar 427 zl. 33 kr. Dokončovací práce v pivovaru vykonali zedníci ještě roku 1719 a dostali za ně 153 zl. 12 kr. 2 pen. a kameníku Khünelovi bylo posledních 169 zl. 24 kr. zaplacenno až roku 1720.¹¹²⁾ Stavba pivovaru byla zřejmě poslední velkou stavební akcí v Zákupích, kterou byla ukončena obnova celého areálu, zahájená přípravnými pracemi roku 1665.

Pivovar nahradil starší objekt shodného účelu, dodnes stojící v troskách při Orsiho křídle v západní části předzámčí, a zároveň uzavřel ze západní strany velký hospodářský dvůr. Jeho pozdní vznik vůči oběma navazujícím křídům J. Broggia dokládá poměrně volné a zjednodušené tvarosloví fasád, které již nemá přílišné umělecké ambice, resignuje na symetričnost i další principy, vlastní starším částem dvora. Tato část však byla následně, zejména s ohledem na provoz pivovaru nejvíce upravována.

Po uplynutí patnácti let, kdy Anna Marie Františka po odchodu Klingenleitterové neměla svého stálého stavitele s pravidelným ročním platem (v posledních letech byl de facto jejím stavitelem, ale bez pravidelného platu, Ferdinand Seyde), se počínaje rokem 1718 v jejích službách objevuje nový stavitel Václav Špaček z Nového Města pražského; ani ten neměl zpočátku pravidelný roční plat, jež začal (ve výši 120 zl.) pobírat až od 1. ledna 1722.¹¹³⁾ Špaček setrval ve funkci dvorního stavitele až do smrti velkovévodkyně roku 1741, v Zákupích se však již příliš neuplatnil. Hned roku 1718 začal pracovat na toskánských stavbách v Horní Polici a Ploskovicích; v Zákupích se s ním toho roku setkáváme jen při nevelké, byť zajímavé stavbě, totiž při zřízení výtahu (zvaného Sesselfarth či Sesselgang) v zámku. Pod

Špačkovým dohledem zde tehdy byly proraženy klenby a byla tak zřízena výtahová šachta i s věžičkou o 3 kulatých oknech nad ní, za což dostali zedníci 96 zl. 3 kr., Špaček tovaryšský groš ve výši 11 zl. 21 kr. a polír Hans Hausdorf další 4 zl. 48 kr.; následujícího roku 1719 pak bylo kamenolamači zaplacenno za čtyři kusy závaží k výtahu.

První výtah s protizávažím, nazývaný „*létající židle*“, zřídil Ludvík XIV. stavitel Valayer na přelomu 17. a 18. století. Výtahy se pak staly jakousi módou, která byla údajně ve Francii povolována jen význačným šlechticům. Spíše než funkci dopravního prostředku tedy potvrzovaly postavení svého majitele. Na našem území se společně s výtahem budovaným v zámku v Ploskovicích jednalo o první využití této technické novinky. To by ostatně plně odpovídalo osobnosti Anny Marie Františky, která se patrně snažila i takovými způsoby prezentovat své ambice.

Zřejmě současně se stavbou výtahu vložil Špaček do jihozápadního koutu vnitřního nádvoří nové schodiště, nahrazující a doplňující podle všeho starší komunikační uzel, nadále však vycházející z renesančního „*mázhausu*“.

Roku 1719 udělal „*mimoňský sochař*“ za 36 zl. 14 kr. sochařskou práci do „*holandské kuchyně*“ v zámku,¹¹⁴⁾ což alespoň v názvu dokládá vybavení interiéru. Pramenně nedoloženo je však velice zajímavé doplnění jídelny s Halbaxovými a Noskovými malbami. Mimo kapli jediná dochovaná barokní místnost na zámku má stěny obloženy dřevěnými panely, zdobenými páskovým plastickým dekorem, obsahujícím drobné konzolky, ukončující lišta je zdobená výraznými maskarony. Zajímavé jsou i vstupní dveře, jejichž křídla imitovala vykládání slonovinou podstatně levnějšími vstříhanými a nalepenými papírovými motivy (částečně chinoiserie) přetřenými lakem. Iluze není při větším odstupu tak špatná, jak by se mohlo z popisu snad zdát.¹¹⁵⁾

Po zřízení zámeckého výtahu nedošlo po několika letech v Zákupích k žádným větším stavebním pracím. Až roku 1725 zedníci pod polírem Adamem Hannem postavili „*novou stáj pro hřibata u stájí pro jezdecké koně*“, za niž dostali celkem 408 zl. 32 kr., nepočítaje v to tovaryšský groš 41 zl. 22 kr. 3 pen. pro stavitele Špačka, zatímco zákupským a cvikovským tesařům bylo za zhotovení a osazení krovu s dvěma kupolemi (velkou a malou) směrem do obory a pokrytí šindelem zaplacenno 87 zl. 26 kr. a kameníkovi za 104 loktů soklu, jedny hlavní dveře, 13 dalších dveří, 15 oken, 2 větší okna, 8 „*kusů*“ do věže, 4 „*kusy*“ do slepých oken, 2 štíty, předělání dalších 4 štítů a další práci celkem 113 zl. 35 kr. Na budovu byla poté vytažena dvě sousoší, z nichž každé znázorňovalo „*jednoho koně s vedle stojící osobou*“, kamenolamač vylámal pro každé z těchto sousoší kámen o výšce 3 1/2 lokte, tloušťce 2 lokty a délce 4 lokty. Sousoší nepochybně zhotovil Ondřej Dubke, jenž podepsal lamačův účet.¹¹⁶⁾ Také tato evidentně náročněji pojatá stavba se zřejmě nedochovala, pouze hypoteticky ji lze umístit někam k severozápadnímu vnějšímu nároží hospodářského dvora; blíže neurčená barokní zástavba totiž tímto směrem nepochybně pokračovala, což zachycuje mapa josefínského vo-

110) Před barokní terasou zde patrně byla s ohledem na terén starší fortifikace.

111) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1715-1716, kart. 1525; účetní přílohy za léta 1715-1717, kart. 1767, 1771, 1774.

112) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1717-1720, kart. 1525, 1526; účetní přílohy za léta 1717-1720, kart. 1774, 1778, 1779, 1780, 1783. Zda nad polírem Guttenem byl při stavbě pivovaru činný ještě stavitel Seyde, není jasné. V soudobých pramenech však o Seydem není ani zmínky, a když se dlouho poté, roku 1768, hlásily jeho děti u vrchnosti o peníze, které jim prý za stavbu pivovaru po otci náležejí, konstatoval účetní revident Stein, že se po prostudování všech účtů zdá, že „polír Guttmann se při této stavbě sám učinil stavitelem“ (SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 101/4).

113) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1722, kart. 1526.

114) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za léta 1718-1719, kart. 1525, 1526; účetní přílohy za léta 1718-1719, kart. 1777-1781; SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 101/4.

115) Dataci bude nutno upřesnit dle užitých rytin, bizarní charakter však podle všeho odpovídá baroknímu dotvoření jídelny.

116) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1725, kart. 1527; účetní přílohy za r. 1725, kart. 1800.

Obr. 33: Zákupy - hospodářský dvůr. Část velké konírny ve středu jižního křídla (foto P. Macek, 1982).

jenského mapování. Nelze však vyloučit ani tu možnost, že šlo o stavbu severního křídla hospodářského dvora, jež by tedy vzniklo až tři desetiletí po Broggiově stavbě křídla jižního; vždyť stavěl-li v Zákupích Oktavián Broggio jedno křídlo zámku podle šedesát let starého Orsioho projektu, mohl jistě i Špaček stavět podle třicet let starého projektu Julia Broggia.

Práce na stáji se dokončovaly ještě roku 1726, kdy za ně zedníci pod polírem Hannem dostali dalších 48 zl. 7 kr. 2 pen., nepočítaje v to Špačkův tovaryšský groš ve výši 4 zl. 9 kr.; k natření této budovy byla tehdy koupena červená a žlutá barva. V zámecké budově byly i v roce 1726 prováděny jen nepatrné práce, z nichž je pro nás zajímavé, že Špačkovy „hlavní schodiště před jídelnou bylo opraveno a úplně vyběleno a dole červeně natřeno“ a že rovněž laboratoř byla vybělena, avšak „okna byla uvnitř i zvenku potřena sádrou a červeně natřena a také na schodech bylo bíleno a červeně natřeno.“¹¹⁷⁾ Potření sádrou jednoznačně dokládá barokní přístup ke kamenným prvkům. Hrubozrnější pískovec byl v Zákupích, jak je dodnes místy dochováno, skutečně zcela vyrovnán a povrch byl pak barven neobyčejně výraznou tmavočervenou barvou.

Roku 1727 postavil zákupský zednický mistr Jan Adam Stampach u kaple sv. Josefa na Kamenickém vrchu za 35 zl. poustevnu; kameník Jan Kryštof Strantz dostal 18 zl. za pět dveří, pět oken, okno nad hlavní věží a římsu.¹¹⁸⁾ Poustevna byla přisazena k závěru obdélné kaple a vytvořila s ní půdorys v podobě písmene T. Pobyt poustevníka mohl oživit zájem o přiléhající Křížový vrch, jehož náročné barokní vybavení již bylo zmíněno.

Roku 1729 byla ve vrchnostenském účtu vyúčtována poměrně velká částka 968 zl. 14 kr. 4 1/2 pen., použitá na

117) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1726, kart. 1528. Obdobně docházelo k natírání dolních částí červenou barvou i v jiných místnostech - tak ještě roku 1726 byly v domě velkovévodkyni na dvorního kavalíra hraběte Goltze „pokoje nacházející se v dolním i horním podlaží vyběleny a zdi dole znovu natřeny červenou barvou“ (tamtéž), roku 1729 se obdobně stalo s místnostmi „ve vrchnostenské nové budově v bývalém bytě zesnulého zlatníka“ a v bytě štolbové, zatímco v nově zřízeném záchodě pod velkou branou ve stáji byly dveře, sokl i dolní část místnosti natřeny modře. Roku 1728 zedníci červeně natřeli i postamenty se 4 velkými kamennými koulemi (zhotovené kameníkem Janem Kryštofem Strantzem), nově osazené na pilíře u brány poblíž domku pro bažanty (SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1728-1729, kart. 1528).

118) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1727, kart. 1528; účetní přílohy za r. 1727, kart. 1805.

Obr. 34: Zákupy - hospodářský dvůr. Detail hlavice toskánského sloupu ve velké konírně (foto P. Macek, 1982).

stavební materiál ke „stavbě zákupského kostela“.¹¹⁹⁾ V letech 1730-1732 zhotovili zedníci za 402 zl. 54 kr. zděné pilíře a podezdívku pro nový plot kolem obory.¹²⁰⁾ Ještě roku 1732 dostal štukatér Bernard Eheheimb 150 zl. za kazatelnu do zákupského městského kostela a dva sudy piva za práci na hlavním oltáři tamtéž; následujícího roku 1733 pak obdržel za tento hlavní oltář s tabernáklem a křtitelnicí 500 zl. a dva sudy piva a nádeník, jenž mu pomáhal, dostal 52 zl. 6 kr.¹²¹⁾ V letech 1734-1735 byl v zahradě postaven nový skleník, za nějž dostal zednický mistr Adam Stambach 93 zl. 18 kr. 4 pen. a kameník Jan Kryštof Strantz 50 zl. 44 kr.¹²²⁾ Roku 1738 postavil zednický mistr Jan Adam Stambach za 95 zl. 28 kr. 3 pen. další nový skleník do zahrady, pro který vykonal kamenickou práci za 26 zl. 6 kr. opět Jan Kryštof Strantz.¹²³⁾

Po smrti Anny Marie Františky roku 1741 přešlo zákupské panství do rukou bavorských vévodů. Téhož roku 1741 hořelo v některých hospodářských budovách u zámku; požár zasáhl i menší část zámku, kde bylo třeba opravit střešní krytinu. Nelze vyloučit, že až z této doby pochází složitá, poměrně však rustikální dekorace stropů čtyř

119) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1729, kart. 1528. Pro zásadní historizující přestavbu lze velice obtížně určit rozsah a charakter barokních úprav, které však rozhodně nebyly nepodstatné.

120) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1730-1732, kart. 1549.

121) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1732-1733, kart. 1549, 1550.

122) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účty za léta 1734-1735, kart. 1550.

123) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, důchodní účet za r. 1738, kart. 1551.

Obr. 35: Zákupy - hospodářský dvůr. Pohled na severní a západní dvorní průčelí. Stav z 60. let tohoto století (foto SÚPP).

pokojů posledního podlaží západního křídla. V letech 1741-1742 byly pak obnoveny kůlna na vozy, pivovar, stodoly i sýpka nad úřednickými byty, jakož i nová střelnice v zahradě a domek pro bažanty.¹²⁴⁾ V roce 1743 zřídili tesaři v zámku blíže nelokalizovatelné divadlo.¹²⁵⁾

Okolo poloviny 18. století došlo ke stavebním pracím v areálu kapucínského kláštera. Již roku 1743 byl v klášterní zahradě postaven jakýsi domek a začalo se v ní stavět „*pyramidale*“ (kulečník?). Roku 1752 byly na starší nízké zdi před kostelem postaveny čtyři sochy - sv. Františka z Assisi, sv. Antonína Paduánského, sv. Fidelise ze Sigmaringen a sv. Josefa z Leonissy, k nimž byly roku 1753 přidány další dvě - sv. Felixe z Cantalice a sv. Serafína z Montegranaro. Takto vymezené prostory, jakési „předzahradky“ v místě raných nartexů, jsou jedním z typických znaků kapucínské architektury. Téhož roku 1753 byl klášter přístavbou rozšířen o dalších šest cel.¹²⁶⁾ Tato poslední činnost opět náleží do dlouhé řady úprav kapucínských klášterů na našem území. Opět s ohledem na způsob projektování i stavění je tato činnost u mnoha lokalit téměř totožná. Jednalo se o zrušení jednoho křídla přízemního dřevěného ambitu rajskeho dvora a jeho nahrazení zděnou arkádou vynášející v patře nad sebou ony nové cely. Raně barokní krov střechy byl v těchto případech ponechán a nová část k němu byla spíše mechanicky přisazena.

Blíže neuvedené stavební práce byly na zámku provedeny roku 1756; stály celkem 488 zl. 18 kr. 1 pen., z čehož zedníci dostali 333 zl. 34 kr. Téhož roku dostal malíř 225 zl. za štafírování trojičního sloupu na zákupském náměstí a sochař na něm provedl za 17 zl. nějaké menší práce.¹²⁷⁾

Na sklonku vlády Klementa Františka, vévody bavor-

124) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, lesní účty za léta 1741-1742, kart. 1685.

125) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, lesní účet za r. 1743, kart. 1685.

126) SÚA, ŘA Kapucíni, kart. 455, inv. č. 608, sign. A 10; Kapucínská knihovna Praha, sign. A 20/S, s. 104; SOB A Litoměřice, ŘA Kapucíni Zákupy, rkp. 2, s. 15, 23. Plánek k přístavbě je v SÚA, RSLSP/P 1848-1918, kart. 490, sign. 274/9.

127) SÚA, ATS - účetní archiv, odd. Zákupy, duchovní účet za r. 1756, kart. 1555.

ského (zemřel roku 1770), byly na jeho českých zámcích prováděny opravné práce, zámky byly vymalovávány a opatřovány nábytkem, dováženým mnohdy přímo z Bavor. Rovněž v Zákupích byly v letech 1765-1768 upraveny interiéry, zvláště ve druhém patře. Kromě výmalby, jež byla dílem malíře Antonína Schmutha (Smutha), měla významnější charakter úprava věvodské ložnice s alkovnou, která byla opatřena nedochovanou štukovou výzdobou; nově byl také upraven obrazový kabinet, jenž byl vyzdoben obrazy pocházejícími nejen ze Zákup, ale i z Buštěhradu a z Mnichova.¹²⁸⁾

Za Karla Augusta, falckraběte rýnského a vévody zweibrückenského, rovněž z bavor-

ského rodu, kterému panství patřilo v letech 1777-1795, Zákupy upadaly. Byla zrušena zámecká obora i bažantnice a bylo rozprodáno i zařízení zámku. Předzámčí bylo v devadesátých letech pronajato Leitenbergerově přádelně, která je vyklidila až roku 1799; budova byla poté upravena na byty.¹²⁹⁾

Roku 1803 se Zákupy dostaly výměnou do majetku toskánské větve habsburského rodu, již patřily až do roku 1848. Titul vévody Zákupského byl však udělen roku 1815 Napoleonovu synovi Františku Karlovi (Orlikovi), s jehož jménem jsou od té doby Zákupy často spojovány. Stavební práce na zámku v této době byly většinou jen udržovacího charakteru, až v letech 1844 a 1846 byla podle plánů stavitele Jiřího Proksche přestavěna střecha nad předzámčím, jež byla doposud mimořádně plochá. Zároveň byly roku 1845 adaptovány některé místnosti v prvním patře zámku.¹³⁰⁾

Roku 1848 přešly Zákupy do soukromého majetku císaře Ferdinanda Dobrotivého, který se po své abdikaci trvale usídlil v Čechách a zvolil si Zákupy spolu s Ploskovicemi za svou letní rezidenci. Pro tento účel byly oba zámky upraveny podle plánů stavitele Jana Bělského. V Ploskovicích šlo o větší přestavbu, v Zákupích spíše jen o opravy. S pracemi v Zákupích bylo započato roku 1850 a probíhaly až do roku 1853, kdy byla upravena zámecká kaple podle návrhu Viléma Kandlera. Teprve tehdy vznikla stávající sakristie, která byla vytesána do skalního podloží gotické budovy. Do dějin českého umění vešly tyto adaptace zákupského zámku především malířskou výzdobou, kterou provedl Josef Navrátil.¹³¹⁾ Bohužel při nich došlo přes Navrátilovu prvotní snahu o restaurování barokní výzdoby k její-

128) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 42/1.

129) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 101/4.

130) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 101/20.

131) O Navrátilovi v Zákupích viz vyčerpávající článek J. Poláka, Činnost umělecké družiny Josefa Navrátila v Zákupích a Ploskovicích v letech 1850-1853, *Umění* 11, 1938, s. 414-438; o kapli viz zprávu K. V. Zappa, Kaple sv. Frant. Ser. v císařském zámku Zákupském, *Památky archaeologické a místopisné* 1, 1855, s. 41-42; viz též SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 101/29, 101/30.

mu téměř kompletnímu odstranění. Z reprezentačních místností zůstala mimo částečně upravenou kapli zachována v podstatě pouze zámecká jídelna, která nám jako jediná dokládá podobu bohatě vybavených barokních interiérů. A. Sedláček (viz pozn.č.1) uvádí ještě tabulnici a v ní strop zdobený stříbrem a pozlacenými arabeskami. V „horní chodbě“ měl být až do této „poslední“ opravy vymalován kůň, což dokresluje naše předchozí úvahy o podobě téměř zcela potlačených barokních interiérů. Z dalších zásahů je možno zmínit pouze nové schodiště východního křídla, umístěné do prostoru schodiště barokního (shodného s dochovaným schodištěm v severním křídle zámku). Součástí prací byly i adaptace v hospodářském dvoře. Mimo úpravy pro bydlení v severním a později i jižním křídle se jednalo zejména o několikanásobné přestavby pivovaru, způsobené proměnami technologie. Některé zásahy byly ještě koncipovány ve smyslu zachování areálu jako celku (např. přestavba snad staršího Božího hrobu na Kalvárii u kaple sv. Josefa včetně navazující rozsáhlejší parkové úpravy), většinou však šlo o práce ryze účelové.

Z prací pozdějších let uvedme pouze obnovení již zmíněného výtahu z roku 1718, ke kterému došlo roku 1870; strojní součástky pro výtah dodala firma Ringhofferova.¹³²⁾ Tento výtah se včetně mnoha zajímavých technických detailů zachoval až do našich dnů.

Po smrti císaře Ferdinanda roku 1875 se Zákupy staly soukromým majetkem císaře Františka Josefa I. a poté je-

ho nástupce Karla I. Roku 1905 mimoňský stavitel Josef Schneider opravoval fasádu zámku a uvnitř prováděl opravy též zákupský sochař Josef J. Seliger. V letech 1908-1909 restauroval nástropní malbu v jídelně Jaroslav Filip.¹³³⁾ Po roce 1918 přešel zámek do majetku československého státu a byl používán správou státních lesů a statků, načež roku 1952 byl předán do správy ministerstva školství, vědy a umění.¹³⁴⁾

Většina zásahů, prováděných v tomto století, měla utilitární charakter. Snahy o rehabilitaci některých úseků, jako byla ne zcela úspěšná snaha o opravu terasové zahrady a obnova části průčelí zámku (od r. 1969) podle průzkumů ing. Krejčíka, či citlivé restaurování Navrátilových interiérů, nedokázaly vyvážit pustnutí areálu jako celku. Tyto tendence bohužel vyvrcholily v posledních desetiletích. Na jedné straně je zámek citlivě opravován, avšak stav předzámčí, zejména však hospodářského dvora a kláštera, je kritický, stejně jako je bezútěšné okolí zámku. Je nutno doufat, že současný velkorysý přístup k obnově vlastního zámku podle projektu Doc. ing. arch. V. Girsy je počátkem záchrany areálu. Tato současná a pro další existenci výjimečného souboru staveb zřejmě zcela rozhodující etapa by však měla být předmětem odlišné stati, zejména ovšem aktivního přístupu všech, kteří mohou v rámci záchrany tak významného celku přispět svým osobním podílem.

132) SÚA, ATS - Vs Zákupy, sign. 101/28.

133) SÚA, ŘSLS/P 1848-1918, kart. 1387, sign. 590/1.

134) SÚA, Státní památková správa, kart. 605.

SCHLOSSGELÄNDE IN ZÁKUPY (REICHSTADT), KREIS ČESKÁ LÍPA (BÖHMISCH LEIPA)

Das Schloss Zákupy ist mit dem Napoleons Sohn Orlik verbunden, der „Herzog von Reichstadt“ titulierte wurde, der aber diesen Ort nie besucht hat. Das Schloss wurde dann in der Mitte des vorigen Jahrhunderts nach dem Rücktritt des Kaisers Ferdinand des Gütigen für ihn herrichtet. Unter dieser Oberfläche kommt jedoch bis Heute eine der repräsentativsten ländlichen Residenzen Ende des 17. Jahrhunderts auf unserem Gebiet zum Ausdruck.

Diese Residenz der Herzöge von Sachsen-Lauenburg, die als Soldaten in Diensten Albrecht von Waldstein nach Böhmen kamen, entstand jedoch nicht auf einmal. Ihre Gestalt wurde im beträchtlichen Masse von einem älteren Sitz formiert, dessen Anfänge man höchstwahrscheinlich spätestens im 14. Jahrhundert suchen muss. Durch eine Grundrissanalyse ist möglich, die Weite des Sitzes auf einem leicht deformierten quadratischen Grundriss, abzugrenzen. Der älteste Bau ist der Querflügel, der das Gelände, gemeinsam mit dem queren Graben, auf die Vorburg und den eigentlichen Herrensitz teilt.

Durch den Bau eines der grössten Renaissancepaläste in Böhmen, am Fusse der Bodenerhebung vom Osten, in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, wurde das Areal beachtenswert erweitert. Am interessantesten ist seine reine Renaissancegestalt ohne Beimischung von gotisierenden Elementen. Der Bauherr war Zdislav Berka von Dubá (Dauha), der oberste Richter und später der oberste Hofmeister des Königreichs Böhmen und auch der Landesvogt in Lausitz.

Nach einem Brand im Jahre 1573 wurde das Objekt renoviert, aus der Zeit stammt anscheinend ein Teil des Renaissancegiebels mit dem anliegenden zeitgenössischen Dachstuhl, der später in den barocken Bau eingegliedert wurde, dessen Gestalt er bis Heute durch die Bestimmung der Dachneigung mitbestimmt.

Im Jahre 1632 hat Julius Heinrich Herzog von Sachsen-Lauenburg Zákupy durch eine Heirat gewonnen. Er kam 1617 nach Böhmen und hat schrittweise einen grossen Besitz angehäuft, dessen Zentrum die westböhmisches Stadt Ostrov nad Ohří (Schlackenwerth) wurde. Wahrscheinlich erst nach der Plünderung des Schlosses von Schweden im Jahre 1639 wurden in den westlichen Teil Fenster eingebaut, die von dem Waldsteinpalast in Prag bekannt sind. Es handelt sich um einen der ersten Belege dieser Richtung in Nordböhmen.

Schon 1665 wurde mit Vorbereitungen angefangen, zum Umbau des Schlosses ist aber erst unter Julius Franziskus gekommen. Er studierte in Bamberg, Rom und Paris und er sollte ein ganz und gar „scientiarum amator“ gewesen sein. Als ein Krieger hat er sich besonders in der Schlacht bei Sankt Gotthard (1664) und bei der Belagerung von Wien (1683) ausgezeichnet. Den Bau des Schlosses hat sichtlich vom Anfang der 70er Jahre der bekannte Prager Architekt italienischer Herkunft Domenico Orsi mit seinem „Adjunkten“ Domenico Canevalle geleitet, der einzelne Teile des Schlosses nach und nach umgebaut und den westlichen Trakt des Schloss-Vorgeländes erbaut hat. Es ist interessant, wie einfach die Fassaden des Schlosses, und allem Anschein nach auch die architektonischen Gestalten der Interieure, gelöst wurden, näher dem Jesuiten-Professhaus von Orsi auf der Kleinseite in Prag, als anderen anspruchsvoller erfassten Bauten dieses Architekten. Es erhebt sich die Frage, ob hier vielleicht der Wunsch des Bauherrn zum Ausdruck gebracht wurde.

Interessant ist auch der Einfluss älterer Öffnungen, respektive Nischen, die die Dimensionen frühbarocker Fenster bestimmt haben. Das Anstreben der Sparsamkeit hat hier in zeitgemässe bildende Kanons markant eingegriffen. Eine grundsätzliche Herrichtung war jedoch die Vereinheitlichung der Stockwerke. Damit man in das Schloss auch das mittelalterliche Objekt eingliedern konnte, wurde über das Erdgeschoss ein kleines Zwischengeschoss eingelegt und das Piano Nobile mit folgerichtig durchgeschalteten Enfiladen wurde ins obere Geschoss verschoben. Die Interieure waren offensichtlich wenigstens teilweise mit Stuckarbeiten verziert, die noch in der, in den Jahren 1674 - 75 in ältere Baukonstruktionen sekundär eingebauten Kapelle, erhalten geblieben sind.

Im Jahre 1674 tauchte in Zákupy als Konsultant des Herzogs der Leitmeritzer Baumeister Giulio Broggio mit seinem Steinmetzen auf. Das Ergebnis ihres Besuches war eine sehr scharf konzipierte Verdammung des Orsi-Entwurfs, was die Stellung und das Selbstbewusstsein des Baumeisters nachwies. Es ist nötig hinzuzufügen, dass die Arbeiten

eher dem Orsi-Entwurf gemäss fortgesetzt haben. (Der wurde zur Grundlage des allmählichen Aufbaus des ganzen vierflügeligen Schlosses, der erst in dem zweiten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts in demselben Geist vollendet wurde. In 70er Jahren des 17. Jahrhunderts hat man auch andere Objekte weitergebaut, von denen vorallem ein reich komponierter Garten und eine Rennbahn vor der östlichen Schlossstirnwand verdienen erwähnt zu werden (beide Bauten sind spurlos eingegangen).

Weiterer Bestandteil des Areals war das in den Jahren 1680 - 84 erbaute Kapuzinerkloster. Sein grosser Garten war reichlich gegliedert und allmählich mit solchen Bauten wie ein Lustschloss ausgestattet. Den Bau hat der Kapuziner-Baumeister Pater Bruno Budvicensis entworfen und geleitet. Die Lösung des Klosterbaus passt in die beachtenswerte, jedoch wenig bekannte Bautätigkeit der Kapuziner. Ihre Bauten wurden als traditionelle Bauten ohne künstlerische Ambitionen verstanden. Wenn wir aber die Bauten, die nach dem Dreissigjährigen Krieg in Böhmen gebaut wurden, näher betrachten, stellen wir eine Gruppe von Bauten mit einer sehr progressiven Komposition fest. Die Kirche wurde als ein hervortretender Risalit gelöst, der durch seine Stirnwall den ganzen Raum vor sich beherrschte, das Kloster wurde streng axial hinter ihrem Chor plaziert. Es handelt sich um ein, bei uns sehr frühes zeitgenössisches Element, das man mit profanen Kompositionen vergleichen kann (siehe Schlösser mit axialem Risalit, der einen Saal beinhaltet). Wenn wir in Zákupy eine Reihe von Bauten, die auf einer Achse komponiert wurden, nennen, müssen wir das Schloss, die unter ihm liegende, quer orientierte Rennbahn, die Brücke über das Flüsschen und die anknüpfende Allee, die zu der Stirnwall der Kapuzinerkirche führt, aufzählen. Schon dieses Verzeichnis deutet an, dass die bekannte urbanistische Komposition des ostböhmisches Kuks (Kukus) auch in Böhmen bestimmte weniger vollkommene Vorgänger hat.

Erst nach der Beendigung des Klosters hat man in dem Bau des Schlossareals, wo seit 1689, nach einer kurzen Wirkung A. Leuthner mit seinem Polier Christoph Dientzenhofer, der schon bekannte Leitmeritzer Baumeister Giulio Broggio tätig war, fortgesetzt. Mit seiner Ankunft hat eine weitere, einigermaßen stilgemäss abweichende Etappe, angefangen. Es hat sich auch der Bauherr geändert, es ist die Tochter von Julius Franziskus, Anna Maria Franziska, verheiratet in den Jahren 1690 - 94 an Pfalzgrafen Philip Wilhelm von Pfalz-Neuburg und seit 1697 an Johann Gaston III. Grossherzog von Toskana, den letzten männlichen Nachkommen eines berühmten florentinischen Geschlechts geworden. Ihre Wege haben sich kurz danach getrennt und sie lebte bis zum Tode im Jahre 1741 auf ihren böhmischen Gütern.

Broggio hat das Schloss-Vorgelände, das eine Vorstufe des monumentalen Schlosses bildete, umgebaut. Es sind hier manche Elemente zur Geltung gekommen, die schon dem Hochbarock zustrebten-effektvolle Durchblicke, Unterscheidung des Massstabes der Gebäude des Schloss-Vorgeländes (ursprünglich mit aussergewöhnlich flachen Dächern), farbige Lösung (das Schloss war weiss, mit roten plastischen Elementen, das Schloss-Vorgelände wurde farbig umgekehrt behandelt). Broggio war auch um ein gewisses Malerische und um eine Zergliederung der Masse mit Betonung der Mittelachse bestrebt. Ein Beleg dafür war u. a. das, dass die Hauptfront des Schlosses umgestaltet und durch Giebel und ein Portal, das an die neue Brücke anknüpfte, bereichert wurde. Der Graben wurde damals zum „Unteren Garten“ mit einer grossen steinernen Voliere umgebaut.

Von grundlegender Bedeutung war in 90er Jahren des 17. Jahrhunderts der Bau des neuen Wirtschaftshofes. Sein Südflügel beinhaltet im Erdgeschoss riesige Stallungen, im Stockwerk weitere Schlossgemächer. Man kann konstatieren, dass die erwähnten Stallungen zu den bedeutendsten auf unserem Gebiet gehören, dem entspricht auch ihre anspruchsvolle architektonische Ausstattung einschliesslich Fassaden, die an Reichtum das Schloss und das Schloss-Vorgelände übertrifft. Die Kombination des Schlossbetriebs mit Stallungen und weiteren wirtschaftlichen Teilen war in der gegebenen Zeit üblich, den Zusammenhang unterstricht auch die nachfolgende axiale Verbindung des Hofes mit der oberen Schlossgartenterrasse durch ein System von Barocktreppen. Ein Bestandteil des breiteren Konzepts des Schlossareals war auch der Bau der St. Josefskapelle im Jahre 1697 (mit einer im Jahre 1727 angebauten Einsiedelei), die die italienischen Hölflinge des toskanischen Grossherzogs angeschafft haben. Durch die Kapelle wurde die

ein wenig gekröpfte Achse weit hinter das Kapuzinerkloster gestreckt, zum Fusse des kleinen Kalvarienberges, auf dem nach und nach ein kompliziertes System von Wegen und Terrassen mit kleinen Objekten entstand (erhalten in Andeutungen).

Seit 1700 entstand nach und nach auch der bestehende Terrassengarten mit einer reichen Skulpturenverzierung, mit der erwähnten Bindung an das Schloss-Vorgelände, den Wirtschaftshof, aber auch an die später (um 1730) umgebaute Pfarrkirche, wo sich die Gruft der Grossherzogin und ihres ersten Gemahls - beide in prachtvollen barocken Särgen beigesetzt - befindet. Der Autor des Gartens war, allem Anschein nach, der Prager Baumeister Klingenleitner, der G. Broggio ersetzte, und der Bildhauer Andreas Dubke, beziehungsweise auch der Prager Bildhauer Johann Ulrich Mayer. Ein Bestandteil der Ausstattung waren auch Grotten, die der Vater des Prager Malers Wenzel Lorenz Reiner, Johann Reiner geschaffen hat. An der Schlossverzierung hat sich seit 1700 Johann Michael Halbax beteiligt, der mit Václav Nosek den bisher erhaltenen Speiseraum ausgemalt hat.

Bei dem grundsätzlichen Umbau des, bisher nur renovierten Renaissancepalastes, wurde im Jahre 1702 ein Expert aus Prag berufen - Christoph Dientzenhofer, der den Flügel des Schlosses aus technischer Hinsicht begutachten sollte(!). Es ist jedenfalls interessant, dass er sich nur als Baumeister des Prager Kaiserstein-Palastes, dessen Autorschaft G. B. Alliprandi zugeschrieben wird, vorgestellt hat. Den Bau hat in Intentionen der ursprünglichen Orsi-Idee Ottavio Broggio geleitet. Die Malerei hier und in dem Nordflügel hat der Prager Maler Johann Hiebel ausgeführt.

Zum Bestandteil des Schlossareals wurde, im Grunde genommen, die ganze Stadt, wo am Ende des 17. Jahrhunderts der Aufbau der atypischen Block- und Fachwerkhäuser und Scheunen verlief. Diese Bautätigkeit gipfelte 1706 mit dem Bau der Dreifaltigkeitssäule auf dem Platz, die der Bildhauer Dubke, nach Wunsch der Grossherzogin (?), als eine Substanz-Transposition der Wiener Statue „Am Graben“ von Fischer von Erlach aufgefasst hat.

Der Bau des Schlosses wurde in dem zweiten Jahrzehnt beendet, als der neue Westflügel von O. Broggio erbaut wurde (immer noch in Intentionen von Orsi) und der Nordflügel den anderen Teilen angepasst wurde. Damit wurde der Bau des Schlosses in der Mitte des zweiten Jahrzehntes im Grunde vollendet. Ottavio Broggio hat sich in dem Areal nur als ausführender Baumeister betätigt, seine künstlerischen Ambitionen sind während des kurzen Dienstes bei der Grossherzogin (gebunden nur an Zákupy), im Vergleich mit älteren Vorstellungen, unerfüllt geblieben.

Im Jahre 1710 wurde ein neuer Wasserturm, 1713 eine neue mit Statuen verzierte Brücke, die zum Kapuzinerkloster führte, gebaut. Diese Bauarbeiten gehörten schon zu den letzten, wobei ganz zum Schluss (1716 - 17) der Westflügel des Wirtschaftshofes, der eine neue Brauerei beinhaltete, erbaut wurde. Damit wurde die lange Verwandlung des Zákupy-Areals, die seit 1665 mit kleinen Unterbrechungen fortgesetzt hat, beendet.

Als die letzte Aktivität der Grossherzogin in Zákupy ist der Bau des Aufzuges nach einem französischen Muster zu erwähnen. Es war offensichtlich einer der ersten Aufzüge in Europa, den der neue grossherzogliche Baumeister Václav Špaček aus Prag (in Diensten seit 1718) gebaut hat, dessen aussergewöhnlich umfangreiche Tätigkeit für Anna Maria Franziska eine selbständige Verarbeitung erfordert. Dieser Baumeister hat ebenfalls einen weiteren, mit Skulpturen reich ausgestatteten Stall gebaut und im Jahre 1726 vollendet, der spurlos eingegangen ist (wenn es sich nicht um den heutigen Nordflügel des Wirtschaftshofes handelt).

Nach dem Tode der Grossherzogin ist die Herrschaft Zákupy ins Eigentum der Herzöge von Bayern übergegangen. Die Bautätigkeit war, bis auf kleine Instandsetzungen nach einem Brand 1741 und Herrichtungen des Kapuzinerklosters, minimal. Am Ende der Regierungsjahre Klemens Franziskus Herzog von Bayern (†1770) wurden in seinen böhmischen Schlössern Ausbesserungsarbeiten durchgeführt. Unter Karl August Pfalzgraf von Rheinland und Herzog von Zweibrücken, ebenfalls aus einem bayerischen Geschlecht, hat der allmähliche Verfall von Zákupy angefangen. Im Jahre 1803 ist Zákupy ins Eigentum der toskanischen Linie des Hauses Habsburg übergegangen, deren es bis 1848 gehörte. Gerade in dieser Zeit (1815) hat der Napoleons Sohn Franziskus Karl (Orlik) den Titel des Herzogs von Reichstadt formal erworben.

Die Bauarbeiten haben bis zur Mitte des Jahrhunderts bloss einen Erhaltungscharakter gehabt, seither diente Zákupy, zusammen mit an-

deren Gütern, als die Sommerresidenz Ferdinand des Gütigen, der nach der Abdikation ständig in Böhmen residierte. Mit den Arbeiten unter der Leitung des Baumeisters Jan Bělský wurde 1850 angefangen. Der ausdrucksvollste Eingriff in das Schloss waren die neuen Malereien von Josef Navrátil, der, trotz der ursprünglichen Bemühung, die reiche barocke Dekoration zu restaurieren, aus finanziellen Gründen eine neue Verzierung schaffen musste.

Nach 1918 ist das Schloss ins Eigentum des Tschechoslowakischen Staates übergegangen, der es vorzugsweise als Verwaltungsobjekt ausnutzte. Der Untergang des Areal's gipfelte in letzten Jahrzehnten als einige Renovierungsarbeiten die Devastation nicht abwenden konnten. Die Instandhaltung hat sich vor allem auf das Schloss konzentriert, andere Objekte befinden sich zur Zeit im sehr schlechten, sogar kritischen Zustand. Man kann nur hoffen, dass die gegenwärtigen, grosszügig komponierten Renovierungsarbeiten, den Anfang der Rettung dieses aussergewöhnlichen Ganzen bedeuten.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Zákupy - Schlossareal. Ansicht vom Südosten. Kalivoda nach A. Haun, 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Links Schloss-Vorgelände, rechts hinter dem Schloss der Wasserturm, im Vordergrund das sog. „Italienische Viertel“.

Abb. 2: Zákupy - Orientations-Kompositionsschema des Areal's. 1 - Schloss, 2 - Schloss-Vorgelände, 3 - Wirtschaftshof mit dem angeschlossenen Garten, 4 - Barockgarten mit Terrassen, 5 - Rennbahn, 6 - „Italienisches Viertel“, 7 - Kapuzinerkloster mit dem Zugangsweg mit der Allee und Brücken, 8 - St. Josef-Kapelle mit der Einsiedelei, 9 - Kalvarienberg, 10 - Wasserturm, 11 - ehem. Fischteich, 12 - Platz mit der Dreifaltigkeitssäule und dem Rathaus, 13 - Weg mit der Allee zum Kalvarienberg mit Terrassen und einem barocken (?) Objekt, 14 - Pfarrkirche, 15 - Wildpark, 16 - späterer Weg mit der Allee zum barocken „Neuen Hof“, 17 - Richtung gegen das Dorf Brenná mit einer dominierenden Barockkirche, der Einsiedelei des hl. Ägidius hinter dem Dorf und einem ausgedehnten Jagdrevier (gehört zur Zákupy-Herrschaft).

Abb. 3: Zákupy. Ausschnitt aus der Karte des stabilen Katasters, 1843.

Abb. 4: Zákupy - Schlossareal. Ansicht vom Nordosten. Anonymus, 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die dominante Rolle spielt, trotz des Barockumbaus, noch immer der mächtige östliche Renaissanceflügel (Palast) mit dem anliegenden Nordflügel.

Abb. 5: Zákupy - Schlossareal. Grundriss im Niveau des Erdgeschosses. - I. Schloss (a - Eingangsdurchfahrt mit Hauptportal im gotischen Teil des Objekts, b - Innenhof mit Herrichtung aus 60er Jahren dieses Jahrhunderts, c - Barockumbau des östlichen Renaissancepalastes, d - angebaute Renaissanceetrakt mit der späteren, frühbarocken Kapelle, e - barocke Küche, f - Haupttreppen des Ostflügels, in der Mitte des 19. Jahrhunderts umgebaut, g - Im 18. Jahrhundert zusätzlich angebaute Treppen mit anliegendem zeitgenössischem Aufzug, h - frühbarocke Treppen, i - westliche Terrasse im 19. Jahrhundert herrgerichtet). II. Schloss-Vorgelände (j - Flügel mit der Durchfahrt zum Wirtschaftshof, D. Orsi zugeschrieben, k - Südflügel mit einem älteren Renaissanceobjekt, l - Ostflügel mit Turm von G. Broggio erbaut einschliesslich anliegender Eingangspartie mit Portal, m - Anbau der Brauerei von A. Leuthner und Ch. Dientzenhofer anstelle eines Renaissanceobjektes). III. Unterer Garten von G. Broggio in dem ehemaligen Graben errichtet (n - Brücke, resp. Rampe, o - Voliere, p - Mauer mit der Balustrade bei der Rennbahn). IV. Barockgarten (r - Barockterrassen mit Treppen, s - Treppen und Terrassen, die zum Wirtschaftshof führen). V. Wirtschaftshof (t - Barockbrunnen).

Legende: Gotisches Mauerwerk - quergekreuzt, Renaissance-mauerwerk - senkrecht und waagrecht gekreuzt, barockes Mauerwerk - schraffiert von links oben nach rechts (I. Hälfte des 17. Jahrhunderts, von rechts oben nach links (barocke Grundetappe ca. 1670 - 1725; D. Orsi, A. Leuthner, G. und O. Broggio, V. Špaček), klassizistische Herrichtungen - gekuppelte Schraffierung, Eingriffe Mitte des 19. Jahrhunderts - punktiert, neuzeitliche Herrichtungen - ohne Markierung, Hypothetisch eingereihte Konstruktionen mit unterbrochener Linie bezeichnet.

Diese und weitere Plandokumentationen wurden von P. Macek verarbeitet. Sie gehen von der ergänzten und erweiterten Vermessung von SÚRP MO und teilweise aus neuen Vermessungen aus.

Abb. 6: Zákupy - Schlossareal. Kellerräume (erstes unterirdisches Niveau dem Schloss gegenüber). I. Schloss (a - Kellerräume des barockisierten Renaissancepalastes, b - gotischer Keller, c - Barockkeller, in dem Renaissance-seitenflügel von G. Broggio herrgerichtet). II. Schloss-Vorgelände (d - Kellerräume der Brauerei, e - Keller mit der Treppe zur Rennbahn, f - neuzeitlicher Heizungskanal), III. Unterer Garten im Schlossgraben mit der Brücke und Voliere). Gotisches und Renaissance-mauerwerk ist in der Beziehung zu oberirdischen Partien bezeichnet, weil man den Ausmass des Felsbodens nicht nachweisen kann.

Legende - siehe Erdgeschoss.

Abb. 7: Zákupy - Schloss. Zweites (unterirdisches) Kellergeschoss. Renaissance Räume mit barocken Herrichtungen unter dem Ostflügel (a - anspruchsvoll konzipierte Barocktreppe, b - Eiskammer, von O. Broggio, in Verbindung mit der frühbarocken Küche in das Souterrain des nördlichen Renaissanceflügels eingebaut). Gotisches und Renaissance mauerwerk ist in der Beziehung zu oberirdischen Partien bezeichnet, weil man den Ausmass des Felsbodens nicht nachweisen kann.

Legende siehe Erdgeschoss.

Abb. 8: Zákupy - Schlossareal. Grundriss im Niveau des ersten Stockwerkes. I. Schloss (a - mittelalterliches Objekt mit eingelegten Renaissancegewölben, b - anliegendes, im Grunde Renaissanceobjekt mit der jüngeren Kapelle, c - Renaissancehalle, barockisiert, d - Zwischengeschoss, nach Orsi-Konzeption in alle Flügel, ausser des mittelalterlichen Objektes, eingelegt). II. Schloss-Vorgelände (e - älteres Renaissanceobjekt, f - Orsi-Westflügel mit dem Anbau der Brauerei, g - G. Broggio-Bau mit dem Turm). III. Unterer Garten im ehemaligen Graben mit der Brücke und Voliere.

Legende siehe Erdgeschoss.

Abb. 9: Zákupy - Schloss. Zweites Stockwerk mit Piano Nobile. (a - gotisches Objekt mit dem barocken Speisesaal in dem mittleren Raum, der mit Male-reien von Halbax und Nosek verziert wurde, mit anliegendem barockem Aufzug von Špaček und dem Kommunikations-Knotenpunkt, b - gedeckte Ver-bindungs-Pavlatische im Neostil, c - barocke Gemächer über der Kapelle mit der Malerei von Nosek, gewölbte Räume gehören zu dem ältesten von Orsi angefangenen Umbau, d - östlicher Hauptflügel des Schlosses mit Ma-lereien von Hiebel und später Navrátil, e - im Neostil umgebaute Treppen, f - barockes Schlafzimmer mit dem Alkoven, g - Nordflügel mit ältesten Ge-mächern im von Orsi herrgerichteten Wohntrakt, mit späteren Malerei von Hiebel).

Abb. 10: Zákupy - Schlossareal. Ansicht vom Südosten (Foto P. Macek, 1982).

Abb. 11: Zákupy - Hauptportal des Schloss-Vorgeländes mit dem Durch-blick zum Schlossportal (Foto P. Macek, 1982).

Abb. 12: Zákupy, Wirtschaftshof. Gang im 1. Stock des Südflügels (foto P. Macek, 1982).

Abb. 13: Zákupy - Gesamtansicht des Areal vom Osten. Im Vordergrund das Kapuzinerkloster. Zustand vor 1945 (Reprofoto SÚPP).

Abb. 14: Zákupy - Kapuzinerkloster. Im Vordergrund die barocke Brücke mit Statuen, weitere Skulpturenverzierung der Terrassenmauer vor der Kir-che. Zustand vor 1945 (Reprofoto SÚPP).

Abb. 15: Zákupy - Schloss. Aufriss der südlichen Eingangsstirnwand. Im Vor-dergrund der Schnitt durch den Graben, in dem ein frühbarocker Garten mit der Brücke und Voliere errichtet wurden (links).

Abb. 16: Zákupy - Schloss. Aufriss der Weststirnwand. Im rechten (südlichen) Teil der hervortretende Trakt, der an das mittelalterliche Gebäude angelegt wurde. Die strichpunktierte Linie abgrenzt den mittleren Renaissance-abschnitt mit einer grossen Doppelarkade, links einen kleinen Kommuni-kations-Anbau aus dem 18. Jahrhundert. Im Stockwerk, schraffiert be-zeichnet, Abschnitte mit eindeutig belegten Fenstern aus der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts, desselben Typus, wie im Erdgeschoss (während des Orsi-Umbaus aufgehoben).

Abb. 17: Zákupy - Schloss. Schnitt mit dem Blick zum Westflügel. Rechts - Renaissance-Nebenflügel (Nordflügel) mit zwei Souterrain-Räumen, die das Terrain ausgleichen, von G. broggio zur Eiskammer der Schlossküche um-gebaut. Die Aussenseite wurde mit einem barocken steinernen Stützpfiler gestützt. Links - Anbau mit der Haupttreppe aus dem 18. Jahrhundert (V. Špaček) und ein interessanter Übergang im Neostil im Stockwerk (Gusseisen, Holz), der die südöstliche Ecke des mittelalterlichen Objektes herun-geht (wahrscheinlich anstelle einer älteren Barockkonstruktion).

Abb. 18: Zákupy - Hauptportal in der südlichen Schlossstirnwand. Bei sei-nem Einfassen wurde eine Tafel mit Aufschrift über den Bau des Renais-sanceschlosses mit dem Wappen des Geschlechts Berka verwendet (Foto P. Macek, 1982).

Abb. 19: Zákupy - Wirtschaftshof. Detail des Portals des Südflügels mit dem Wappen von Sachsen-Lauenburg (Foto P. Macek, 1986).

Abb. 20: Zákupy - Schloss, Weststirnwand. Detail der Fenster im Erd-ge-schoss aus der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts (später benutzt für die Früba-rocke Kapelle von D. Orsi).

Abb. 21: Zákupy - Schloss, Oststirnwand. Detail eines Fensters des Re-nais-sancepalastes aus der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts, im Niveau des Erd-ge-schosses (in Beziehung zum Schlosshof), und seine ideale Rekon-struktion. Die genaue Profilierung des Gesimses und die Form der Konsole wurden nicht festgestellt (1 - Profilierung des Renaissance-Sohlbankgesimses, 2 - barocke Herrichtung mit dem Stützpfiler).

Abb. 22: Zákupy - Schloss. Schema der Seitenfassade der Brücke (Rampe) in dem „Unteren Garten“ gegenüber der Voliere. Die Rhythmisierung, typisch für das Schaffen von G. Broggio, ist deutlich (barocke Baluster nicht einge-zeichnet).

Abb. 23: Zákupy - barocke Voliere in dem „Unteren Garten“ (ehem. Graben) (Foto P. Macek, 1982).

Abb. 24: Zákupy - frühbarocke Fachwerkscheune. In 60er Jahren dieses Jahrhunderts niedergelassen (Foto J. Škabrada).

Abb. 25: Zákupy - frühbarocke Scheune (niedergelassen). Detail des Ein-gangstores, an dem Gewände ist der direkte Anklang an barocke Archi-tektur deutlich (Foto J. Škabrada, 60er J. des 20. Jahrhunerts).

Abb. 26: Zákupy - frühbarockes Fachwerkrathaus. Nach der Zeichnung von B. Havránek, vor dem Niederreißen in 60er Jahren des 19. Jahrhunderts. Übernommen aus dem Buch: Scheybal J. V. - Scheybalová J.: Umění lido-vých tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem 1985. S. 87.

Abb. 27: Zákupy - Schloss. Südliche Eingangsstirnwand. Zustand vor der gegenwärtigen Instandsetzung (Foto SÚPP).

Abb. 28: Zákupy - Terrassen des Barockgartens. Zustand um 1950 (Foto SÚP-POP).

Abb. 29: Zákupy - Wirtschaftshof. Aufriss der südlichen Stirnwand mit der Rekonstruktion der Broggio-Fassade. Giebel ergänzt (teilweise nach Ar-chi-quellen). Verlauf des Daches belegt durch den Abdruck im Brand-schutzgiebel. Links - Niveau des Dachfirstes des bestehenden Daches aus dem 19. Jahrhundert.

Abb. 30: Zákupy - Wirtschaftshof. Grundriss des Erdgeschosses. I. Der älteste Südflügel von G. Broggio erbaut (a - mittlere grosse Stallung, b - doppelte Durchfahrt, westliche funktionslos, c - kleinere Stallung, d - weitere Stal-lungen). II. Nordflügel mit dem mittleren Stall, mit zahlreichen jüngeren Her-richtungen. III. Westflügel mit der Brauerei, die in einen teil des Südflügels hineingreift (e - Durchfahrt zu dem hinteren Teil des Hofes, f - Mälzerei, g - Malzdarre im 19. Jahrhundert umgebaut). IV. Abschnitt des Terrassengar-tens (g - erhaltener barocker Wasserbehälter, ein anderer wurde durch den Bau eines neuzeitlichen Schuppens vernichtet - h). V. Westflügel des Schloss-Vorgeländes mit der Brauerei.

Legende: mit Hinsicht auf den Massstab sind mit der Schraffierung nur sol-che Barockkonstruktionen bezeichnet, die an die ursprüngliche Gestalt des Objekts angebunden sind.

Abb. 31: Zákupy - Wirtschaftshof. Grundriss des Zwischengeschosses (resp. ersten Stockes des Nord- und Westflügels).

Legende siehe Erdgeschoss.

Abb. 32: Zákupy - Wirtschaftshof. Grundriss des ersten Stockwerkes. I. Südflügel mit „neuen Gemächern“, II. Wohngeschoss des Nordflügels mit bei-den Treppen, im 19. Jahrhundert umgebaut, III. Westflügel mit dem oberen Geschoss der Mälzerei.

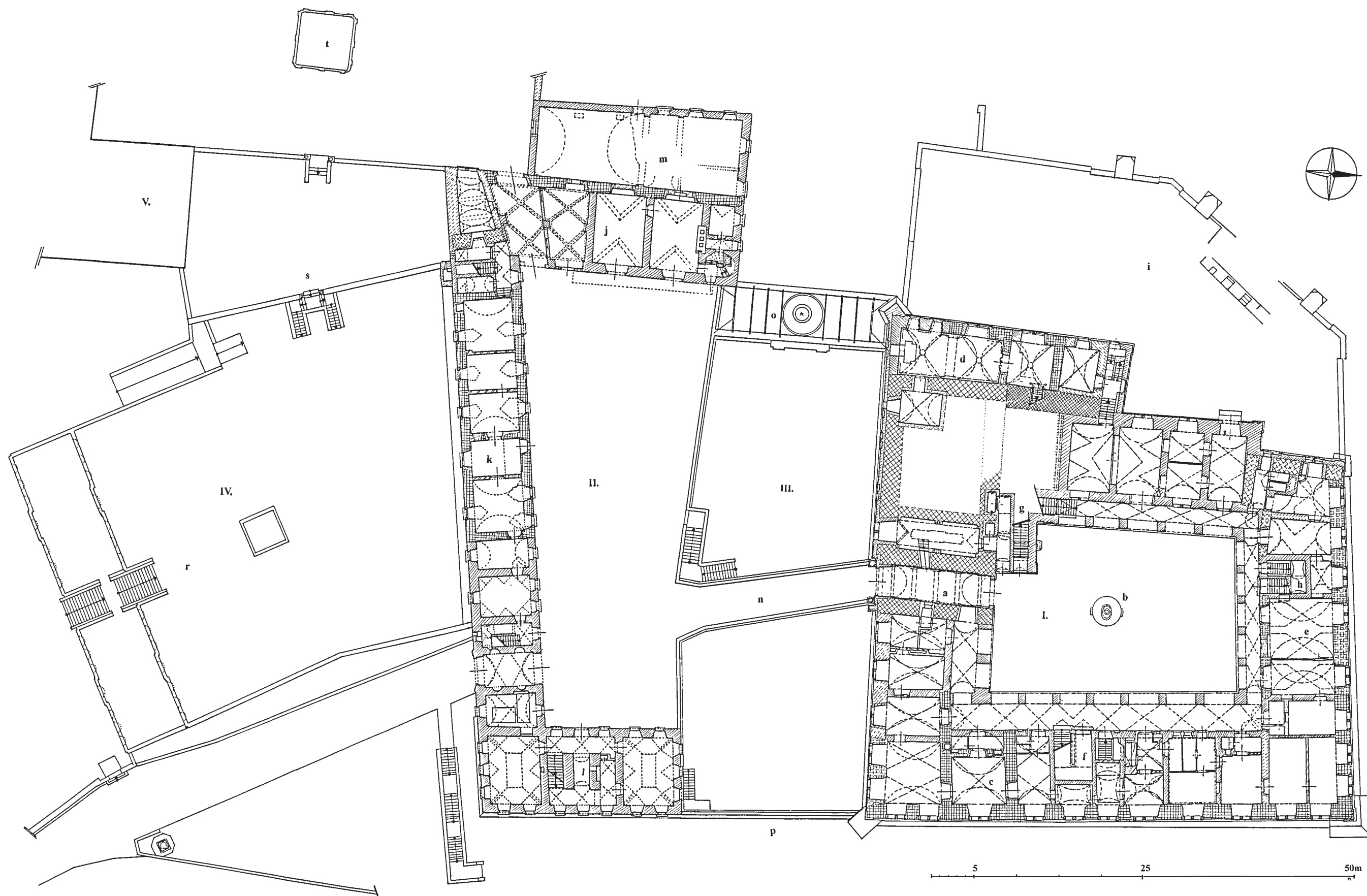
Legende siehe Erdgeschoss.

Abb. 33: Zákupy, Wirtschaftshof. Teil des grossen Pferdestalls in der Mitte des Südflügels (Foto P. Macek, 1982).

Abb. 34: Zákupy, Wirtschaftshof. Detail des Kapitells der toskanischen Säule im grossen Pferdestall (Foto P. Macek, 1982).

Abb. 35: Zákupy - Wirtschaftshof. Ansicht der nördlichen und westlichen Hof-stirnwand. Zustand in 60er Jahren dieses Jahrhunderts (Foto SÚPP).

(Übersetzung J. Kroupová)

Obr. 5: Zákupy - zámecký areál. Půdorys v úrovni přízemí. I. zámek (a - vstupní průjezd s hl. zámeckým portálem v gotické části objektu, b - vnitřní nádvoří s úpravou ze 60. let tohoto století, c - barokně přestavěný renesanční východní palác, d - přistavěný renesanční trakt s pozdější raně barokní kaplí, e - barokní kuchyně, f - v pol. 19. stol. přestavěné hlavní schodiště vých. křídla, g - dodatečně v 18. stol. přistavěné schodiště s přiléhajícím součas-

ným výtahem, h - raně barokní schodiště, i - západní terasa upravená v 19. stol.). II. předzámčí (j - křídlo připisované D. Orsimu s průjezdem do hospodářského dvora, k - jižní křídlo se starším renesančním objektem, l - východní křídlo s věží stavěné G. Broggem včetně navazující vstupní partie s portálem, m - přístavba pivovaru od A. Leuthnera a K. Dientzhofera na místě renesančního objektu). III. dolní zahrada upravená G. Broggem v bývalém

příkopu (n - most, resp. rampa, o - voliéra, p - zeď s balustrádou při závodisti). IV. barokní zahrada (r - barokní terasy se schodištěm, s - schodiště a terasy směřující do hosp. dvora). V. hospodářský dvůr (t - barokní kašna).

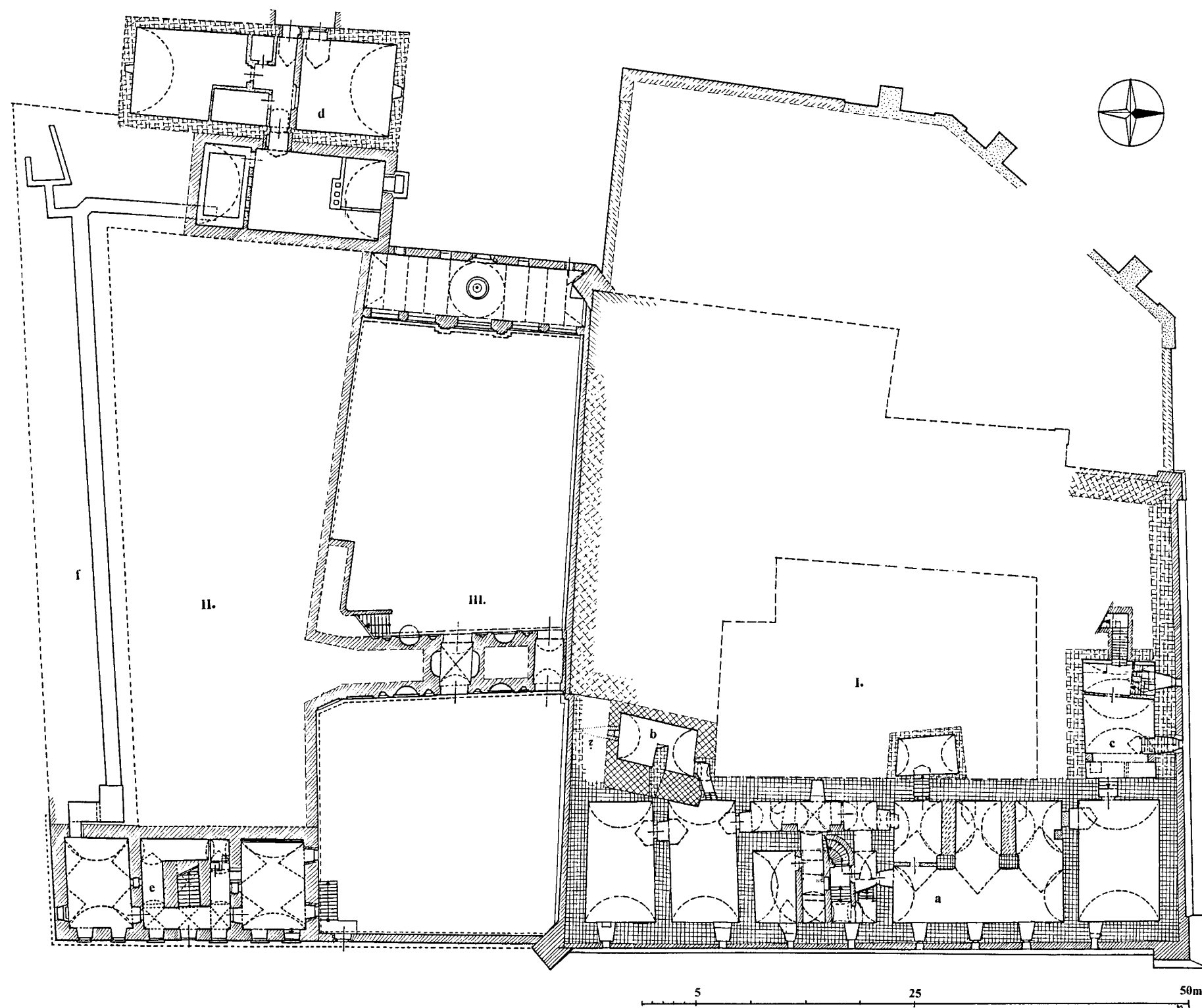
Legenda: gotické zdivo - kose křížkováno, renesanční zdivo - svisle a vodorovně křížkováno, barokní zdivo - šrafováno shora zleva doprava (1. pol. 17. století), shora zprava doleva (základní barokní etapa cca 1670 - 1725; D. Or-

si, A. Leutner, G. a O. Broggio, V. Špaček), klasicistní úpravy - sdružené šrafy, zásahy pol. 19. století - tečkováno, novodobé úpravy - bez značení. Hypoteticky zařazené konstrukce označeny přerušovanou čarou. (Tato a další plánová dokumentace byly zpracovány P. Mackem, 1996. Vycházejí z doplněného a rozšířeného zaměření SÚRPMO, částečně z nových zaměření.)

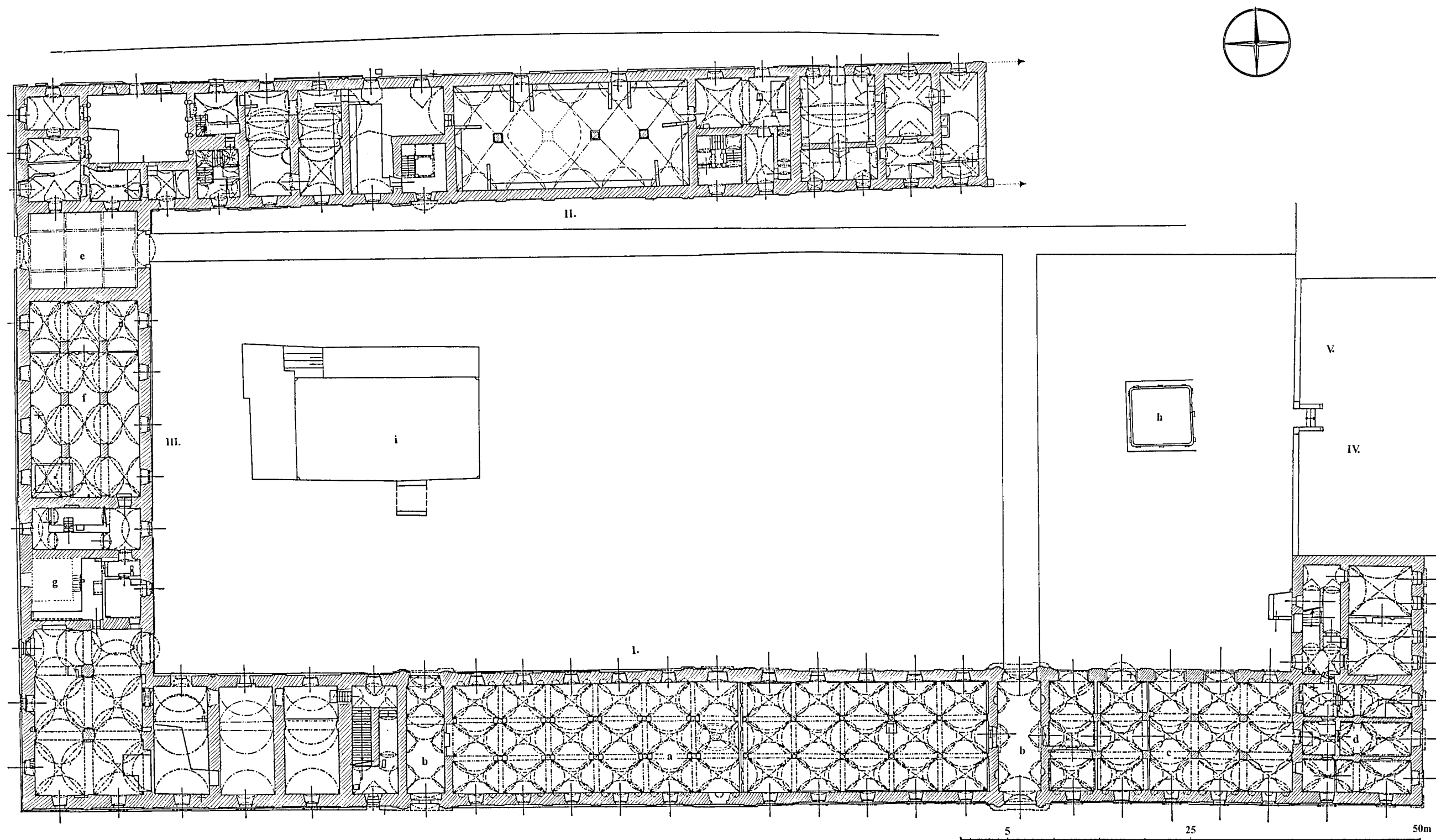
Obr. 8: Zákupy - zámecký areál. Půdorys v úrovni prvního patra. (I. zámek (a - středověký objekt s vloženými renesančními klenbami, b - přiložený, v základu renesanční trakt s mladší kaplí, c - renesanční, barokně přestavěná hala, d - mezipatro vložené dle Orsiho koncepce do všech křídel s výjimkou stře-

dověkého objektu). II. předzámčí (e - starší renesanční objekt, f - západní Orsiho křídlo s přístavbou pivovaru, g - stavba G. Broggia s věží). III. dolní zahrada v bývalém příkopu s mostem a voliérou. Legenda viz přízemí.

Obr. 6: Zákupy - zámecký areál. Sklepy (první podzemní úroveň vůči nádvoří). I. zámek (a - sklepy renesančního paláce upraveného barokně, b - gotický sklep, c - barokní sklep upravený G. Broggiem v bočním renesančním křídle). II. předzámečí (d - sklepy pivovaru, e - sklepy se schodištěm na závodíště, f - novodobý topný kanál), III. dolní zahrada v zám. příkopu s mostem a voliérou). Gotické a renesanční zdivo značeno ve vztahu k nadzemním partiím, protože rozsah skalního podloží nelze prokázat. Legenda viz přízemí.

f - novodobý topný kanál), III. dolní zahrada v zám. příkopu s mostem a voliérou). Gotické a renesanční zdivo značeno ve vztahu k nadzemním partiím, protože rozsah skalního podloží nelze prokázat. Legenda viz přízemí.

Obr. 30: Zákupy - hospodářský dvůr, půdorys přízemí. I. Nejstarší jižní křídlo stavěné G. Broggiem (a - střední velká stáj, b - dvojice průjezdů, západní nefunkční, c - menší stáj, d - další provozy stájí). II. severní křídlo se středním chlévem, s četnými mladšími úpravami. III. západní křídlo s pivovarem zasahujícím do části křídla jižního (e - průjezd do zadní části dvora, f - sla-

dovna, g - v 19. stol. přestavěný hvozd). IV. úsek terasové zahrady (g - zachovaná barokní vodní nádrž, druhá zničena novodobou kolnou - h). V. západní křídlo předzámčí s pivovarem.

Legenda: s ohledem na měřítko značeny šrafováním pouze barokní konstrukce vážící se na prvotní podobu objektu.